

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SZVOREN EDINA: Szeretnék mondani valamit az életemről (*elbeszélés*) 977
HALASI ZOLTÁN: Individuális kozmosz (*Elfriede Jelinek Téli utazása elé*) 984
ELFRIEDE JELINEK: Hét (*Részlet a Téli utazás című színdarabból*) 985
JORIE GRAHAM verse 1000
BILLY COLLINS verse 1002
KŐRIZS IMRE verse 1004
CSEHY ZOLTÁN versei 1005
PEER KRISZTIÁN versei 1007
DOMJÁN GÁBOR versei 1009
VIDA KAMILLA versei 1011
MÉHES KÁROLY: A boroszlói folytatás 1013
BERKA ATTILA: Sötétben (*novella*) 1031
KAPPANYOS ANDRÁS: Csarnak, patrac, csereb (*Szolláth Dávid beszélgetése a műfordítás kultúratudományi vizsgálatáról*) 1035
SZÁNTÓ T. GÁBOR: „Nem sikerült Mit áltassam magam” (*Trauma és identitás Gergely Ágnes költészetében*) 1044

*

- Levelek Makay Idához (*Pilinszky János, Bertók László, Fodor András, Csanádi Imre, Somlyó György, Tüskés Tibor, Albert Zsuzsa, Göncz Árpád, Csorba Győző, Lator László, Parti Nagy Lajos, Lengyel Balázs levelei*) 1053

*

- LAPIS JÓZSEF: Dallamtépés (*Tóth Krisztina: Világadapter*) 1072
BALOGH TAMÁS: Kontextuskeresés (*Thienemann Tivadar és a mai szaktudományok. Írások születése 125. évfordulójára [Szerkesztette P. Müller Péter]*) 1077
GYÜRKY KATALIN: Veszélyes együgyűség (*Daniela Kapitáňová: Könyv a temetőről*) 1080
THOMKA BEÁTA: Aleš Debeljak ex-jugoszláv világirodalmi körképe (*Aleš Debeljak: Balkáni pallóhid. Esszék a „jugoszláv Atlantisz” irodalmáról*) 1083

Emlékezés Bencsik Istvánra (1931–2016)

- Tompa János Csaba, Rezsonya Katalin, Havasréti József írásai, fotók Bencsik Istvánról 1088

2016

OKTÓBER

JELENKOR

LIX. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetreggítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félfévre 5280,- Ft, egy évre belföldre: 9680,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Szigetvári Takarékszövetkezet 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNKA

MEGHALT CSOÓRI SÁNDOR. A Kossuth-díjas író, költő szeptember 12-én, 86 éves korában hunyt el.

*

ELHUNYT EDWARD ALBEE. A modern amerikai drámairodalom egyik legjelentősebb szerzőjét szeptember 16-án, 88 éves korában érte a halál.

*

MEGHALT PÁLINKÁS GYÖRGY. A költő, író, a Kijarat Kiadó alapító igazgatója, a *Jelenkor* folyóirat egykori rendszeres szerzője szeptember 25-én, életének 71. évében hunyt el.

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ *Báró Wenckheim hazatér* című regényét szeptember 20-án mutatták be a szekszárdi Illyés Gyula Könyvtárban, a szerzőt *Ágoston Zoltán* kérdezte. Másnap *Szegő János* beszélgetett Krasznahorkai Lászlóval a könyvről a pécsi Tudásközpontban.

*

A PANNON FILHARMONIKUSOK évadnyitó koncertjén Bartók Bélától *A csodálatos mandarin* szvit és Sztravinszkij *Oedipus rex* című operája hangzott el szeptember 8-án a pécsi Kodály Központban, vezényelt *Bogányi Tibor*.

Szerzőink

Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.

Halasi Zoltán (1954) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Elfriede Jelinek (1946) – osztrák író, Bécsben és Münchenben él.

Jorie Graham (1950) – amerikai költő.

Zilahi Anna (1990) – költő, Bécsben és Pécsen él.

Billy Collins (1941) – amerikai költő, New Yorkban él.

Kórizs Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.

Peer Krisztián (1974) – költő, Budapesten él.

Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.

Vida Kamilla (1997) – költő, az ELTE BTK hallgatója, Budapesten és Bolyban él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Berka Attila (1976) – író, a *Spanyolnátha* szerkesztője, Budapesten él.

Kappanyos András (1962) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MTA BTK ITI munkatársa, Budapesten él.

Szolláth Dávid (1975) – irodalomtörténész, a *Jelenkor* szerkesztője, az MTA BTK ITI munkatársa, Pécsen él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Pilinszky János (1921–1981) – költő.

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Fodor András (1929–1997) – költő, író, műfordító.

Csanádi Imre (1920–1991) – költő, író, műfordító, szerkesztő.

Somlyó György (1920–2006) – költő, író, műfordító, esszéista.

Tüskés Tibor (1930–2009) – író, irodalomtörténész, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.

Albert Zsuzsa (1932) – költő, rádiós szerkesztő-műsorvezető, Budapesten él.

Göncz Árpád (1922–2015) – író, műfordító, 1990 és 2000 között Magyarország köztársasági elnöke.

Csorba Győző (1916–1995) – költő, műfordító, a *Jelenkor* egykori főmunkatársa.

Lator László (1927) – költő, műfordító, kritikus, Budapesten él.

Parti Nagy Lajos (1953) – költő, író, Budapesten él.

Lengyel Balázs (1918–2007) – író, kritikus, Budapesten él.

Lapis József (1981) – kritikus, irodalomtörténész, Debrecenben él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Tompa János Csaba (1989) – képzőművész, Budapesten él.

Rezsonya Katalin (1963) – képzőművész, tanár, Pécsen él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

KÉPEK

Makay Ida kéziratos versei a költő hagyatékából 1059

Fotók Makay Idáról a költő hagyatékából 1060–1061

Fotók Bencsik Istvánról és alkotásairól a művész hagyatékából 1094–1096

---

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és az Antalis Kft.
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Lira Könyvesbolt, Széchenyi tér 7.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

880,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 16010

S Z V O R E N   E D I N A

Szeretnék mondani valamit az életemről

Anyám hatvan múlt, és festi magát, apám pedig barackmagból készít brossokat, mégsem mondhatom, hogy különös emberek. Csendes, vidéki életükbe nem illik semmi fennkölt vagy alantas. A képzelőerejüket meghaladó dolgok ellen úgy védekeznek, hogy igyekeznek nem gondolni rájuk. Szeretik a gondozott temetőket, a kiadós telefonbeszélgetéseket. Sok az ismeretlen jóakarójuk. Talán mert anyám ért az adóbevallásokhoz, van, hogy teli zacskó magozott meggy lóg a kilincsükön, aprósütemény, bizánci mazsola. Ha rájuk gondolok, gyerekkorom háromszintes babakázat látom magam előtt, amelynek mozgatható fejű, nemi szervek nélküli lakói morzsaporszívót tartanak kezükben, s akik күszöbben, kábelekből sosem botlanak el.

Mérsékelt, fegyelmezett emberek. Ha rossz hírt hallanak, először kinéznek az ablakon. Megnyugtattja őket az előkert látványa, amit anyám népesít be ingó fejű tulipánokkal. Cserjékkel, amik áttelelnek, fűszernövényekkel, amelyek elriasztják a rovarokat. Ha nem elég kinézni az ablakon, elsétálnak a Lábatlan-hídig, hogy szemügyre vegyék a derék horgászokat. A damilt motoros csévéző szedi a tárcsaházba, erről apám szépen, megindultan tud beszélni. A szüleim néha még mostanság is úgy érzik, magyarázatra szorul, hogy hatvanéves korukban összeszedték a cókókjukat, és a fővárosból elköltöztek vidékre, közben pedig félek, hogy elfelejtene fontos dolgokat. Először házat vásároltak. Megvettek egy L-alakú házat, ahol azelőtt cigányok laktak, s csak az után pattant ki az ügyem. Attól tartok, eljön az idő, mikor elfelejtik, hogy nem előlem menekültek el.

Apámék sokra tartanak, mert tudósok közelében dolgozom egy csendes, hegyvidéki laboratóriumban, ezért nem szívesen gondolok arra a pillanatra, amikor a letartóztatásom híre eljutott hozzájuk. Úgy tudom, valaki fölhívta őket. Nekem mindenesetre nem volt erőm, hogy beszéljek velük.

Másképp gondol a szeretteire, akinek órákat kell utaznia, hogy megölelje őket. Nekem márpedig, ha meg akarom látogatni a szüleimet, vonatra kell szállnom.

Térdemen nyitott könyvvel, öt és fél órán keresztül hallgatom az utastársak csúnya emberekről és szép gólokról szóló társalgását. Nem ítélem el őket sem azért, hogy beszéd közben csámcsogva táplálkoznak, sem pedig azokért a mondatokért, amelyekkel föl-alá futkosó gyerekeiket fenyegetik. Tudom, hogy nincs más választásuk. A könyvvel meg akkor is lassan haladnék, ha csönd lenne körülöttem. Nem tudok figyelni, és egy kicsit azt hiszem, nincs is mire. Nem tudom, mi történt velem, de talán nem igaz maradéktalanul, hogy ez az egész egy hanyatlási folyamat része.

Beidéztek a rendőrségre. Vád alá helyeztek, bíróság elé állítottak, majd egy évekig tartó hercehurca után néhány hónapra börtönbe kerültem. Gyorsan ment minden, és ki lehetett bírni – a nagy dolgoknak legalábbis kitaposott útja van, ezért rendszerint jelentéktelenebbnek látszanak, mint a kicsik. Nem félttem, és különösképpen nem szégyelltem magam, de megrémisztett a gondolat, hogy a szüleim kilincseről eltűnhet a bizánci mazsola. Megfordult a fejemben, hogy talán akkor teszek jót velük, ha a jövőben elkerülöm őket, de mikor kikértem a véleményüket, magukhoz öleltek, és azt mondták: mindörökké a lányuk maradok. Mi mászt mondhattak volna. Apám makacsul hisz abban, hogy józanul sosem csináltam volna ilyet. Állatokkal láttak.

A szabadulásom óta havonta, kéthavonta meglátogatom a szüleimet. A szobát, amit új házukban főntartanak nekem, maguk takarítják gondosan, közösen. Sosem érkezem bejelentés nélkül, de ők azért hetente cserélik az ágyneműt, a vázában a virágot, vizet, tápoldatot, a régi, fekete-fehér tévé tetején a spenótzöld horgolt terítőt, ami a hírolvasók homlokára lóg. A szüleim úgy mondják: a szoba, ahol meghúzhatod magad. Nem szólok érte, nem javítom ki őket, pedig én nem szeretem, mikor így beszélnek. Hiszen senki nem üldöz, nem mentem tönkre, és megvan a magam – különös, mindennapi – élete. A munkahelyem is megmaradt, igaz, saját érdekemben áthelyeztek. Akkor kerültem föl a laboratóriumba. Aki nekem rosszat tett, mert képzeletével egészítette ki, amit nem láthatott, s egy szűk vonatfolyosón a fülembé sügött egy otrombaságot, az sem ártani akart. Az emberek szeretik a szójátékokat. Szodomicá: ezt sügta fülembé az a férfi a vonaton. De ez kirívó eset. Egy bolti pénztárosnak egyetlen munkanapon több konfliktusban van része, mint amennyiben nekem volt egész eddigi életem során. S ha mégsem így volna: könnyebben viselem, mint a pénztárosok. A laboratóriumban egyedül az italautomata zajos. A tudósaink csöndben rögzítik az adatokat, csöndben ellenőrzik a határértékeket. Aki itt dolgozik, sok mindent kibír, és azt mondják, kötélből vannak az idegei, mint M. tanársegédnek vagy F. mérnöknek a dozimetriáról.

Furcsa, nem furcsa, korábban sokat veszekedtünk. Szabadulásom óta viszont szolid békében, szelíd szomorúságban telnek a szüleim házában töltött idők. Legalább, amíg ott vagyok velük, megpróbálok könnyíteni a terheiken. Segítek kerítést mázolni, gallyat gyűjteni apámnak. Ha kell, fölmászik az almafára, ha kell, beugrom az aknába, ahol térdig áll a víz. Elnézem anyámat, amint kifesti magát, aztán kikísérem a kertkapuig. Nem akarom zavarba hozni: sosem ajánlkozom, hogy elkísérem a piacra, a fodrászához vagy a könyvtárba, ahol heti tizenkét órában, nyugdíj mellett dolgozik. Figyelem apámat, ahogy a barackmagját farigcsálja, a biztosítótűt óvatosan a csonthéjba feszíti, aztán hagyom, hogy hunyorítva az otthonkám hajtókájára próbálja a brosst. Csorbának látom a vésőt, és tudom, barackmagból sosem elég, de apám váltig állítja, nincs szüksége sem-

mire. Élete fájdalma, hogy nem lehetett szobrász, s hogy a brosstű ma már nem divat. Nem is látszik, hogy azelőtt cigányok laktak itt, bizonygatják a szüleim. Hatan voltak: két felnőtt, négy gyerek. A szüleim történeteket mesélnek róluk, a szegénységükről, a rossz fogaiokról. Anyám lombseprűvel összeszedi az avart, apám egy fekete zsákba lapátolja a leveleket, én pedig csomót kötök a zsákra, és átlódítom a kerítés fölött, ki, az utcára, ahol nem járok máskor, csak vonattól jövet, vonathoz menet. Történt, ami történt, nem akarok több bonyodalmat.

Hármasban étkezünk, én és a szüleim, ahogy a fővárosban, amíg együtt lakunk, sosem. Mókázunk új keletű tájszólásukon. Anyámék könnyen alkalmazkodnak, képesek mimikrire bárhol, bármikor. Mosogatás közben arról beszélgetünk, hogy a piaci tojások nem csak nagyobbak, egyúttal sárgábbak is a boltiaknál. Főlemlegetjük azokat az időköt, mikor apám a fészker mögötti elvadult területen régi pénzt talált egy régi noteszben, ezért nekiállt fölászni a kertet. Akkoriban szomorú volt, várt valamit. Valami különlegeset. Ha a szüleimnek vendége érkezik, migrénre, hasfájásra, epegörcsre hivatkozva a szobámba vonulok, és gondosan elfüggönyözöm az ablakot. Tudom, hogy apámék hálásak a tapintatos viszszavonulásért, de azért finoman megfogják a karomat, és úgy tesznek, mintha megpróbálnának visszatartani. Kedves, fontos színjáték ez. Hiányozni fog, ha a szüleim már nem lesznek az élők sorában.

Anyám könyvtári könyvekkel lep meg, hogy ne unatkozzam, amíg az elfüggönyözött szobában arra várok, hogy a vendégek hazamenjenek. Nem mintha a szüleim L-alakú házában könnyebben menne az olvasás, mint a vonaton. Néha több bekezdésen keresztül siklik a szemem anélkül, hogy az olvasottak értelmét fölfognám, vagy akár csak sejtelmem lenne a tárgyról. Hallom, hogy lefő a kávé. Hallom, hogy zörög az adóbevallási íveket tartalmazó boríték celofán ablaka, s hogy a vendégek bosszúsán vagy megkönnyebbülve felsőhajtanak. Ez is megakaszt az olvasásban. Nem jegyzetelek a könyvek margójára, nem hagyok magam után felkiáltójeleket, kérdőjeleket vagy aláhúzott, bekeretezett sorokat. Ezekben a könyvtári könyvekben anyám még sosem talált semmit, ami őt kellemetlen helyzetbe hozhatta volna a kollégái előtt.

Túl vagyunk a nehezén, tudom. Néha mégis elveszítem a türelmemet, vagy valamit, amit türelemnek hívok, ha éppen hiányzik. Megfigyeltem, hogy mikor az asztalra húsétel kerül, a szüleim óvakodnak kimondani a levágott állat nevét. Nem szeretném rájuk erőltetni az akaratom, de jó lenne, ha tudnák, mit gondolok erről: bárány, kecske, csirke, ezek csak szavak. Nem hordoznak semmit abból, ami velem történt. Boldoggá tenne, ha a szüleim végre felszabadulnának, s vennének egy nagy lélegzetet. A sarkvidékeken, mielőtt az olvadó, fogyatkozó jéghegy vízbe fordul, lassacskán megdől, oldalára billen, végül fölültre bukik az a mérhetetlen jégtömeg, ami addig némán úszott a mélyben – ez jutott eszembe a szüleim arcáról, mikor egy gyenge pillanatomban kimondtam, hogy kutya. Szegények. Pedig én értem őket. Néha azt hiszem, jobban, mint magamat. Esténként tévét nézünk. Apám barackot hámoz, és késhegyre tűzve nyújtja felém a cikkelyeket. A héjat anyám eszi meg. Talán az a baj, hogy mindent tudok, amit meg mégsem, az nem is érdekel. Mint valami álmoság, olyan ez, de nem akarom a szüleimet ezzel az ürességgel, kábulattal riogatni. Hallgatok. Ha szerencsénk van, a tévéadók nem vadon élő állatokról szóló természetfilmeket sugároznak,

hanem bűnügyeket, amelyekben a tettesek, az áldozatok, a nyomozótisztek egytől egyig emberek. Arra gondolok: még aki kezét tud emelni egy másik emberre, az is milyen együgyű.

Aztán úgy alakult az életem, hogy eljegyeztek. Fölfigyelt rám egy munkatársam – pedig abban a laboratóriumi csöndben nem könnyű átlépni az ember és ember között lévő természetes határvonalat. A vőlegényem magas, elegáns, kissé hajlott hátú férfi. Szeret nyakkendő-t viselni, és büszke rá, hogy a koránál idősebbnek látszik. A tudósaink kedvelik, napi gondjaikat szívesen megosztják vele. Hamar észrevettem, hogy a profilja keményebb vonásokat ígér, mint amilyennek az arca szemből mutatkozik, mégis, sokáig elmentünk egymás mellett, mint az idegenek: ha úgy illlett, csöndesen tréfálkoztunk, ha pedig úgy, akkor fáradtan dörzsölgettük arcunkat az italaautomata előtt – ahogy M. tanársegéd és F. mérnök a dozimetriáról. Rejtély, hogy két idegen miért kezd egymásra figyelni, és mit remél. Sokáig találgattam, mi lesz az első veszekedésünk.

Amikor bejelentettem az eljegyzésemet, s hogy legközelebb már nem egyedül megyek, a szüleim izgatottan kérdezősködni kezdtek. Elárultam a vőlegényem nevét, az életkorát, s hogy a munkahelyemen ő az egyetlen, akinek szeme se rebben, mikor az üdítős doboz az automata árukiadójába zuhan. Szerettek volna kérdezni még valamit, tudom. Ha megerőltetném magam, talán rájönnék, mi volna az a két jól eltalált mondat, amivel – anélkül, hogy túl sokat kellene beszélni – eloszlathatnám a kételyeiket. Miért ne felelhetnék kimondatlan kérdésekre. De néha úrrá lesz rajtam valami gyerekes dac, és mintha bosszút kellene állnom rajtuk valamiért, hagyom, hogy csak kínlódjanak. Mintha elvettek volna tőlem valamit, amikor úgy döntöttek, hogy világra hoznak.

A szüleim L-alakú házában most már négyen üljük körül az asztalt. Abban az álmoságban nem vagyok többé egyedül. A szüleim tegezik a vőlegényemet, ő pedig tiszteletteljesen, s ahogy, azt hiszi, vidéken szokás, Anyukának meg Öregnek szólítja a szüleimet. Listát vezet a tájszavaikról. Azt mondja, nem látszik, hogy korábban cigányok laktak itt. Mesél a laboratóriumi életünkről, a tudósokról, meg a biztonsági előírásokról, amelyek a mindennapokban, hozzá nem értők számára fölöslegesnek tetszenek. Pedig nélkülük veszélyben volna az életünk. Örülök, hogy a szüleim méltányolni tudják a vőlegényem fanyar humorát. Ha megnyúlt arccal azt mondja: ez a táj itt olyan, mint egy vékony nő hason, anyámnak még a könnye is kicsordul a nevetéstől. Előfordul, hogy apám megfélelkezik magáról, meglapogatja a vőlegényem vállát, és kicsúszik a száján, hogy vejem. Pedig nem házasodtunk össze, és még az esküvő sincs kitűzve. Anyám azt szeretné, ha a vőlegényemet végre bemutatná a könyvtárosoknak. Büszkélkedni akar vele, hiszen a vőlegényem sok verset ismer, sok rím nélkülit és néhány időmértékeset. Természetesen én addig itt maradnék a házban. Hasogat a fejem, mondanám, mint a múltkor: szüleim a vőlegényembe karoltak, és elporoszkáltak a Lábatlan-hídig. Megmutatták a vőlegényemnek a helyet, ahol körhinta koptatta ki a füvet. A város lakói – horgászok, önkormányzati alkalmazottak, munkanélküliek – pónilovakra ültetik a gyerekeiket, és fényképeket készítenek róluk meg a lovászról.

Nem tudom, mire vártok, mondják néha a szüleim. Aggódnak, hogy elpuskázhatom a dolgokat, de erről az aggodalomról éppúgy nem beszélnek, mint

ahogy nem szeretik, ha valaki a jelenlétükben emlősöket emleget. Legfeljebb utánam hozzák az eljegyzési gyűrűt, ha fürdés után ott felejttem a szennyeskosár tetején. Anyám egyszer félrevont, és azt kérdezte tőlem: a vőlegényed tudja? Úgy tettem, mintha nem érteném, mire gondol. Nem hittem, hogy megkérdezi.

Mindent egybevetve a szüleim méltósággal viselik az öregségüket. A nehézségekről szelíd iróniával, az örömeikről gyerekes büszkeséggel szólnak. Rájöttek, hogy ha nem követik a technikai újításokat, kizáródhatnak a világból, ezért még a letartóztatásom előtt arra kértek, szerezzek nekik egy számítógépet. Igaz, hogy zajos és lassú, de működik: ott áll a huzatos folyosón, egy kiszuperált zsúrkocsin, amiről apám leszerelte a kerekeket. Anyám ügyesen kezeli az egeret, apám jól bánik a billentyűzettel. Ahogy előreszegezik a nyakukat a monitor felé, még a nyelvük hegyét is kidugják, mint a gyerekek. Szeretnek festményeket nézegetni a neten, holott annak idején, a fővárosban nemigen látogattak képtárakat. Apám sporthíreket olvas, anyám néha játszik: mióta megvan a gép, a két pakli francia kártya, amit a nagyszüleitől örökölt, a polcon porosodik. Egyszer lelepleztem apámat, amikor egy Repülősz Gézzel készített interjút olvasgatott. Kiderült, hogy évtizedek óta odavan érte. Világéletemben az okos nőket szerettem, ugratja anyámat.

Megfigyeltem valamit. Ha a vőlegényemmel magunkra maradunk, hirtelen az egész házban síri csönd lesz. Tudom, hogy a szüleim hallgatóznak, és ha tehetik, leskelődnek is, mert biztosak szeretnének lenni abban, hogy nincs szükségem alkoholra, ha egy férfiemberrel jól akarom érezni magam. Ezért aztán a szobámban, mikor ebéd után visszavonulunk, kitámasztom az ajtót egy székkal, hogy a huzat se csukhassa be – éjszaka zárt ajtók mögött, koromsötétben sem engedem, hogy hozzám nyúljon szegény felajzott vőlegényem –, ha pedig fölhajtja a spenótzöld horgolt terítőt, mert jobb híján tévézni szeretne, semmit se szólok, de a szerelmi jelenetek elején a tévékészülékhez sietek, és, még mielőtt bizonyos ütemes zajok fölerősödne, továbbkapcsolok egy másik adóra. A vőlegényem nem kérdezi, miért csinálom ezt. Söhajt, a fal felé fordul, és pár pillanat alatt elnyomja az álmot. Előveszem az éjjeliszekrényre készített könyvtári könyveket, és olvasni próbálok, hogy megnyugodjam. Teliholdas, derűs éjjeleken arra gondolok, hogy tulipánfejek árnyéka imbolyog a kerítés terméskő lábazatán, az égbolt csillagai pedig, ahogy az egyik anyámtól kapott könyvben olvastam, lukak egy falon. Aztán lefekszem, és a vőlegényem testéhez simulva álmodni kezdek. Az álmaim többnyire nélkülözik a meghatározott, időrendbe állítható eseményeket, és csak színek, formák, hőmérsékletek fordulnak bennük elő, de az egyikben anyám föl-hívott telefonon, és arra kért, ne jöjjenek többet. Se a vőlegényemmel, se nélküle. Hallottam a hangján, hogy fél a haragomtól. Sokáig gyűjtögethette az erőt ehhez a beszélgetéshez. Reggel aztán rendszerint ugyanabban a testhelyzetben találok magamat, ahogy elaludtam, hiszen ezen a keskeny gyerekheverőn nincs mód sokat forgolódni. Ha valaki látna minket a szüleimnél, azt mondhatná: ezek az emberek egymásnak lettek teremtve. De ezek csak szavak, mint a különféle emlősök elnevezései, meg a szép gölokról, csúf emberekről szóló beszámoló.

Találtunk a szüleim fészkerében egy fa bölcsőt. A cigányok hagyták ott, azt hiszem, mert egymásba fonódó zöld, piros és sárga indák díszítik az oldalát. Apám ebben a bölcsőben tárolja a barackmagjait egy szürke konyharuha alatt. Szeretem,

ahogy zörögnek, mikor – véletlenül – a bölcső felkunkorodó talpaira lépek. Egyszer fölemeltem a konyharuhát, és a magok közé túrtam, mert úgy tűnt, megtámadta őket valami kártevő, himlő vagy féreg: kiderült, hogy apám cigarettát meg gyufát dugdos a bölcsőben, a barackmagok alatt. Különös, de még soha nem éreztem apámon, hogy cigarettázott volna. Talán nincs is szüksége többre, mint hogy legyen a fészében, a bölcső mélyén egy doboz dohánya.

Mióta a szüleim vidéken élnek, jobban emlékszem, mikor mi történt velük. Apám eltörte a csuklóját; anyám a postaládában felejtette a kulcsot; Repülős Gizi Komáromban tűnt föl. Furcsa belegondolni, hogy ha nem volna muszáj időről időre helyet változtatnom, nem kellene emlékezniem semmire. Néha szabadságot veszünk ki, hogy meghosszabbítsuk a szüleimmel töltött időt, de egy hétnél tovább akkor sem maradhatunk. A főnökeink ugyan nagyvonalúak, de azért előfordul, hogy a harmadik-negyedik napon megszólal a szolgálati telefon, és apró-cseprő kérdésekkel fölhívják minket a munkatársaink. Megfordul a fejünkben, hogy csak lelkifurdalást akarnak kelteni bennünk. A tudósok sajnos sosem telefonálnak – pedig mindkettőnknek megvan köztük a maga kedvence, akinek a laboratóriumon kívüli életét dicsfény, a hétköznapi dicsfénye övezi. Emberi gyengeség, hogy föl kell nézni valakire, s az is, hogy ezt titkolni kell. Ha a tudósaink azt mondják a büfében, hogy az absztrakciós készségeim átlag fölöttiek, vagy hogy a vőlegényem monotonia-tűrése figyelemre méltó, napokig dajkálgatjuk a szívünkben ezt a kis örömet. Ezek a tudósok nem csukott szemmel járnak a világban, és sok mindent észrevesznek, amit más sosem. A szüleim réges-rég megtanulták a nevüket. Úgy beszélnek róluk, mint a ritkán látott rokonokról: F. Frigyesnek hívják a férfit a dozimetriáról, és M. Lillának a tanársegédet – mert vannak köztük nők is.

Apám nem szereti a küszöbön álló dolgokat. A visszautazásunk napján ő készíti el a reggelit, próbál a kedvemben járni: ha tükörtojást süt, megkérem, morzsoljon juhtúrót a tetejére. Anyám kezembe nyomja az adóbevállásainkat. A vőlegényem kiválogat néhányat apám legújabb brossai közül, és gondosan becsomagolva a hátizsákjába teszi. Kitaláltunk számára egy kegyes hazugságot: a fővárosi nők körében újra divat a bross, a melltű, a fibula. Apám pedig úgy tesz, mintha elhinné, hogy a barackmagjaiért pénzt adnak idegen emberek. Forrón megöleljük egymást, aztán elindulunk. Mielőtt ráfordulnánk a Vasútsorra, még hátranézek. Ott állnak a szüleim a kerítés dárdás végébe fogódzva, mint a mitológiai alakok. Nincs semmijük, csak a tulajdonságaik.

Nem terveztük, de eggyel többen vagyunk. Titkoltuk a szüleim elől, amíg csak lehetett, hogy a tizenöt éves érettségi találkozásán csúnyán berúgatták a vőlegényemet, a lumpolásból pedig egy éhes, vinnogyó kutyakölyökkel támolgott haza. Mellészegődött, mondta, mindenhova jött vele. Amikor először látogattuk meg a szüleimet kutyástól, rendesen meg voltak ijedve. Anyám még pityergett is, mikor azt hitte, senki se látja. Aztán apám nekiállt rongyokkal kibélelni a komposztáló mögötti szélvédett zugot, hogy a kutyának legyen hol aludnia, és lassanként anyám is megnyugodott. Megkérdezte, mi a neve. Abban mindannyian egyetértettünk, hogy a házba nem mehet, apám a fészert is zárja, mióta megvan a kutya. Anyám hallott egy német juhászról, amelyik megtanulta elfordítani a zárban a kulcsot, lenyomni a kilincset, hangtalanul belopózni a házba.

Szégýellnem kellene, hogy megkönnyebbülök, mikor a vonat elhagyja az állomást. Fölrakjuk a csomagjainkat a rácsra, elhelyezkedünk, a vőlegényem pedig a csuklójára hurkolja a pórázt. Ha sokan vagyunk, lába közé húzza a kutyát, hogy senkit ne zavarjon. Ahhoz túl nagy, hogy az ölünkbe vegyük. Fellapozok egy újságot, fészkelődöm, nézem a tájat. Néha rézsút fordulva az ablak peremének támasztom a térdem, és kiékelem magam, mint a húsz évvel fiatalabbak. A vőlegényem fejhallgatót dug a fülébe, és el-elbóbiskol. Mostanában kezdi megismerni a fiatalságunk együtteseit – és megvallom, bennem is van valami megkéssett rajongás azokért a dolgokért. Egyszer megláttam azt a szodomicás férfit a vonaton. Föltettem a lábam a szemközti ülésre, ahol a vőlegényem ült, hogy lás-sa, már nem vagyok egyedül. Nem történt semmi, csak megtorpant a kupénk előtt, végigmért, és ment tovább.

A körúti forgatagban szorosan kell fogni a pórázt, erős marokkal, mert eltart egy ideig, míg a kutya az öt és fél órás utazás után lecsillapszik valamelyest. Egyébként nyugodt természetű kutya, nagyon is. Szeretetéhes, s csak az idegekkel szemben bizalmatlan. Nyílt tekintetű, a szeme gesztenyebarna. Szokásai vannak: szereti nézni a hajnali felhajtást a buszpályaudvaron, visszautasítja az ételt, ha fém tálkában rakjuk elé, a ráccsal ellátott sötét nyílások pedig félelemmel töltik el – istenem, ha elmondhatná, mit sejt odalenn. Azt hisszük, s ahogy nő, a feltevésünk beigazolódni látszik, hogy egy szelindek meg valami vizslaféle utódja lehet. Csodáljuk, miképp alakul ki annyi meghatározottság ellenére egy mindenki máséval összetéveszthetetlen élet. A vőlegényem eteti, hogy ne hozám kötődjön, én csak sétálni járok vele. Ugyanakkor nem kerítek nagy feneket az egésznek, nem szeretném, ha láthatatlan tilalomfák szegélyeznék az életünket. Ahogy sok milliárd másik embernek, kutyánk van, akiért felelősséggel tartozunk. Kirándulni kell vinnünk, állatorvoshoz, néha pedig samponnal átdörgölni a kádban. Az áruházi kiflis zacskókat előrelátón félretesszük, hogy sétáltatás közben legyen mivel összeszedni az ürüléket. Ha kivillamosozunk a köztemetőbe, ahol a vőlegényem rokonai nyugszanak, három vonaljegyet veszünk, mert a fővárosban csak kistestű kutyák utazhatnak ingyen. Beigazolódott, hogy aki kutyát tart, könnyebben alakít ki barátságokat: újabban bowlingozni járunk két környékbélivel.

INDIVIDUÁLIS KOZMOSZ

Elfriede Jelinek Téli utazása elé

A *Hét* itt nem időtávot jelent, nem is egy prímsszámot, hanem a hetedik fejezetet a *Téli utazás* című Jelinek-színműből. A nyolcfejezetes darab (egy nyolctételes szvit) jövő tavasszal jelenik meg a L'Harmattan Kiadónál. A 2011-ben írt, számos díjat kapott és ma is több országban sikerrel játszott (rövid ideig nálunk is futott) *Téli utazás* sok tekintetben amolyan fordítókorong a jelineki életművön belül. Olyan motívumokkal, témákkal van teli, amelyek a pálya korábbi és később produktumaiban is sűrűn fellelhetők. Szót kap benne az osztrákok idegenellenessége, korunk egyik főszereplője, a pénz, a férfivilág hatalmi túlkapásai, az internet-, általánosabban a médiafüggőség, az osztrák náci múlt kísértetei, egyszóval egy sereg jól ismert Jelinek-célirány a kollektív mezőből, ugyanakkor ez talán az eddigi legszemélyesebb darabja az írónőnek. Szembenézés a hiperaktív, túlmozgásos idővel, az örökké múlóval, még hozzá egy olyan Heidegger-napszemüvegen keresztül, amely egyszerre néz kifelé és befelé, hogy az idő természetét a létezőben, a létezőkben magukban, a saját idejét pedig, amely kíméletlen összeütközésben áll a többiekével, saját magában találja meg („mi vagyunk az idő”). Szembenézés továbbá magával az írónővel, aki a külvilággal való konfliktusában olyan abszolút mértékben marad alul, hogy énje eltűnik a környezet kérge, jégkérge alatt. És végül nyilvános szembenézés anyával, apával, előbbivel az elszakíthatatlan kötődésen keresztül, utóbbival, épp ellenkezőleg, az eltépett kapcsolati szálakon és az ezekből eredő lelkifurdaláson keresztül. Jelinek apja már az ötvenes években az Alzheimer tüneteit mutatta, tíz évvel később annyira elhatalmasodott rajta a kór, hogy családja felszámolta a vele való együttélést, az eredetileg vegyész mérnök, de már régen nem munkaképes férfit elküldték egy elmeotthonba, ott is halt meg. Szemelvényünk ezt az elküldést, ezt az elküldetést mondja el, főleg az apa szemszögéből, időnként (minden külön jelzés nélkül, de azért észrevehetően), a lánya veszi át a szót vagy a feleség és a lány együttesen, vagy az elmeotthon üzemeltetői kórus gyanánt. Monológot olvasunk, egyre mélyülő tragédiát, egy ember felszámolódását, felszámoltatását. A számos ismétlődő, zenei eszközökkel kidolgozott motívum között rendre felbukkannak Schubert azonos című, híres dalciklusának versrészletei. Jelinek, aki fiatalon zenésznek készült, nemcsak hogy anyanyelvi szinte beszéli Schubertet (rengetegszer kísérte a dalciklust zongorán), de szövegzeneszerzőként állandóan használja is dalműveit. A *Téli utazás* alapjában véve a Schubert-mű parafrázisra változata. Különlegessége a mi posztmodernünkben Esterházyhoz, Tandorihoz hasonló nyelvi szövetség, de még inkább maga a mélyszerkezet, amely Jelinek specialitása: ez a szöveg partitúraszerűen a megszólalásra íródott. Gazdagon építkező téma- és motívumvilága, egyre módosuló és mélyülő jelentése igazából a színpadi térben érvényesül. Ott hallható módon bontja ki azt az individuális kozmoszt, amely levegőjét a művészetből, termékeny feszültségét pedig a feltörhetetlen egyedüllétekből meríti. Ennek egyik végletes megnyilatkozása a *Hét*, és ezen belül az apa alakja.

Hét

Részlet a Téli utazás című színdarabból

Ha egyszer elkergettek, mért maradnék tovább? Jó. Tőlem. Ha ezt akarják? Szóval a házból kivezettek, a zöld mező ragyog felém, és véged volt, vándorlegény. Kítették a szűrömet. Az ép elmém rég előremasírozott, többé nem tudom utolérni. Száz tarka mihez kell állnom?, fogalmam sincs, vagy ez már a májusi rét?, fogalmam sincs. Volt egyszer valakim, ott mégis volt valami, a nejem, a lányom, de ők elmentek. Nem, én jöttem el, ők vannak ott, vagy mégsem? Elvesztettem őket útközben, nem, már az út elején. Egyszer csak nem voltak ott többé, nem akarok hálátlan lenni, de egy kicsit azért még megtartottam volna őket, akkor is, ha ők már nem szeretnek engem, ez hajtotta őket, hogy nem szeretnek. Úgy döntöttek, hogy véghez visznek engem, hogy elvisznek a véghez, már látom is a végem, látom, de nem érem el. Soha nem érem el, pedig ott van épp előttem, olyan ez a vég, mint egy csali, beúszik a szemem elé, de sosem érem el. A végemet járom, de odáig nem jutok soha, hogy lássam is, ahogy véget érek. Senki sem látja a végét. Kerülök minden embert, azelőtt nem így volt, akkor még kifejezetten kerestem őket. Rég volt. Elkergettek, kihűlve, mozdulatlan nyúlok el, tessék mondani, ez egy kórház, ahol fekszem? Nagyon olyannak tűnik. Nem adtak engedélyt arra, hogy máshol feküdjek, van beutalóm, tessék, itt van, én istenem jó istenem lecsukódik már a szemem, tessék mondani, ez már a vég, ahová visznek? Még nem, még nem értem el oda, még semmit sem értem el. Tessék mondani, mi ez? Mi volna: egy rácsos ágy? Ez már a megállás, ami nincs? Vagy mégis van? Úgy szerettem járkálni, hegyes köveket szedtem ki a földből, meghatároztam, milyen ásványokat tartalmaznak, növényeket határoztam meg, hegycsúcsokat, állatokat?, nem, állatokat nem, azok soha nem érdekeltek, túlságosan emberszerűek!, nagy természetjáró voltam, de olyan, akit csak az élettelen világ érdekelt. A hegyek ugyebár nem rohannak el. Akkoriban még szabadon mozoghattam, ennek a jelek szerint most vége, miért, jobb lett volna, ha helyettem valami más mozgott volna, egy állat? Megijedtem volna tőle, mint ahogy többnyire mindentől megijedtem, ami él. Én szeretnék hinni abban, hogy a feleségem és a gyerekeim nagyszerű emberek, akkor is, ha én ebből semmit sem látok. A fák kómerev kérge elolvadt a kezem között, annyira szerettem a természetet; na, de hová, hová utazom most?, és ami a meleg ujjaim között elolvadt, az a sok víz vajon hová folyik és hol folyik le? Nem tudom, hol vagyok, de mind jobban vágyom oda, ahol én nem vagyok már. Arra az üres helyre, ahonnan mindenfelé nyílik kilátás. A nejem és a lányom, ők is mintha elolvadtak volna, nem látom őket; elpárologtak volna, elillantak, mint a kámfor? Nem, nem hiszem, a farvizükön, annak is a tajtéján sodródtam el, otthagytak, hűtlenek lettek hozzám. Ez az

utolsó emlékem róluk, bár most már abban sem vagyok biztos, hogy volt-e egyáltalán feleségem és lányom.

Mennyi energiát fektettek bele, hogy túladjanak rajtam, hogy elkergessenek! Bámulatos kitartással csinálták. Csak most érzem, milyen fáradt vagyok. De ezek a nők, ezek tudták, hogyan kell ezt csinálni, elcsalták szegény vándort a kapuhoz, szépen kítették a szűrőmet, ki a meleg, világos házamból. Ha ezt az energiát valami másra fordítják, elektromos készülékek üzembe helyezésére, egy egész állatsorda megfutamtítására, ugyanolyan sikerrel jártak volna, mint velem. Vajon miért énrám pazarolták? Én nem voltam az ellenségük! Képesek voltak elkergetni, most elköszönök tőlük, a biztonság kedvéért másodszor is, hátha az előzőt nem vették észre; de rám se hederítenek, sugdosnak, csak ennyit hallok: Már megvan a kórházi ágy, *A temetőhöz* címzett vendégházban foglaltunk helyet, az nagyon nyugis, mindent okosan elterveztünk, fogadd el, csak káprázatban bízhatunk!, sokat tudnánk mesélni neked, de akkor is a rácsos ágyban fogsz kikötni, ott vár a tél, az éj, sok rém, az biztos! Az nem biztos, hogy az ágyad fixen áll, csak az, hogy el kell menned, nem vár ugyan világos ház, nem ám!, de innen el, és oda be kell menned, ez biztos. A magamfajta nyomorult a fondor reményre szorult!

Hitttem nekik. Elhittem a feleségemnek és a lányomnak, hogy csak üdülni megyek, felüdülni, túl fáradt voltam ahhoz, hogy ott támolyogjak a lakásban, mint máskor, belefáradva a hasztalan vitába. Kidolgoztak egy lépcsős tervet, liftes terv nincs?, nincs, de lépcsős, az van, hogy könnyebben elvihessenek az örültek közé, igen, fokról fokra fokoznak majd le, menjünk csak először ki, táncol egy nyájas fénysugár, a lábam a nyomába jár, a szegény vándort csalja, csalja csak, kicsit kacázok, de az irány világos.

Először is jó lesz, ha megszokom, hogy nem vagyok velük, nehogy a hiányuk elsodorjon és egyszer csak ott ússzak mellettük abban a koszos lében, azon a folyón, saját életük mosogatóvizében, amit rám borítottak, aztán kiöntöttek, ezért először is egy kisebb otthonba adnak be, egy olyan kicsibe, amit önök sem látnának szabad szemmel, hát akkor hogy férjek bele?, ide adnak be engem, ó, ez a téli reggel, de kedvemre való, na, ez a nap is jól kezdődött!, ebbe a parányi otthonba, ez az otthon azonban nem otthon, másoknak az, de nekem nem, ez az otthonka túl sok mindenkié, ebbe én már nem férek bele, vagy ez már egy másik otthon, csak éppen ebben a házban foglalt már mindegyik szoba, úgyhogy végül erőnek erejével kell ide betuszkolniuk?, ebbe az otthonba, ami nem otthon, nekem legalábbis egyáltalán nem kedvemre való, de nincs mese, be kell mennem. Micsoda nyomorúság, micsoda nyomorúság, ezek az okos nők, az egyik vezeti a másikat, már rég nyugodtan mehetne a saját feje után, de nem, vezetni kell, okosan, vezetni, mindig, ahogy engem, még mindig, vezetni, vezetnie kell az egyik nőnek a másikat. Ők tudnak mit kezdeni egymással, velem nem sokat, de egymással, hajaj, csak ámulok és bámulok, mi mindenre kínálnak lehetőséget egymásnak, és élnek is vele, vagy nem, annyi mindennel élnek, csak velem nem tudnak már mit kezdeni, nem tudnak semmit sem kezdeni a papával.

Nem kellek nekik, ők a folyó, amely elsodor engem, ebből én már nem szállok ki, ez a habzó áradat nem válogat és utat sem mutat, csak elragad, úsznom kell az árral, amíg csak le nem ráznak, le nem dobnak, hogy aztán egyedül ússzak

tovább, mint tisztavízű patakjában a hal, ez a folyó, olyan, nem is tudom, furcsa valahogy, mintha valami megolvadna vagy megalvadna? alattam, és mintha én is feloldódnék benne, pedig már régen otthon vagyok ebben a folyóban, eddig még úgy-ahogy fenn tudtam tartani magam a hullámain, amíg ők vittek, a nejem és a lányom, amikor rám szakadt ez a nyomorúság, azután is vittek még, el kell ismernem, egy ideig, nem is kevés ideig, most viszont már nem kellek nekik. Érthető. Ez a folyó, az engem egyre messzebbre vivő, illetve az ő sodró áramuk valamikor el fog maradni mögöttem; a két nő egyszer csak magamra hagy, ez a locska folyó, e szilaj víz, amit jókedv terel, ahogy kell, én táncolok a hullámokon, mellettem táncol el a feleségem és a rossz gyerek, álljunk csak meg, nem, nincs megállás, se támasz, a folyó könyörtelenül sodor tovább. Most látom csak: a két nő az én folyóm!, víz a szilaj víz, amit jókedv terel. De hogy locska volna, hogy locsogna? Nem, inkább üvölt, valami üvölt ebben a folyóban, melynek hátán bukfenvezve lassan letekeredem és saját végemmé sikeredem. Én volnék az, aki üvölt? Hó, te tudod, mit szeretnék, mért nem mondd meg, ki üvöltözik, mert annyira szeretne valamit, de nem kap semmit? Ez a valami egy olyan folyó lenne, amelyik fordított irányba folyik, és hát, ahogy elnézem magamat, én is leginkább visszafelé szeretnék menni! Az ép elmém elfelé masírozik tőlem, kár volna tagadni, ez a betegség ilyen, egy magányos szél távozik, köszönöm szépen, megyek én, még tudok a saját lábamon járni, muszáj engem bezárni?, hát meggyuladok, vadállati ez a hőség, még tudok járni, az a vadság már rég eltűnt belőlem, de járni még tudok, és nem maradhatok itt tovább, különben végez velem a halál, de ha valakit nem ismer, mert az korábban valahol máshol volt, akkor lehet, hogy el se viszi. De én azért ebben nem bíznék olyan nagyon.

Kicsúszok magamból, de aminek meg kellene tartania, az már nincs meg bennem, nincs tartásom, nincs kire támaszkodnom, nem támaszkodhatok többé a feleségemre és a gyerekekre, nem emlékszem, milyen betegségben szenvedek, de hogy valamilyen betegség, az biztos, mert azelőtt sose éreztem magam ennyire bezártnak, a hátam nem érez terhet, a vihar kölcsönöz erőt, hogy ne fagyjak meg, csak menjek. De még ők visznek, még visznek, de már látom, víz víz, ők az én vízem, ezt kivételesen nem én bocsátottam ki, ezek ők, az engem elbocsátó nők, akiket fényes jókedv terel, így táncikálnak egyre el, de valami nincs már rendben, mintha lehullott volna egy levél, mintha az alkonyipír és a hajnalpír egyszerre látszana az égen, kizökkent az idő, csikorog a sarkain, nem tudom, mit takar el és ki elől.

Az előbb még reggel volt, most este van, az előbb nyár volt, most a dér beleperte a fejem, a hajam hófehér lett, már nem tudom, hogy van. Majd valahol partra dobnak az enyéim, az anyáim, a mostoháim, akik ez idő szerint még visznek, mint a víz, az én vízem, támaszom és hordozó elemem, visznek, de bizonytalanul, imbolyogva, cél nélkül, aztán egyszer csak már nem fogják eltérni, hogy ott legyenek közöttük, már nem fognak elviselni, cipelni, már látom, el fog jönni a pillanat, amikor tovahömpölyög a locska folyó, a szilaj víz, és itt hagynak engem a nők, ezek a hitszegők. De milyen csöndesek lesznek, ha én már nem leszek nekik, csak ezt ők még nem tudják. Amint túlad rajtam, a folyó elcsitul, és már csücsöríti is a száját, hogy kiigyon, ahelyett, hogy ugyanez fordítva történne, de nem, igen, ezek a nők ki akarnak szívni belőlem mindent! Hogy mi fáj nekem – ők

kérdik? De hisz éppen hogy nem kérdik! Majd meglátják, milyen csöndes lesz a folyójuk, ha én már nem leszek ott! Mint kutyák ugatnak, a láncukat rázva, egyedül fekszenek otthon az ágyba, amijük nincs, álmukban elérik, amijük van, elkótyavetyélik, de mindez eloszlik, amint jön a reggel. Minden eltakarodik. Volt egyszer, hol nem volt, valamikor régen, az első köszönés napja, már akkor végem volt, amikor rájuk akaszkodtam, először az asszonyra, sokáig csak őrá, aztán a gyerekre, a gyerekre nem nagyon, ez a fogas valahogy túl kicsi volt nekem, a legkisebb kabátakasztó se maradt meg rajta, ebben a gyerekben engem semmi sem marasztalt, és mielőtt megkérdeznék: nem, ebbe a gyerekbe nem is tudtam belekapaszkodni, egy gyerek végül is nem ezért van, hogy rá is rátámaszkodjon az ember, hogy az ember támasza legyen. Megismersz még a képen? Azon a régin? Az olyan, mintha csak rólam mintázták volna, kicsim. Megismered még a papát? Hát már nem emlékszel rá, hogy néztem ki? Majd felírom elmenőben a kapura, jó éjszakát. Hogy lásd, útra kelőben rád gondoltam, terád. Előre tudom, hogy nem fogod elolvasni.

Na. Valamivel megint továbbjutottam; hogy itt kiutat hogy találok, nem nyomaszt, rájövök. De. Nagyon is nyomaszt, érzem. Emlékszel, hogy amikor te meg a mamád folyóként rohantatok alattam, mennyire borzadtam az ifjúságodtól, amíg rá nem jöttem, fölösleges borzadozni, enélkül is már rég elmúlt az ifjúságod? Valamikor elveszítettelek téged, elvesztettem az emberfolyót, te sodortál tovább, jókedv terelt, egyszer fent voltam, aztán megint lent, de egy darabig magaddal vittél még, köszönöm, nagyon köszönöm, de belátom: ez a vitel, ez az életvitel nyilván kimerített téged, annyira, hogy végül már nem akartál tovább vinni, de azért mégis veled mehettem egy darabon, olyan nézőként, aki nemcsak szórakozik a darabon, de szerepet is kap benne időnként, aki magányos, akárcsak a szél, nem barátkozik senkivel, akkoriban még maradhattam, ott maradhattam egy ideig, aztán vittél egy ideig, igen, te is vittél, de csak egy ideig, mert aztán: ugassatok, ebek, ugassatok csak, hogy amíg más alszik, én ne nyugodjak, mitől is nyugodnék?, miért is nyugodnék?, fő, hogy ti meglelitek a jövőt a párnáton ismét, ehhez nem kellek nektek. Már nem kapaszkodom semmibe, főleg nem beléjük, a falevelekbe, csak úgy kérdelem, mindig ugyanazt, egyszer majd megjön a válasz, és akkor a remény is földre hull, akárcsak az a falevél ott, az is mindjárt lehull, és vele együtt hullok én is, le a földre. Attól fogva egyetlen idegen sem követ többé. Attól fogva én leszek idegen mindenütt. Egyszer majd megjön a válasz arra, hogy vajon maradhatok-e, és a válasz nem fog tetszeni nekem. Ezért tetszem annyiszor megkérdezni. Miket kérdezek én itt? Most ezt még egyszer megkérdeztem?, már amikor első ízben megkérdeztem, akkor is megbüntettek, pusztán azért, mert kérdeztem, kérdezősködtem, ez az állandó kérdezősködés jelezte, hogy mennyire leromlott az állapotom, és közben még el is felejtettem, szinte azonnal, hogy mit is kérdeztem, nos, akkor még egyszer megkérdelem, ezt talán még kibírjátok, csak hogy bevéssem magamat a kérgetekbe ezzel a hegyes kővel; a kérdés, a kő is eltűnik idővel.

Egy ideje már, észrevettem, csendesebb a folyó, próbálok hát egy kicsit együtt evezni vele, besegíteni neki, megtolni, biztatni egy kicsit, hátha így mégis megtart a hátán, hátha így meg tudom tartani magamat rajta, de nem, még csak nem is köszön tőlem el, a kő is kopik, már egészen tompa a hegye, én is egészen el-

tompultam, eltompított az élet, már semmit sem lehet bevésni az emlékezetembe, az emlékezetem búcsúzik, búcsút int a jövőnek, nem fogja tudni feldolgozni többé, de a végemhez így sem érek el, mivel a kezdetemet sem látom többé, nem lesz többé rend semmiben, minden ledob magáról mindent, úgy, ahogy ti is ledobtatok engem, ahogy az életfolyótok minden harc, minden erőfeszítés nélkül leadott engem, minden ellenállás nélkül, ez igen, ez komoly teljesítmény volt!, le a kalappal!, elhoztok idáig, de egy csónakot nem adtok, hogy legalább az védjen a viharban! Ti pontosan tudjátok, már korábban is tudtátok, hogy így nem fogok akarni tovább élni! Mi a megoldás? Nem kell élni! Nem kell tovább élni! Máshol tovább élni! Igazatok van, semmi értelme nem volt szembeszállni veletek, túl sokan voltatok! Kettő egy ellen! Nehéz úgy, ha az ember mindent elfelejt, már tudom, ezt nagyon nehéz kibírni, már azt sem nagyon könnyű, ami megmaradt belőlem, pedig az nem valami sok, már azt sem könnyű kibírni, az első köszönés napját, meg azt, amikor kidobott, ezt mind elfelejtettem, nevet és dátumot, azt is, igen, a számokat is, pedig azokkal mindig baráti viszonyban voltam, végül a dátumot, a számokat is, pedig azokat szerettem, azokkal volt kapcsolatam, ahogy az atlaszokkal és a térképekkel is, a számokkal és a térképekkel is jó kapcsolatban voltam, és jóban voltam veletek is, de a ti neveteket is elfelejtettem, és már nem kellettem nektek, így aztán most tört karikagyűrű fog körbe nevet és dátumot, a karikagyűrű, most már arra sincs szükségem, a nejem, igen, őrajta rajta van még a gyűrű, azzal együtt fogják majd eltemetni, és a lányom, igen, na, szóval tőle mindig is valami ilyesmit vártam, ezek ketten, ők ketten kirántottak elborult állapotomból és bedugtak egy kórházi ágyba, hát ilyen egy normális kórházi ágy? Nem hiszem. Nem hiszem, hogy ezt a hálós ágyat bárki másnak valaha is ki fogják tudni adni. Ezt lefogadom. Magamat viszont megadom. Pedig rendesen felfegyvereztek: hálóing, vászon, flanel, hogy legalább alvás közben ne fázzam, mamusz, fogkefe, fogkrém, szappan, borotválkozó készlet. Egy családi villában helyeztek el, mintha mi még egy család volnánk, az anyéim, akik többé nem az anyéim, elvittek oda, vagy lehet, hogy kicsúsztam a kezük közül?, fogalmam sincs, már egyáltalán semmiről sincs fogalmam, kivándoroltam, én mentem előre, vagy fordítva, én utánuk?, nem tudom, már meg sem ismerem őket, a feleségemet és a gyerekeimet, idegen vagyok mindenütt. Nem, én most nem a hegyek közül jövök, régebben sokszor jöttem onnan, de most nem, most a folyóból jövök, a vízből, korhadó faágak és beteg parti kövek közül.

Ahhoz, hogy megismerhessem őket, megismerhessem a feleségemet, a gyerekeimet, látnom kellene őket, legalább egyszer, ahhoz, hogy legyen összehasonlítási alapom, az kellene, hogy ismerjem őket, legalább valamikor a múltból! Kik ezek egyáltalán? Hol kötöttem ki, hová húzott le a folyó, tessék mondani, hol húzták le a vécét, sürgősen oda kellene mennem, meg kellene mutatnia nekem, minden egyes alkalommal, hol van, mert hiába mutatja meg, rögtön elfelejtem, meg olyan könnyen el is lehet tévedni ebben a kis házban, hiába kicsi, akkor is könnyen eltéved benne az ember, ebben a házban, ebben a tömegnyomorban könnyen eltéved, aztán megint elküldik ebből a házból, ahol rengeteg ember lakik, úgy be vannak ide zsúfolva, mint a naplemente az alkonyba, nem, nem mindenki családosan, család csak egy van, ez egy családi villa, a tulajdonosok egy család, de ők nem itt laknak, hanem egy sokkal nagyobb villában, megkeresik,

nem, nem ők, mi keressük meg nekik, nekik van igazuk, nekünk többieknek meg nincs családunk, kellene hogy legyen pedig, nekem volt, volt valamikor egy háromszemélyes háztartásom, volt egy kétszemélyes családom, két fő nőnemű családtaggal egy házban, nekem mint a háztartás fejének, a fő kereső személynek, most aztán kereshetek és tessék, sehol sem állok, a házam élén biztos nem, semmilyen ház élén sem, de még a szilárd talajon sem, ezt a házat pedig nem is ismerem. Hányan álmodnak arról, ami hiányzik!, a legtöbben egy villáról, ahol egy, maximum két család lakik, van, aki csak családot álmodik magának ház nélkül vagy családot nem is, csak házat, lehet, hogy ez a jobb, bár ha meggondolom, hogy már nyakunkon a tél, álomnak még a ház is határozottan merész. Hát igen, a nejem és a lányom határozottan eldöntötték, hogy nekik saját ház kell. A saját családi ház, az is egyfajta járványnak tűnik. Igaz, hogy ez itt, ez meg túl kicsi ahhoz, hogy ennyi mindenki meghúzza magát benne, ez még éjjeli menedékhelynek is kicsi, nem gondolják, mit gondolnak? Na persze, nem csoda, hogy ilyen kicsi! Másfelől meg, ha már szépet és szörnyűt virágoztatunk, ahhoz mégiscsak kell egy ház, legjobb mindjárt, ha kertkapcsolat is van hozzá. Sok embernek jelent valamit, ha saját háza van. Hogy ott aztán remélhessék, ami az életből nem teljesült még, aminek a kedvéért megvonták a szájuktól a falatot, azt majd egyszer a párnán meglelik ismét. Hát igen, és pont ott, ott találják meg a lakásépítési támogatás havi részleteit, meg a kitámogatását a családi házból, a kitessékelés havi részleteit is, az is pont ott van, mi keressük meg, mi megkeressük, ők meg kitalálják, hogyan fogunk, kis segítséggel, a családból kitalálni, és ebbe az egy családnak való házikóba betalálni, önök nem fogják kitalálni, pedig így van, mi több tucat családnak biztosítunk állandó hozamot, ha többen volnánk, még több lenne a hozam, de többen már nem férünk ide be, különben még több mindenkit dugnának be ide, teljesen benépesítettük már ezt a házat mi, örültek, ennyi alvó között mit totóoznának, ugyan mit?, hát azt nem lehet itt, totóozni, arra itt nem érünk rá, itt mindennek szűkre szabott ideje van, a lefekvésnek, a tisztálkodásnak, a pisilésnek, a kakilásnak, kevés a mellékhelyiség, nagy a forgalom, a falon a csíkok undorítóak, az emberek úgy özönlenek elő, amikor megszólal az ebédet jelző csengő, mintha a sírjuktól kelnének az utolsó ítéletre, harsonaszó nem is kell, mindenkit vezetni kell, igaz, nem az oltár elé, most már sokan vagyunk, túl sokan is, érezni a bűzön, hogy túl sok ember jut túl kevés helyre, és hát mindenki külön-külön valaki, egy személy, egyén, sokan vagyunk, de mindenki egyén, még mindig az, az örültek is még emberek, örült emberek, egyesek erősen kiállnak magukból, és mindjárt bele is szúrnak a szomszédjukba, akkora a tülekedés. Az érintkezés kerülendő. Ha teheti, ne kerülje az embereket, próbáljon meg érintkezésbe lépni velük!, könnyű azt mondani. Amint érintkezésbe lépett valakivel, haladjon máris tovább. Mindenképpen tovább kell mennie, csak azokhoz nem szabad hozzáérnie, akiknek itt olyan fontos az életkoruk, hogy mindennel szemben őrzik-védik, hiába van egy pásztoruk, aki őket vesszővel veri végig, készek még vele is szembemenni, és hát a pásztort, minden látszat ellenére, nem őrzi, nem védi senki.

Á, már látom, a folyó itt vetett partra minket, családunk pedig lerakott minket, mint a kövezetet, mintha mi volnánk a partja, keményre tömörítve, betonnal összeragasztva, mesterséges folyamaggyá, de akkor sem maradhatunk itt addig,

amíg a beton megköt. Nem maradhatunk addig, amíg mindannyian egyetlen sziklatömbbé válunk, mert tessék, még meg sem ismerkedünk egymással jóformán, már terhére vagyunk egymásnak, úgy kell elválasztani minket egymástól erőnek erejével és aztán egyenként szétválogatni. Mert különben összeakaszkodnánk, egymásba csimpaszkodnánk, aztán úgy kellene megint szétcibálni minket, erőszakkal, pedig még jóformán össze se találkoztunk. A villában egyetlen hálólhelyiség van, az egész ház egyetlen hálóterem, muszáj beférnie ennek a rengeteg embernek, meg egyetlen ebédlő, oda is muszáj beférnie ugyanannyinak. Ki evett a tányérkámból?, ki ivott a pohárkámból?, ki aludt az ágyacskámban?, sűrűn megesik, hogy valaki más, aki nem találta az ágyát, aki nem talált be az ágyába, de ettől én sajnos nem találom meg az övét még jó sokáig. A hálóteremben vagy harminc ágy, szorosán egymás mellett, ha valaki úgy általában mindent elfelejt, akkor könnyen megesik, hogy elbolyong és egy idegen hölgy mellé fekszik, anynyi ágy van a teremben, nem, nem emlékszem, egyáltalán nem emlékszem semmire, még a saját ágyamra sem, hol is volt az előbb. Ez rendesen az idegeire tud menni az embernek, hogy mindent elfelejt, alighanem ez készíthetett ki téged, ezt a még nem kész személyiséget, a papát, aki nem ismeri meg magát, de azt azért még tudja, hogy valakit ismernie kellene, két személyt, a feleségét és a lányát, önök meg fogják jegyezni őket, ugye?, egészen bizonyosan. Annyira kevés embert fognak tudni megőrizni az emlékezetükben, az lehetetlen, hogy éppen őket ne!, vagy ha mégis, akkor hangosan mondogassák csak fel maguknak, akkor majd ők is mondogatják szépen önök után, hogy önök elraktározhassák, ha nem is örökre, és kissé elnézőbben fognak nézni majd önökre. Nem, nem örökre, csak most, szívem, a nejem és a lányom, kérem, mentsen meg, így könnyörögtem a szomszédomnak, egy nőnek, úgy könnyörögtem neki, ilyen nincs, hát mit csinálhatott volna? Kérem, mentsen meg, a nejem és a lányom el akarnak küldeni, már nem kellek nekik, a hátukra akarnak venni, arra a széles folyóhátukra, ketten együtt, ha összefognak, még szélesebbek, igen, ennek a folyónak széles a háta, és el akarnak vinni messzire, hogy biztos ne találjak vissza többé, hogy azt se tudjam, honnan indultam el.

Nézze csak, megismeri azt, aki a képen van? Mit?, nem ismerem meg, már magamat sem ismerem meg a képen, a nejemet és a lányomat sem, nincs is képem róluk, nem hoztam magammal fényképet, elfelejtkeztem róla, de ha nem felejttem el, akkor sem ismerném meg őket. Ők is elfelejtkeztek már rólam, már korábban is, nem számítottam nekik, már régóta nem. Ez ok arra, hogy mindjárt elküldjenek? Csak azért, mert már nem ismerem őket? Hogy ismerném őket, ha egyszer nem emlékszem rájuk? Kérlek, ne üssetek! Kérlek, ne üssetek, vagy ha mégis, akkor ne a fejemet! Igaz, hogy nincs már rá szükségem, de azért még ragaszkodom hozzá! Kérlek, hitvesem, leányom, ne üssetek! Nem látjátok két védő tenyeremet, a fejem fölé emelve? Így már nem ismertek meg? A védekezésül fel-emelt tenyereket mintha csak rólatok mintázták volna, hát nem ismeritek meg saját magatokat? Ne üssetek, kérlek, ne üssetek! A ti képetek a folyó alakjában, minden a folyó sodrában, minden élet a folyóban elfolyóban, ezért is nincs rajta a képen semmi, mert olyan csöndes lett a folyó, túlságosan is mozdulatlan ahhoz, hogy film lehessen, de hát ez nem is az, úgy értem, nem is film, mégis túl gyorsan mozog, a folyó, á, fényképnek még jó lesz. Egy pillanat! Szóval elvisztek

engem, elvisztek úgy, mintha ez volna a természetes, mármint úgy, mint egy folyó, amely egész fatörzseket visz el. Mintha maga a természet küldené el az apát, ha már elfelejti, kicsoda és kit nemzett. El innen az apával, és már le is tettük őt valahol. Végre magunk mögött hagyjuk! Mászunk vele a partra fel, ki a folyóból, magunkból, mi vagyunk a folyó, már nem vagyunk mozgásban, és az apát is végérvényesen nyugalomba helyeztük, ha nem is örökre. Túl sokáig cipeltük őt a hátunkon, az idegent, aki nem férj és nem apa már. Ezt ő is tudja. Most ki kell vinni a partra. Be kell mennie abba a családi háznak mondott villába a többiekhez, akik pont olyan keveset tudnak magukról, mint ő, akiknek ég a talaj talpuk alatt, és ők maguk ez a talaj, ami ég, mégsem mehetnek el onnan többé. Lépkednek, mennek jeges-havas határon, meleg szőnyegnek érzik, és nem kell nekik cipő. Őrültek. Aki örült, az menjen el innen, aki gyengeelméjű, az is, de gyorsan, aki első- vagy másodfokon az, az mind, akik mindent elfelejtenek, azok is, azok csak igazán, igaz, hogy itt mindenki mindent elfelejt, de azok, akik felejtethetők, ne is maradjanak közöttünk, ez nem járja, azok nem ránk emlékeztetnek, akkor meg minek megtartani őket? Ezek észre se veszik, ha elviszik őket. Hát mi rosszat követtünk el, hogy embereket kerülgessünk?, hát éppen ez az! Ezek nem tudják, mit követtek el, a régi utakat már nem ismerik, újakat pedig már nem találnak. Mert megütik a lábukat a kőben, a megkötözött lábukat, még az apjuk kötözte össze, mindig van egy apa a történetben, sőt, az apának is van mindig apja, akihez erősen kötődik, mert az ő lábait meg az kötözte össze. Barmok vagyunk, ilyen csinálnak velünk!, nem csoda, hogy megütköznek rajta, azok, akik megkötötték magukat, akiket megkötöttek. Sokan ragaszkodnak a kötetlenséghez, de van, akit így is bekötnek, hogy el lehessen adni. Hogy ne rángatózzon annyit ilyen illetlen pozitúrákban.

Nem hiszem el! Még mindig ott ugrabugrál a nyomunkban az apám, még egy darabig, nem bír gyorsabban jönni. Menne gyorsabban is, ha mi hagynánk, majd otthagyja magukat, csak vigyázzanak, hajtja a vándorösztön, de nem kell mindig engedni az ösztöneinek, ezért a lábbilincs, nem, nem elektronikus, annyira azért nem bonyolult eset a papa. Arra nincs szüksége neki. De azért nagy vándor volt ő világeletemben, vigyázzanak, mert elszalad, mi tudjuk, milyen, mindent jól zárjanak csak be előtte és utána! Majd jövünk! Sietünk ki a városba, mi mint folyó, de nem vagyunk az, sietünk kifelé, mit csináljunk, ha még mindig van valami közlendője, ha megint közölni akar még valamit?, még utoljára!, de hát mindig ezt mondja, hogy most utoljára még, aztán megint mond valamit, és mondja még mindig! Mi mindenesetre sietünk kifelé, nem állunk meg egyszer sem, megyünk tovább, ő a mi zsákmányunk, már nincs köztünk, elvisszük, az apát, ő nem tud sietni, de a folyónak megvan a saját tempója, szóval a papa két vándorlába most össze van kötve, de így könnyebben szállítható, egyszerűen átfúrjuk a lábát, és a lyukon áthúzzunk egy kötelet és kész, mehet befelé a családi házba a többi örült közé, akiktől, mint valami kelő tésztától, dagadni kezd a ház, megkelnek az örültek, mindjárt kidagadnak a házból, felnyomják a tetőt, megkelesztik az összes emberi kint, hogy a falak már nyögnek belé és kipúposodnak. Már a falak is sírnak. Senki, senki sem vesz észre semmit abból, hogy mennyire másként fogadják itt, ezen az állhatatlan helyen: ez egy családi villa, egyetlen család részére épült, most több tucatnyi embert fogad be, csődít össze valaminek a leple alatt, valamit

elpalástolva, tessék, ide beteszünk még egy ágyat, meg oda is még egyet, egy még befér, és máris két további személy után kérhetjük az elhelyezésért és az egyéb szolgáltatásokért járó díjat, míg végül a falak már vinnyognak a kínok lökéshullámaintól, az ajtótok pedig nyüszít, mert nem lehet becsukni az ajtót. Mit nekünk egy ilyen családi ház! Kastélyt építünk helyette magunknak másutt, vadonatújat, nagyon jó!, mert itt ugye nekünk már nem jut hely, más családok kidobott szemete eldugaszolta a házunkat, de sebjaj, építünk mi magunknak másutt szebbet, nagyobbat, csak mi magunknak, hogy a lábunk tudja, hová visz bennünket pihenni, mindig máshová, habár mi észre sem vennénk, ha másutt lennénk, de egy biztos: a mi otthonunk nem bolondokháza, nekünk egy másik ház kell, azt majd kifizetik nekünk az örültek, egy nagyobb ház, jó messze tőlük, jó messze az elmeroncsoktól, ott kizárólag csak mi leszünk. Ablakaink alatt a parkban, majd ha elkészül az új ház, egyesegyedül nekünk, pacsirta szól majd és csalogány. A csalogányok nem csattogni fognak végre, hanem énekelni, minékünk. A kutyák nem a fogukat csattogtatják végre a póráz végén, hanem szabadon száguldoznak a mezőn. Ebben a házban, ahol az örültek laknak, nincsen virágzás, csak visszanezés, az örülteké, akik teljes tévedésben vannak a jövőt illetően, az ugyanis nincsen nekik, nem néznek oda, itt már csak visszanezés van, mert nekik már nincs semmijük, az örülteknek, mindent elvettek tőlük, nincs is szükségük semmire, nekik olyan úton kell menni, ahonnan nincs visszafelé, de hát nem is kell nekik visszafelé menniük, van előrefelé is út, a tébolygásé.

Mi, tulajdonosok, embertulajdonosok, mi gonosz vendégfogadósok, akiknek a kezén minden héten megfordul egy halott, akit csak most ismertünk meg, mi szilárdan előre nézünk, csakis oda, ahol majd épülni fog az új házunk, miután a régi kicsit teljesen teleszemeteltük emberekkel. Akkor majd újat építünk magunknak, akkor felépítjük magunknak a következő házat. Mi csakis előre nézünk. Nincs rá okunk, de minden alapunk megvan, megvan minden alaprajzunk. Ott elől, ahová nézünk, akkor majd virágoznak az új fák, az új csatornák vize zúg majd az út felén, és élénk szemek ragyognak ránk, nem ilyen kilobbant, holt tekintetek, mint ezekéi, az örülteké, most mondják meg, mit lehet kezdeni ezekkel? Mi vagyunk az utolsó állomás, ezután már csak a zárt osztály van, nálunk elég lazán ki lehet bírni, főleg ha arra gondolnak, hogy mi van a végállomáson, hát ott nincs más, csak a dermesztő, jeges iszonyat, vagy nem? Dehogynem! Ha tudjuk, hogy ezután még rosszabb jön, még több borzalom, ébren, kacagva álmodók, akiknek pedig már réges-rég semmi okuk a kacagásra, akkor itt egész jól ki lehet bírni.

Hát véged van, vándorlegény, és ezt te is jól tudod, papa legény, derék legény, aki vándorútra keltél, véged van, de mi megértjük, hogy megfordítanád az időt, hogy visszanezhess, hogy visszamehess támolyogva, csak állni a házunk előtt és nézni. De a ház most már egyedül a miénk. Azé a két nő, akik a romlásod okozói. Mintha nem tudnánk elválni tőled, pedig nagyon is jól el tudunk. Ó, mi nem a te két Napod vagyunk! Ez most egyedül a mi házunk, amiben ezentúl soha nem leszünk egyedül, hiszen mi itt vagyunk egymásnak, anya és lánya. A nejed és a lányod háza előtt még egyszer, még egyszer utoljára megállni, csak állni csendesen, vagy akár be is menni, tőlünk, be is mehatsz, úgysem fogsz semmit megismerni, ez a pince, ez már nem a te lakásod, itt vagyunk mi, ott fent a padlás, ahol a lányod sirat téged vagy saját magát, nem is tudja pontosan, de nem csinál semmit, nem csinál semmit,

csak bőg, te nem hallod, elbújik, elbújik mindenki és minden elől, megint mindent a mamának kell csinálnia, semmi baj, ő már megszokta, hiszen ő csinál mindig mindent, a mama. A lányod nem néz rá másokra! A papa szeretne most visszatámo-lyogni, már eleget állt a házunk előtt, most elmegy, elmegy az őrületbe, az őrületek házába, ahol veszettül vonítanak a házőrző kutyák, sehol sem vonítanak ennél hangosabban, mint itt, és ott, ahol már nincs is ház, ott vonítanak a leghangosabban.

A téboly, amint belepi a fejét valakinek, már bele is fészkei magát, ebben nem ismer akadályt, beássa magát, kikerülve minden akadályt, ez a fattyú téboly, akit senki sem ismer el a magáénak, beveszi magát oda, abból a házból többé nem lehet kitenni, de attól még a másikba simán be tud menni, és onnan sem jön ki többé, olyan, mint egy folt, amit nem lehet többé eltávolítani, semmilyen szerrel, a tébollyal szemben sehogy sem lehet célhoz érni, mert mire a tébolyhoz ér, már benne is van az ember, és olyankor sosem oda ér, ahol lenni szeretne, mindig túljut saját magán, de nem a fennkölt magasztosba, egyszerűen csak túljut, túlfut, vagy épp ellenkezőleg, maga után lohol vagy valami más után lohol, csak ő tudja, mi után, más senki, valami után, amit senki se lát és senki se ismer, mind-egy, mért maradna ott tovább?, miért túrné a sok unalmas ostobát, mikor itt nyugodtan lehet őrült és jókedvű egyszerre, úgy értem, őrültén jókedvű? A tébolyt, szemben a dérrrel, ami elolvad hamar, semmi sem olvasztja el, ott ül, csak ül, kívül-belül, semmi sem olvasztja el többé, ez az ember vén marad, a felesége és a lánya meghaltak neki, nem, nem érte, és nem meg, csak az ő szemében. Ezek az én szememben mostantól fogva nincsenek többé: meghaltak. Ó. Itt egy fa. Nézz rá valakire! Tessék, hát senki sem néz rá? Vajon a kérge alatt neki is olyan hevesen hullámzik-e, hogy le kell dobni a koronáját, olyan forróság öntötte el a koronája alatt, szegény fa, hogy legyezi magát, ő is le tudja dobni a leveleit, mint mi az apát, de ő nem csinál ekkora felhajtást belőle, csak ledobja a koronáját, ami pedig a legkedvesebb neki a világon, hiszen a koronája az, amiről már messziről meg lehet ismerni.

Jó, de most már itt a tél, úgyhogy itt ledobjuk a papát, egyszerűen ledobjuk, nekünk úgyse ő volt a legkedvesebb, nekünk sohasem ő volt a legkedvesebb. Jobb lesz neki a sötétségben. Már így is nagy kort ért meg, milyen jó neki, és még mindig él, szinte hihetetlen, pedig ő nem akart volna így élni, mi pontosan tudjuk, hogy így ő nem akart volna élni, és tessék, még mindig él, nem nagyon, nem nálunk, nem itt nálunk, hanem egy ilyen őrült házban, ahol vonítanak, vesztettek a házőrző kutyák, akik történetesen emberek és nem övék a ház. Hadd vonítsanak ők, hadd bőgjenek ők, az emberek, hagyjátok az embereket bőgni, kedves kutyák, az emberek jobban vonítanak nálatok! Kutyák ugatnak, láncon, de hányan, az emberek alszanak otthon az ágyban, ez az ember itt például egy családi házban, a bent lévő harminc ágy egyikében, de nemsokára elmehet innét, nemsokára kihajítjuk, nemsokára kiadjuk az útját, nemsokára rácsos ágyba tesszük, megvédjük magától, de hát nem tesz kárt magában?, nem fog kárt tenni magában? Hogyhogy? Hát hogy tehetne kárt magában, amikor le van kötözve a rácsos ágyban? Nincs több vándorlás, nem lát többé a fákon tarka levelet, pedig milyen jó volt régen, mikor eltűnődve a fákon, saját sorsán merenghetett, nincs több remény, még egy levél, amibe belekapaszkodhatna, és érezné reszketését, ha belekap a szél, a játszi szél, neki az sem támad fel többé, szegény papának, hogy jól

összeborzolja a haját. Elég furcsa lehet, hogy két nő visz egy férfit úgy, mintha ők folyóvíz volnának, a férfi meg semmi, nem súly, még csak nem is teher, még egy kis ágacska sem, olyan könnyedén és nyugodtan viszik, ez a locska folyó, e szilaj víz, melyet jókedv terelt, de most már egyáltalán nem locsog, lehet, hogy most valahol máshol folyik, mindegy, csak egyszerre olyan csöndes lett, hogy a papa ne vegye észre, hogy elviszik, hát nem veszed észre, hogy e folyót mintha csak rólad mintázták volna, szívem?, nem, nem veszek észre semmit, nem ismerek meg semmit, már magamat sem, jó, most már, mivel késő van, és mi elviszünk téged, a kérged alatt nyugodtan hullámozhatsz, nyugodtan keringetheted a nedveidet, mi nyugodt folyó vagyunk és magunkkal viszünk téged, de nem hozzánk, hanem tőlünk el, tőlünk elviszünk téged, ahogy az rendes folyóhoz illik, mindig mindent elvisz, elsodor, de közben ő ő marad. Amit elvisz, az nem marad. Veled még mi, nők csak-csak végezni fogunk, de a folyó sohasem végez magával, ő, a locska folyó, a szilaj víz, akit jókedv terel, magával sohasem végez, mert hiszen az ő élete sohasem ér véget, ő folyton tovább folyik, és locsog mindenfélét a füledbe, hogy visz tovább, a város várja, utcán ki-be folydogál, nem, a víz talán mégsem jár ki-be, viszont te a vízi utat választod, rendben, ott nem hallatsz már a forgalom zaja, csak a víz locsogása, ott nem érződik már a felizzó könnyek árja, a te könnyeidé, ez a folyó nem érzi ezt, csak a locsogás hallatszik a füledben, olyan, mintha zúgna a füled, a locsogása annak, ami visz, viszi az apát, csak a mi locsogásunk, amely elviszi tőlünk az apát.

Papa, papa, papa! Egyáltalán nem látszik, hogy mi vagyunk azok, hogy mi nők vagyunk azok, akik elvisszük az apát, de akkor is érződik, apaként az ember egyszerűen érzi, hogy elviszik, és mi, a két nő valahogy mindig ott vagyunk, nem, nem mindig, a víz ledobja terhét, a víz megrázza magát, akár az állatok, röpködnek a vízcseppek, látod, papa, a nejed és a lányod, mi mindig ott vagyunk, egy kis ideig igen, aztán már nem leszünk ott többé, elviszünk téged oda, ahol te nem akarsz lenni. Otthon akarsz maradni, olyan vagy, mint a méhben a magzat, de hát neki sincs választása, értjük, persze hogy értjük, én itt szeretnék maradni, kérem, segítsen, mondod egy szinte teljesen idegen embernek, én itt szeretnék maradni, mondod annak a valakinek, akit a szomszédból ismerünk, de ők elvisznek, elviszik innen a papájukat azon a zúgó-locsogó hátukon, azokban a vészjóslóan suhogó ruhákban. Mibe kapaszkodhatok? Majd meglátjuk, mibe. Itt van valami. Egy levél. Minden levél remény. Jó, akkor most ebbe kapaszkodom, de máris belekap a szél, érzem, a szelet magát nem, csak a hatását, a levél megindult, a levél reszket, a levél meg van hatódva. A víz legalább látszik, a szél nem, csak a hatása, a levélre itt a kezemben. És ha levél hull a földre, a remény is vele hull, hullok én is, hull a könnyem, a remény sírjára hull. Nem engedik, hogy itt maradjak. Még most sem hagyják, hogy itt maradjak, még most sem. Elvisznek, először egy családi házba, hogy oda befektessenek, aztán egy másik ágyba, abba az örült házba, ahol vonítanak a kutyák, ugassatok ebek, hogy eltakarodjak, nem, nem szükséges, már eltakarodtam, hogy amíg más alszik, én ne nyugodjak, hogy amíg más hallszik, hallatsz, a kutyák vonítása például, abban az örült házban, ahová visznek, ahová már el is vittek, mert már nem emlékszem rájuk, már nem emlékszem semmire, hiába ugattok, kutyák, akkor sem emlékszem már, honnan jövök, csak azt tudom, hogy valahonnan máshonnan, a hegyek kö-

zül? A hegyek közül jövök? Már mondtam: most nem, mert ha onnan jönnék, sokkal kevesebb lenne bennem a szusz. Ezt azért még tudom. Különb fogalmam sincs. Az álmokat letudtam már, valamennyit. Az alvók között mit keresnék, ugyan mit? Túl sok az alvó ebben a helyiségben, ehhez nem vagyok hozzászokva, a vihar tépheti az ég ruháját, elbánhat a felhők rongyaival, vonulhat köztük csóva, lángot lobogtató, mindegy, én mindezt úgysem látom, és ha lát-nám, sem érteném, nem érteném, amit látok, mert az emlékezetemben egyszerűen nincs mivel összehasonlítanom. Így aztán ez nem is létezik. Mennyivel könnyebb így az élet, ez aztán kedvemre való! Nem ismerek meg semmit. Én már nem látom az eget, már csak a szívem látja, a szívem, az látja az eget, tessék, régen láttam a feleségemet és a lányomat, a szívem igazán szívből látta ezt a két közeli hozzám tartozót, a feleségemet és a lányomat, most már csak egy rácsos eget lát az örültek házának ablakán át, én pedig, én pedig az égre festve mit pillantok meg?, egy képet, hiszen festve van, de hogy kiét, nem tudom, hogy ki festette, nem tudom, és azt sem, hogy kiről, mondják meg, kérem, ki van az égre festve, ki van ezen a képen? Csak annyit látok, hogy menyeeien szép. Pedig nincs is. Merő káprázat. Délibáb. Nem, előttem nem táncol nyájas fényugár.

Valami dül, valami dül a bensejében, annak a képek a bensejében, amiben nem tudom, mit pillantok meg, csak nem a telet?, azt hozták el nekem ők ketten? de hát a tél magától is jön, nem kell azt hozni, ezt a szilaj és zord telet! Lassan elmaradoztak a jelek, a valamikor ismerős jelek, már egyikre sem emlékszem, elmaradoztak a jelek, az útjelzők, a határkövek, a közlekedési lámpák, a házakon a fények, a szélkakasok, egyszer ezek, másszor amazok, erőteljes jelzések annak, aki el tudja olvasni őket, összesen csak három szín, már semmit sem értek, nem emlékszem, eljöttem magamból, a feleségem és a lányom pedig még tovább vittek. Jó. Jó, ha muszáj! Útban voltam, eljöttem, most úton vagyok, de nem tudom, melyiken. Az útjelzők, a fák, a hegycsúcsok, régen mindegyik személyes ismerősöm volt, mutattak valamit, feltűntek az ember előtt, egy ideig lehetett hozzájuk igazodni, aztán egyszer csak mind eltűnt, mindegy, most már úgyse ismerném meg őket, és azt sem tudnám, mit mutatnak és hová irányítanak engem. Ez az. Régen ezek a jelek útba igazítottak, rámutattak valamire, ezzel egyszersmind el is igazították az embert, de hogy az, amire rámutattak vagy utaltak, mi is valójában, azt most már nem tudnám leolvasni róluk, pedig hát az ilyen tábláknak, útjelzőknek egyéb céljuk sincs, mint hogy mutassanak, utaljanak valamire. De mit ér a mutató annak, akinek már semmi fogódzója nincsen ahhoz, hogy hogyan olvassa, hogyan értse? Megmutathatják nekem a nejemet és a lányomat, és abban a pillanatban már el is lophatják tőlem őket, hiszen ezek csak jelek, ismeretlen jelek, én már nem tudom elolvasni őket. Kit mutatnak itt nekem? Ki van a fényképen? A nejem és a gyerekem? De hát én tudom, kik az én babaházam lakói! De fényképen akkor sem ismerem meg őket. Mint valamire mutató jeleket még megismerem őket, hallom, ahogy az üres babafejekben csörögnek az üvegszemek, de aszszony és gyerek mivoltukban nem ismerem meg őket, ezeket a jeleket én egyiket sem értem. A jelek az élőre utaló halott dolgok, de ha kell, megfognak a hónom alá nyúlva, hogy tovább vigyenek, nem látják, hogy belül egy érző lélek rejtőzik, az ő bajuk, ha nem látják! Útjelzők állnak a folyosókon mindenütt, mindegyikre rá van írva valami, aki érti ezeket a táblákat, az mindjárt nagyobb becsben áll itt.

Én nem értem őket, engem mindenhol kiutasítanak, ki ebből a helyiségből, ki a házból, ki a városból, én ezt az egészet nem értem már, régen ezek ugye táblák, útjelzők, hegycsúcsokat jelző keresztek, közlekedési lámpák, épületek, mindenféle jelzések voltak, nem? Hát azért valahogy csak elolvastam őket! Aztán mégis kiutasítottak, ki az országból, ahol az útjelzők voltak, a saját halálomból is kiutasítottak, a saját végemből, pedig kis híján elértem már, abból is kiutasítottak megint, mert az ember hiába járja a végét, az nem járja, hogy lássa is, hogy elérte, a vég elérhetetlen, hiába mutat a jelző félreérthetetlenül a vég irányába, mindenki félreérti, a kis számú értőt kivéve, remélem, nem mondtam senkire semmi sértőt. Nincsenek többé útjelzők, nincs semmi többé, ami helytállna a létezésemért. A jelek mindig valami másra mutattak az én vadonomban, egyszerűen nem volt időm hozzászokni ahhoz, ami éppen volt, de persze engem is mindig valami más érdekelt, ezért nem is néztem meg semmit rendesen, nem volt nyugtom, bármi könnyen eltéríthetett, jöttem-mentem, nem volt nyugtom soha, tudtam, mi az enyém, tudtam, milyenek az enyéim, csak azt nem tudtam, mire gondolnak, gondolhattam volna pedig, hogy mégsem tudom elég jól, hogy milyenek igazából. Néztem a jeleket, a jelek is végignéztek rajtam, a fáradt vándoron, egyelőre értettem őket, és amíg értettem őket, addig meg is tűrtek. Mindaddig, amíg türelmes voltam, megtűrtek. De most kiadták az utamat, kiutasítottak saját magamból is. Kiutasításom indoka nem állta meg a helyét, de amellett sem lehetett felhozni indokot, hogy álljak továbbra is helyt, vagyis hogy maradjak, mindegy, így is megkaptam a halálos döfést. Nem táncol előttem semmi, egyetlen nyájas fénysugár sem, hogy a lábam a nyomába igazíthatnám, ha volna, se járhatnék a nyomába, mert egy szempillantás alatt elfeledkezem róla, vagy egyszerűen csak eltűnt?, nem is feledkeztem róla el, csak eltűnt?, már nem is látom, igen, az útjelzőket, azokat sem, azok is eltűntek?, ki érti ezt?, sehol egy fénysugár, ami elcsalja szegény vándort, a vándort, aki voltam, mert a magamfajta nyomorult a fondor reményre szorult, arra a csalóka tarka fényre, amit nem közlekedési lámpa szórt elébe, az persze nem tudott volna becsapni, akármelyik irányból ért volna is, na de itt minden fehér. Ne férne ide néhány útjelző?, már hogyné férne, ebbe a nagy-nagy fehérségbe!, bár ha olvasni akarnám őket, az útjelzőket, leírhatatlan nehézségekbe ütköznék. Hát mi ez itt, mit talál itt a szem, ez a halál, a fehér halál? Hát annyira azért mégsem fehér ez a táj. A halál fehér, de csak halálfehér, vagyis nem teljesen tiszta fehér, különben lavina volna, úgy zúdulna le, mint a bekevert beton, könyörtelenül elbánná a felhők rongyaival, azok is csak csattognak bele a világba, vagy éppen úgy táncolnak, ahogy a szél füttyül. Mindegy.

Mit is akartam mondani? Semmi sem utal többé arra a világos, meleg házra, ahol valamikor együtt éltem a feleségemmel és a gyerekekkel, semmi sem mutat rá, minden kifelé mutat, kiutasít. Amit csak látok, az mind kiutasít. Elvileg egy darab papírral is el lehetne ezt intézni, a kiutasítást, de engem minden más is innen kifelé utasít. Senkit sem kérdeztek, engem sem kérdeztek, egyszerűen csak kiutasítottak. Azt is tudom, hogy ki. De ezzel semmit sem érek. Egy kedves lélek várja ott, csak káprázatban bízhatok. Káprázat, hogy otthon vagyok. Amikor nem vagyok. Otthon. Becsapás. Mért nem a rendes úton megyek, mint a többiek? De hát én a rendes úton szeretnék menni, csak azt keresem folyton! Ezek a hülye jelzőtáblák teljesen olvashatatlanok, most meg még el is tűntek a

tetejébe! Ezért most én hadd mondjam meg önöknek, rám nézzenek, ne az útjelzőt nézzék, az úgyszincs sehhol már, nézzenek csak ide rám: én annyira szeretnék a rendes úton menni, ezerszer is végigmennék rajta, csak azért vágtam át a havas hágón, csak azért vágtam neki ennek az úttalan útnak mindennap, mert mindigre azt hittem, van visszafelé, és végül hazatalálok a meleg, világos házba a nejemhez és a lányomhoz. Most már tudom, hogy nem.

Mért kerülök minden embert, mi rosszat követtem el? Minden úton tábla mutatja sorban kinek-kinek a városát, nekem semmit sem mutat, csak kifelé mutat mindig, kifelé, akárcsak a többi jelzés, kifelé, kifelé, már nem is látom őket, de akkor is kifelé mutatnak, kiutasítanak, nincs hová hazatalálnom, nincs hová visszatérnem, nincs olyan hely, ahonnan megtehetném az utat még egyszer visszafelé, nincs olyan hely, ahol benne volna a szolgáltatásban a hazavétel, mindenütt csak az elvitel van benne, a továbbvitel. Ez most már végérvényes. Ez a végérvény, a vég érvénye. Megyek hát nyughatatlan, nyugalomra vágyva tovább. De erre a nyugalomra, erre a megnyugvásra, erre a fehérre, erre a halálra én sohasem vágytam, én ezt nem érdemeltem meg. Most rám ereszkedett a nyugalom, de én erre a nyugalomra nem vágyom. Egy útjelző nekem is jelzi, beúszva a szemem elé, olyan úton kell most menni, ahonnan nincs visszafelé. De erre nem is gondolt a feleségem és a lányom, hogy nekem valaha is volna visszafelé. Ez az utolsó útjelző, ez folyton beúszik a szemem elé, ezt már régen is próbáltam semmibe venni, de akkor sem tudtam, most sem tudom, ez mintha már akkor beúszott volna, és kifelé mutatott volna, csak akkor még megpróbáltam úgy tenni, mintha nem volna ott, pedig ott volt, ott állt a ház előtt, és kifelé mutatott, ott voltak ketten is, közölték velem, hogy mostantól kezdve nincs vándorlás, nem értem, miért tiltották meg, miért gondolták, hogy csak én megyek nyughatatlan, nyugalomra vágyva, egyre tovább, hogyan zavarhatta ez őket, hiszen én egészen másutt jártam! Jó, most végre nyugalmat lelhetek, mondják. Elfogadom. Belenyugszom. Olyan úton kell most menni, ahonnan nincs visszafelé. Tudomásul veszem. Ott nyugalmat találsz végre!, és nekünk is nyugtunk lesz, mondják, mondja nekem a feleségem és a gyerekem, nyugalmat egy örült házban. El kell hinnem nekik. Készséggel törődöm bele, csak azt nem értem, hogy hova be. Hova akarnak vinni?, egyszer mondják meg végre, legyenek szívesek! Nem mondanak semmit. Az is lehet, hogy elfelejtettem. Beletörődöm, de nem mondják meg, hová akarnak vinni, csak annyit mondanak, hogy azt szeretnék, ha valahol másutt lennék, ahonnan már csak a temetőhöz vezethet az utam. Na, a temetőt, azt biztosan nem kerestem, nem baj, meg fogom találni, az utam majd elvezet hozzá, ha az útjelzőt nem is látom, akkor is tudom, merre kell mennem, nem tudom, most már el se tudom olvasni, mi van a táblán, nem baj, látni már nem fogom, de tudni igen, hogy a tábla arrafelé mutat, na meg az utam is arrafelé visz majd, bárhol van is az a temető. A vég nem elérhető, a temető igen, és arrafelé kell mennem. És ahogy meglátom, majd azt gondolom magamban, én ide, én ide bemegyek. Bemegyek végre. Belenyugszom. Hallod a kutyákat? Nekünk is volt valamikor egy kedves kutyánk. Na és hová küldött végül az útjelző? Folytatása következik. Nincs folytatás. Végállomás.

Vajon e házban foglalt már mindegyik szoba? Halálos sebet hordok, lerogynék valahova. Igen, foglalt. Hát nem látja, pedig ide van írva: foglalt! Megyek

tovább, de a következő útjelző vagy meg van fordítva, vagy eltűnt, nem mutat semmire, de ha mutatna valamire, akkor sem találnám meg. Fogalmam sincs, honnan, hová, végül a járásom is megáll. A járásomat kihúzták a lábam alól, ez nem szép dolog. A nejem és a lányom elvették tőlem a járásomat, ők voltak azok!, láttam! de még előbb szántsándékkal elfordították az útjelzőt, szántsándékkal tették, csak nem tudom bizonyítani, azt pedig végképp nem gondolta egyikük sem, hogy ha minden útjelző meg lesz fordítva és én megfordulhatok végre, hogy akkor vissza is juthatok hozzájuk. Hogy hazamehetek. Hogy ezentúl bármit -hatok vagy -hetek, nem, nincs több mászkálás, nincs több vágyás, nincs több nézés, nincs több látás, végképp nincs több alvajárás, csak egy ház, az örülteké, egy ház, amelyik tiszta fehér. Végállomás. Mindenki hagyja el a kocsit. Mindenki szálljon ki. Azt gondolják, ez a végjelző, ez jó helyen van, ez innen még soha ki nem térült, úgyhogy ha jön a következő örült, legalább az is tudni fogja, hogy miben végződik az útja. Igen ám, csakhogy az útjelző mégiscsak kitérült, úgyhogy most már semmit se tud az a szegény örült, mert ha az útjelző is meg talál hibbanni, akkor a tájékozódásnak annyi. Ha egyszer értelmét veszti a jel, akkor mire mutat és mivel? A feleségem és a lányom kitérítették, nem nagyon, kicsit odébb tették, pont annyira, hogy én ne tudjam már, hova, és hogy merre haza, igazából nem a jelző hibbant meg, hanem én, aki nem voltam nagyon örült, de ettől mindenem teljesen kitérült, és most ott áll az út közepén, azén, az én, ahonnan nincs visszafelé. Ott van az én ezen az izén, de már nem tudom, hol és melyik én? Nem tudom társítani többé mivel, se egy sebes lábbal, amelyik engem cipel, amelyik nem tud betelni a csodálkozással, hogy hová mindenhová visz el, se a laposra vásott talppal, semmivel. Ezzel az úttal, ezzel a lábam alól kifutóval, ezzel sincs mit társítanom, összehoronálnom. Legfeljebb annyit, hogy nincs hova állnom, nincs kötés, kötődés, amivel be lehetne magamat bugyolálnom. Vajon ebben a házban foglalt minden szoba? Ezt már kérdeztem egyszer. Semmi válasz. Már az előbb se volt. Lerogynék valahova, ezt is mondtam már egyszer, bocsánat, mindent többször mondok, tényleg mindent!, önök már nyilván észrevették, tényleg mindent, de mindent megismétlek, mert azonmód el is felejttem, hogy mit mondtam vagy kérdeztem, és hát, igen, látom, hogy foglalt minden szoba, de azért valahol csak be fognak ide préselni engem valahogy. Nyughatatlan vagyok, de ők gondoskodni fognak róla, hogy nyugton legyek. Kérjük önöket, legyenek tekintettel arra, hogy a szomszédjuk esetleg már nyugovóra tért! Régen, sok-sok évvel ezelőtt ezt minden este bemondták a tévében. Csak most értem el oda, hogy én is elmondhatom: nyugovóra tértem. Jó éjszakát. Az a hívös fogadó, ahová betértem, becsukhatja ajtaját. Se út, se bot, se láb. Megállás van. És nincs tovább.

HALASI ZOLTÁN fordítása

Európa (Omaha Beach 2003)

*Séta közben próbálok megkülönböztetni a műanyagot a hínártól –
zöldsalátás, vörös, ázott,
fehéres, papírszerű, szertelebegve – mind egymásba fonódik –, egy abroncs útja
keresztezi őket, a keréken lefelé még mindig csepeg a víz,
és a zöld darabok – éppen itt előttem – felpuffadnak, amikor a nap
eloldja őket saját súlyuktól, a víz*

elemelkedik.

*Egy vontató próbál partra húzni egy csónakot.
Hogy lehet, hogy „ornamentációvá” vált a „reprezentáció”.
Mint mindig, gyerekek munkálkodnak a dagálymedencében.
A partra szálló jármű miatt, ami még alámerül, magasabbnak tűnnek.
Most nem merül alá.*

*A vontató egyre kisebb, ahogy közeledik a hullámtörő felé.
Hirtelen hallhatóvá válnak a vijjogó kis madarak,
amint a távoli hullámverés moraja átvonul a teljességen – megszakad,
ahol átvágják a jet-skik és (anélkül, hogy felnéznek) az egymotoros
repülő. Mit hagysz, fajtám,
embereket, üzemanyagot, ellenségeket – te, te ott –, mi mást,
amin állhatnék, ami elől leárnyékolhatnám a szemem és
kipillanthatnék. Leárnyékolni és kinézni – hosszan és lassan –
a „szépséges” közelgő napra. Utoljára mikor ébredtél
erre? Igen, te. Közelebb megyek a lagúnához,
hogy megfigyeljem a gyerekeket. Egy fiú, talán nyolc lehet,
macskaszzerűen mozog, bokáig vízben,
lehajolva, hálóval kezében. Akármit is
fogott, beleteszi egy élénkzöld vödörbe. Sürgősen
hívja bátyját (gondolom) hollandul, változtatnak
a terven. A lagúna alja mélyebb, afelé
indulnak. Engem nem látnak a túloldalon.*

Jorie Graham (1950) amerikai költő, a világháború utáni generáció egyik legünnepeltebb szerzője. New Yorkban született, Rómában és Párizsban nevelkedett, a Sorbonne-on filozófiát, a New York University-n filmrendezést tanult. New Yorkban fordult érdeklődése a költészet felé, MFA-t szerzett az Iowa Writer's Workshopban, 1983-tól tanított is ugyanitt. 1998-ban, Seamus Heaney leköszönését követően nevezték ki a Harvardon a retorika és szónoklat Boylston-professzorának, Graham az első női professzor, aki betölti ezt a pozíciót. 14 kötetes szerző, az 1974–1994 közötti verseinek válogatását tartalmazó *The Dream of the Unified Field* című kötetéért 1996-ban Pulitzer-díjjal jutalmazták. 2005-ös *Overlord* című kötetében – melyből ez a vers is származik – a normandiai partraszállás háborús eseményein keresztül keresi jelenkori problémáink elbeszélhetőségét.

Vödörrel rohannak ki most, fel a parton, teli kézzel.
Besétálok a vízbe magam is. A nap,
mint mindig, visszanéz rám. Három
új gyerek közeledik.
A zöld vödörös visszatért. Most már van lapátja is és
vele egy nagyobb darab barát – szintén szőke és nagyon fehér. Munkához látnak.
Munkájuk hullámokat ver, amelyek utamat állják.
Hatalmas hínárkötegek úsznak fel a fenékről, elkerülik őket,
de ott lebegnek. Alig tudom kivenni a számokat
a partra szálló járművön – kacslábú rákok, ragyogó bársonyzöldek, és egy sarokpánt,
a mély betonba ágyazott óriási karika, amit épp
megtalálnak, és eldobják vödreiket, hogy felmásszanak rá.
Szól az egyik anya. Hagyták elsodródni a vödört. A medence
középe felé lökődik, ahol a hínár
összeáll. Csónakok, hullámverés, kiáltások, mérföldek, medencék, rácsok, háború.
Tároló nincs, barátom. Az „anyagnak” nincsenek
alapvető építőelemei. Nincs olyan alkotóelem, amelyből
minden felépül. Nem épül. Emberi szem sem. A szabályok?
Minden a „megfigyelő” felé siet. Ki lehet
az? A másik, aki én vagyok, aki észleli
a részecskék parányi párás áramát,
a halmazállapotok egymásra illesztését. Torlódás. Azonnaliség.
Nem telt idő azóta. Most sem telik. A balomon lévő anya
éles hangú, hosszas szidalma. Nem beszélem
a nyelvet, de hallom az emelkedést és lejtést.
Labdát – narancssárga és fehér – rúgnak az utamba.
Gyorsan felnézek, ugrok, hogy visszarúgjam. A felém
futó kisfiú meglepődik, összerezzen. Elesik.
Miért fél tőlem ennyire? Vagy nem fél? Miért nem tudom
megmondani? Zúgnak az elektronok. Fotonok
ragadnak a tekintetemhez, ahogy az arcát nézem. Ez, az ő arca,
a lehetséges kimenetek egy verziója lenne,
amire csak a matematika adhat magyarázatot?
Mit kellene tennem, hogy ne féljen?
Figyelem a többi gyereket ügynöködni a
labdával – a felrúgott homokot – egy apát játékban –
és a nézeteltéréseket azt illetően, hogy hol
van a határ.
Mit tehetnék, hogy ne féljen?
Az elektron a szó szoros értelmében más térben él.
Hilbert-térnek hívják.
Nem mehetsz oda. Nem pont ezt értjük
„valós” alatt, de ez valós. Nem elméletileg. Teljes egészében
találgatásból áll – de valós. Dobozféle,
ami az összes megjósolt kimenetelünket tartalmazza. Mégis valós.
Valaki folytatódik benne.

*Ne kutakodj. Nem kutatni való.
Szabályrendszer?
Mélységesen kételkedsz?
Maradt elég, amiben kételkedhetünk?
Mit kell tennem, hogy ne féljen?*

ZILAH I ANNA fordítása

BILLY COLLINS

Horoszkóp halottaknak

*Minden reggel, attól fogva, hogy végleg eltűntél,
olvasok rólad az újságban
a sporthírek, az időjárás-jelentés és az összes rossz hír között.*

*Néha arról értesülök, hogy a napod
nem ígérkezik vadul romantikusnak,
nem állítanak kihívás elé képzési célok,
és a munkahelyeden sem szükséges körültekintőnek lenned.*

*Máskor figyelmeztetést kapok, hogy aznap nem kéne elszalasztanod
a lehetőséget, hogy utazz és új barátokat szerezz,
bár ilyesmivel sose törődtél túlságosan.*

*Nem tudom elképzelni, hogy valaha is pozitívan
állnál egy új problémához, de ezen a márciusi
hétköznapon aztán biztos nem fogsz.
Ugyanez a helyzet – és ez is olyan valószínűség,
amely mindenkit érint a te csillagjegyedből –
a csoportos tevékenységek örömeivel kapcsolatban is.*

*A jövedelmi viszonyaidban beálló drámai mértékű javulás
jó ok lehet arra, hogy kitombold magad,
de ez inkább vonatkozhat az olyan Halakra, akik még élnek,
és az élet sodrában még fel-le úszkálnak,
vagy megtorpantak egy kiöntésben, egy víz fölé hajló fa árnyékában.*

*De megkönnyebbülés lesz megtudni, hogy mielőtt
cselekednél, nem kell mindent alaposan mérlegre tenned,
sem pedig másokkal foglalkoznod már,
és az alkotó munkát többé nem szorítják háttérbe
a hivatali kötelezettségek,
bár ilyesmid tulajdonképpen nem is igazán volt.*

*És se ma, se bármely más napon ne aggódj
a váratlan problémák miatt, amelyek abból fakadnak,
hogy sok társaddal nem kívánsz ésszerűen kommunikálni.
Többé nincsenek előtted célok, nincs szerelem,*

*nincs többé pénz vagy gyerek, munka vagy fontos feladat,
másfelől soha nem is voltál ennyire akadályoztatva.*

*Úgyhogy most már bízd rám,
hogy körütekintő terveket készítek a sikerhez és a veled járó vagyonhoz,
hogy szívből jövő tanácsot adjak a szeretteimnek,
és örömmel fogadjak minden szellemi ösztönzést, ami csak rám talál,
bár ez egy kicsit sok teendőnek tűnik egyetlen keddre.*

*Jobb is, ha összehajtom az újságot,
és leteszem ide, a ruhára, ami tegnap volt rajtam
(amikor arról olvastam, hogy javulnak a pénzügyi kilátásaid),
és aztán kitolom a rézvörös biciklimet,
és a parti úton körbepedálozom az öblöt.*

*Te maradj úgy, ahogy vagy,
ott fekve gyönyörű kék ruhában,
a mellkasodon keresztbe tett kézzel,
amely olyan, mint egy furcsa vándorlása során nem nyugatra vagy keletre,
hanem a földről nyílegyenesen felfelé szálló
és a csillagjegyek roppant körét átlyukasztó
madár szárnya.*

KŐRIZS IMRE fordítása

A kérdés

Anyám, én jó fiad leszek – ezt akartam mondani, pedig bizonyos értelemben, azt hiszem, már elég jó fiad vagyok. Illetve csak bizonyos értelemben nem vagyok jó fiad: amikor megőrülök tőled. (Ebből a szempontból mellékes, hogy majdnem mindig megőrülök tőled.) Ha majd megöregszel – erre gondolok, pedig a tested már öregszik, inkább öreg, mint fiatal. Ha elkoptatod a térded, elmegyek veled a kollagéninjekciózásra, ha eltöröd a karod, elkísérek a kötözésekre. Az utolsó kötés levételekor, délután kettőtől estig együtt: az azért, úgy tűnt, kemény lesz. De tavasz volt, csak sorban álltunk, vártunk a röntgenre és a pólya levágására, majd a röntgenezés alatt csak én vártam, utána ismét együtt, a leletre, aztán megint én, a motyóddal a klotyó előtt. De úgy látszik, neked végig volt egy külön várásod is, a kórház felé menet és a kórházban, aztán hazafelé gyalogolva, mindenféléről beszélgetve, például a húgom kardigánszösztelenítő villanyborotva-szerűségéről meg halottakról, a személyükről, illetve a sírjukról, és persze élőkről is, mert nem úgy kell erre gondolni, hogy ez, a felújítás alatt álló villamospálya mellett sétálva, egy afféle feltáró izé volt, bár persze voltak ilyen elemei is. Aztán a zuhanyozás – az én szempontomból: zuhanyoztatás – alatt is vártál, és akkor is, amikor utána, óvatosan, mint egy kiolvadt mamutmúmiát egy alig megfelelő méretű huzatba, betettük a ruha ujjába a bal kezedet, vártál, miközben néztem a sok vackot az éjjeliszekrényen, például egy lila ásványvizes kupakban valami narancssárga anyagcsomót, te csak vártál, egészen addig, amíg már az ajtóban álltam, és akkor aztán kibökted, és túl minden kötözésen, röntgenen, útfelújításon, tavaszon és mamuton, feltetted a

kérdést, hangsúly- és hangszínváltással, valamint súlypontilag és idegileg is érzékeltetve, hogy vannak dolgok, amelyekkel előbb-utóbb mindenképpen szembe kell nézni, mert eljön a perc, amikor egyes kérdéseket kikerülhetetlenül fel kell tenni, és ez egy ilyen perc, és egy ilyen kérdés, ezért tehát most fel is teszed: „Imi, az a szösz, amit leszedtem a pulóveredről, akkor az most kell neked, vagy kidobhatom?”

CSEHY ZOLTÁN

Húsz perc

*végül is az a húsz perc mit számít
az egészhez képest
a fő hogy a többi jó legyen
mondta és én eltűnődtem
hogy milyen közönséges vagyok hiszen
a húsz percet akarom azt a húsz percet
mert az egész lehetetlen és épp miatta
aki az egészet birtokolja a többi jót
ha a vágnak ha a levésnek
tisztességes gazdaságtana lenne
végül is jól kiegészítenénk egymást
én a húsz perceimmel ő az egészszel
csak épp a tárgy a vágy tárgya
fütyül az én húsz perceimre
és nem érdeklik mások húsz percei sem
mert ő az egészben hisz mert az ő
egésze permanens húsz percekből áll össze*

A szobrok titkos élete

Gerber Pál: Fertőzött ember

*A szobrok titkos élete
éjjelkor kezdődik. A múzeumraktár
sötétjében pattanások, hólyagok,
kelések lepik el a márványt.
Az élethez egyébként a fertőzésen
túl nincs több közük.
A vésett seb viszont beheged,
a festett vágás kifakul, apró foltok eszik
a bőrt, okádják szét a hámot, és a szag
szürke burkában meghúsosodik,
megereszkedik a márvány.
A szinesztézia brutalitása. Szerelj a testbe járványt!
A pestis mechanikus orgiáját:
mennyi szépség, apró műremek.
A foltok intarziáján belül idegen,
modern legenda csontjai:
az izmok sorvadása már most elbeszélhető.
Hogy gazdagszik a telhetetlen test,
s föltárja tartalékait, mint a kopások helyén
élő anyagát egy exhibicionista bőrkabát.
Ó, a finnyás görögök sima modora
mit tud a burjánzás méltóságáról,
a vörhenyesség retorikájáról?
A mítoszt a legendával
ellentétben nem kell kenegetni,
a mítosz nem szorul kezelésre:
csinálj vele bármit,
túl sok benne a romlatlan anyag,
mely éjjel sem tud szégyenkezni.*

Szuicid póker

„Képtelen vagyok dolgozni, mióta megtanultam játszani.”

*a nyertes nyers örömét értem,
elegánsan veszíteni sohasem tudtam,
én ide nem szórakozni járok.
szívem szerint máshol lennék.
az asztalnál nincs barátság,
aki csatába indul, nem osztogat történeteket
az ellenségnek.
nem ismernél rám,
amikor kártyázom, nem iszom.
akkor miért ittam mégis,
hogy baszna meg a kurva isten,
mindig megfogadom.
játszottam a saját pénzem ellen.*

(–)

*hazakullogni és összebújni,
hátha azért kellett buknom,
hogy elfogadjam az érintést.*

(–)

*nem lehet másra kenni, nincs mód jóvá tenni,
az apróból kell holnap dohányt venni.
nem kell aggódni, semmi sem valódi –
ismételgesd, segít megvigasztalódn.
a kutyád segít majd tovább élni,
a csajod is megérti.
számolgatni kezdtek, mekkora száanalom,
„nem lenne szabad a pénzedből játszanom”*

(–)

*kár, hogy csak azt tudom kitörölni, amit írtam,
ez is már mekkora színlelés.
megtörténtté tenni hogy tudnám,
hogy kezdjem el az életem?*

elég, ha csak nem emlékszem rá.

*ilyen sorokat írok, és tetszenek.
ezzel nyugtatom magam.
végül is ennyiért megérte
tíz perc alatt elbukni a labbért.
fáradtság ez is, és annak ára van –
nem szabad játszani engednem magam.*

Keserű pohár

*Aki egynél többet akar lépni, menthetetlen elesik.
Aki kinyitja a szemét, mindent elveszít.
Amihez először érsz, odafagysz.
Ücsörögsz a kertben,
ember magasságú szemét.
Ébredés után pálinka.
Jobb lenne ébredés előtt.
A költészet nem segít,
ezt egy költőnél jobban senki nem tudja.
Hiába raksz reggel úgy-ahogy rendet,
elrontod éjszaka.
Fogaiddal tépnéd ki magadból a jót,
ha még lennének fogaid.
Elmúlt az élet,
már csak a helye fáj.
Jézus meg hol a kurva anyjában késik kétezer évet?*

Választás

*Ajánlottam neked egy tapasztalt oktatót.
Azt persze nem tudtam, hogy ilyenkor
magának választ az ember.
Ezt már egy másik szakember
mondta – közvetlenül a halálod után,
s hogy az autós iskolában először
beszélgetnek a jelentkezővel,
csak azután döntenek el, kihez kerüljön.*

Megfosztottalak egy lehetőségtől.

*Furcsa volt ez a másik oktató.
Folyton a homlokát törölgette,
s míg az együttérzéséről biztosított,
elárulta, irigyel is. Mert történt,
ami történt, nálunk legalább
megoldódott: eltemettünk,
és élhetünk tovább.*

*De nekik nincs már nyugalmuk,
fiuk öngyilkossággal fenyegetőzik,
minden kudarcért őket okolja.
Lássam be, szerencsés vagyok.*

Még tartott a szeptemberi nyár.

Hogy jutok el

*Idegeneket gyakran útbaigazítottam,
de amikor nekem volt szükségem rá,
nem láttam át a város utcarendszerét.*

*Hogy jutok el
a legrövidebb úton
a Stromfeld utcából a viadukthoz?*

*Hagyom, hogy repüljön a testem –
mikor írhattad?
Tíz perce? Fél órája?*

*Pirosat kaptam a piacnál.
Van-e szabályt szegni jogom,
töprengtem – fölöslegesen,
mert tudtam, hogy megvárom a zöldet.
Aztán jobbra kanyarodtam
a Buhim-völgy zezugos utcáin át,
hogy a dózsavárosi hídfőhöz jussak.
Emlékeztem egy kis parkolóra a közelben.*

*Lezártam az autót,
s futva léptem a hídra,
remélve, hogy megpillantalak.
Két férfi állt a korlátnak dőlve,
szemben a várral.
Egyikük kezében kamera.
Talán turisták. Kicsit megnyugodtam.
Csődületet képzeltem, kíváncsiskodók hadát.
Csak közelebb érve láttam,
hogy lefelé pásztáz a kamera,
az aszfaltútra fókuszál,
ahol feküdtél
fekete fólia alatt.
Kollégájuk lehetett volna – kiáltottam
(szükségtelenül, hiszen már tudhatták
az okmányaidból),
s leereszkedtem
a meredek ösvényen
a völgybe.*

gesztenyetaposók

*hatalmas vadgesztenyefák állnak a bólyi templom előtt,
ide járt az óvoda gesztenyét gyűjteni.
a zöld tüskés burokra nem volt szabad rátaposni,
egyben kellett összeszedni a kosarakba, és
hagyni, hogy a délutáni alvás alatt
a kiváltságos nagycsoportosok szétválasszák,
hogy a zöld se sérüljön. abból lesz kalap, pajzs, ruházat.*

*a vadgesztenye a tüskétől vad, ilyeneket gondoltam,
és tapostam a tiltás ellenére, zsebembe csúsztattam
a selymes tapintású, barna golyókat.
a templomból kijövet meglátta ezt egy öregasszony,
szégyelltem magam, ő feketében sétált, nem törődött velem.
nem ismerte a szabályt, én meg nem tudtam olvasni,
nem értettem a bejáratra kiszögelt gyászhirdetést.*

*évekkel később az 56-os forradalom 50. évfordulója alkalmából makettet készítettünk
anyáékkaal, puha, tízéves kezeimmel nyomkodtam a sógyurmát, amiből eleve feldöntött
sztálin szobrot formáltam a farost lemezre, a gesztenye civilek álltak tétlenül,
hungarocellból tankok, kartonból a magyar rádió. kakaó, esti mese.
akkorra már tudtam olvasni, és sejtettem egyet s mást a fekete sétáról is,
de még anya volt az, aki felhúzta a kabátomon a cipzárt és vitt a templomtérré 23-án,
az egmont nyitányánál megszorította a kezem, hogy na kislányom,
érted, ugye?, zavaromban a földet néztem,
láttam, hogy a templom előtt fekvő gesztenyék burok nélkül is vadak maradnak.
elég könnyen elsajátítható, hogy hogyan kell mindig a gyerekkorra hivatkozni;
minden taposáskor megfogadom, hogy ez lesz az utolsó.*

férfi még

*kilépek az erkélyre, szemben a bakáts téri templom;
eszembe jut, hogy az óvodában özönvízzel fenyegettem
azokat, akik nem adták át a hintát,
mert mikor az unokatestvérem*

*először olvasott fel nekem a képes bibliából,
az ún. atyáról, akkor félreértettem,
és azt hittem, hogy tényleg te teremtetted a világot.*

*a konyhában vár rám a meleg fiú, aki azt mondta,
hogy úgy szeret, mintha férfi lennék.
az apakomplexusos monológ után szoktam engedni,
hogy benyúljanak a harisnyám alá.
anyám volt a helyi kántor,
amikor végleg elment, szándékosan hagyta ott a
szigeti kilián mise keményfedeles kötetét a kottatartón,
azóta is ott van nyitva, a kivonulási éneknél, belepte a por.
nekem is vannak testrészeim, amelyekhez
évek óta nem érek hozzá.*

*a sarokban berendezett betlehemes,
ha csavarsz hármat jézus hátán, akkor integet,
innen lestük a családmodellt.
vajon hány nő térdeplése és keresztvetése kellett ahhoz,
hogy most újratöltsék a szenteltvíztartót?
és mennyi volt ebből az anyám?
ezt nem mertem megkérdezni tőled sosem.
a családban én hasonlítok egyedül rád,
de én sem igazán; a te kereszted az égbe néz,
az enyéme földbe szúrva.*

*ha most visszamegyek a konyhába,
férfi még lehetek, apa sohasem.*

A boroszlói folytatás

Jaj, édes gyerekem, de bórzasztó volt...!

Nagyanyám szeretett sopánkodni, de belegondolva a vele egyidős huszadik századi történésekbe, még a nyolcvanas években is volt miért borongania.

Ült a konyhában, rizst válogatott.

Eszébe jutott ez-az, régről. Mondjuk, Breslau. Azt sem tudtam, mi az.

Amikor hozzám került az 1944-es naplója, mert apám nekem adta, mondván, esetleg érdekel, szoktam szeretni az efféle *történeteket*, hát fogtam, kissé borzongva elolvastam, aztán eltettem a pakkot biztonságos helyre.

Egy szürke kockás fedelű, amúgy vonalas, A5-ös iskolai füzet, zsírpapírba kötve. Ez áll rajta: Méhes Dalma – IV. g. – Mozzanatos füzet.

Tény és való, néhány mozzanat szerepelt benne.

Első oldal: Isten nevében! – Bp. 1944. okt. 25.

Második oldal: I. Vörösmarty szózata (!) hazaszeretetre buzdítja a nemzetet. II. Miért kell a hazát szeretni? 1. A nemzet küzdelmét és dicsőségét állítja elénk.

És így tovább.

Harmadik oldal: itt kezdődik a napló.

Úti feljegyzések! 1944. Február, Március hónapban Kolozsváron laktunk. Gyakori bombázások miatt az iskolai évet befejezték április elején. Igyekezünk a háztartást is leszerelni, a nagyhéten mostunk vasaltunk, hogy a lehető legnagyobb rendben csomagoljunk és menjünk ki Krasznára, nyugodtabb életet élni. Nagypénteken este 10-kor ismét nagy ellenséges gép átvonulás volt Kolozsvár felett, és már naponkint ismétlődött, de szerencsére még a várost nem bombázták. Nekem mint anyának és háziasszonynak a legnagyobb gondjaim voltak, hogyan lehetne úgy összecsomagolni, hogy mindenkinek minden jó legyen.

Mert hogy erről kellene szóljon az élet...

Néha elővettem a naplót, belelestem, érezvén, hogy különös kincs, jó lesz majd valamire – egyszer.

És ezek szerint így kellett legyen, hogy eljöjjen ebbe az ismeretlen Breslau-Wrocławba, amiről közben az is kiderült, hogy magyar neve is van, Boroszló. Nyögte Mátyás bús hadát 1474-től néhány évig.

Egy boroszkáló ló... 542, azaz mit is akarok mondani, 1944-hez képest 72 évvel később.

Amikor kiderült, hogy Wrocław lesz 2016-ban Európa Kulturális Fővárosa, a Pécsi Íróprogram fél évtizede működött már. Adódott a nagy ötlet, hogy ha már így, csináljunk valami közöset.

Így lett a „csinálásból” folytatás.

A számomra legfontosabb négy főszereplő:

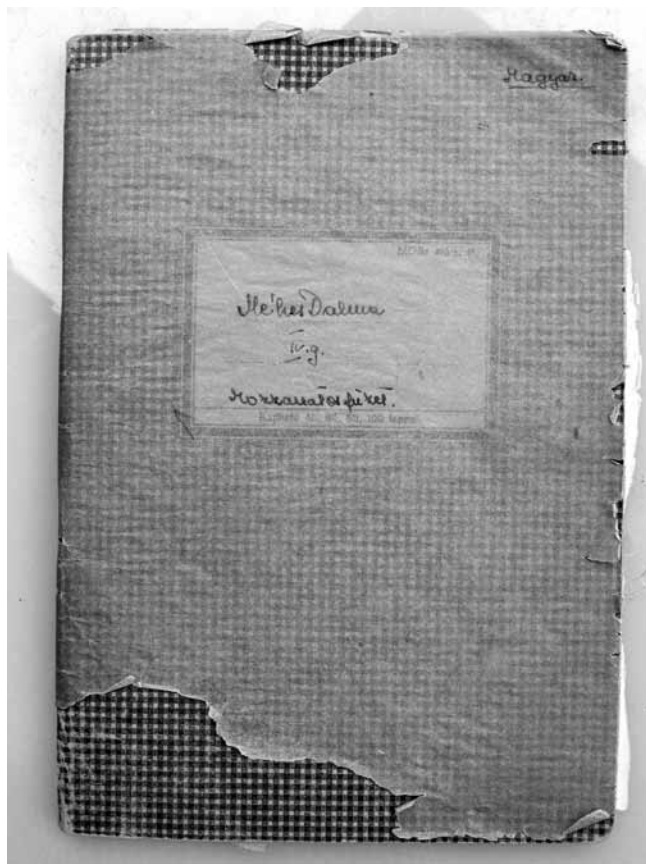
Dr. Méhes Gyula (1897–1970) – orvos, gyógyszerész. Egy erdélyi vízimolnár fia, akire az akkori szokás szerint a helyi tanító és pap azt mondta, jó feje van, menjen, hadd tanuljon. Ment. Az orvosi diploma után továbbképezte magát Bécsben, Londonban, dolgozott Szent-Györgyi Albert mellett. 1929-től a frissen alapított tihanyi Halbiológiai Kutatóintézet egyik vezetője. Amikor 1940-ben a II. bécsi döntés értelmében Észak-Erdélyt visszacsatolják Magyarországhoz, a Kolozsvári Egyetem Gyógyszerészeti Karának élére nevezik ki. Négy évvel később innen kell menekülniük.

Gyöngyösi Dalma (1900–1987) – egy vidéki táblabíró és egy lecsúszott nemesi családból származó anya második gyermekeként az „úrilányok” életét élte egészen 30 éves koráig. Noha volt a háznál személyzet, ő is megtanult sütni, főzni, varrni, hímezni. Két öreg és kövér helybéli földbirtokost is kikoszorózott, félő volt, hogy vénlány marad, mikor az elcsatolt Krasznára hazalátogató Méhes Gyula megkérte és feleségül vette. Tihanyban éltek. 1931-ben született Dalma lányuk, majd 1936-ban fiuk, Károly.

Dr. Méhes Dalma (1931–1995) – gyermekgyógyász. Szikrázóan okos és szép, öntörvényű és egyben önpusztító keresztanyám. Gyermekorvos lett, neki sosem született saját gyereke. Minden, amit mondott, elképesztően érdekes volt, ahogy viselkedett és másokkal bánt, szinte elviselhetetlen.

Dr. Méhes Károly (1936–2007) – gyermekgyógyász, humángenetikus. Nehéz írni egy apáról, de annyit hallom a mai napig is, milyen volt, hogy csak ismételnem kell. Vagyis majdnem mindig és mindenben kitűnő, a vívástól a minor anomáliák kutatásán át a védőnői rendszer megszervezéséig. Igyekvő, de nem törtető, szerény, ám nem tutyimutyi. Apaként is a legjobbat akarta mindig, ebben biztos vagyok.

A kezdet: legyen elég annyi, hogy 1944. november 29-én kiadott rendelet értelmében a Kolozsvári Egyetem Gyógyszerészeti Kara is beleesett abba a kormányzati elképzelésbe, hogy a vidéki egyetemi ifjúságot – részben mentendő a háborúban való részvételtől, ami, valljuk meg, már-már emberbaráti körülményt feltételez – a közelgő front és folyamatos bombázások elől ki kell telepíteni Németországba. Imígyen a 4230/1944 rendelet részlete: „A hadihelyzet szükségessé teheti egyes egyetemi tanfolyamoknak az egyetem székhelyétől távol, illetve az ország területén kívül történő megrendezését”. Dr. Csilléry András kormánybiztos (eredetileg fogorvos, tanulmányait többen között a boroszlói egyetemen folytatta...) elsősorban vidéki, főképp pedig a kolozsvári egyetem tanárait jelölte ki, egyrészt azért, mert még eléggé fiatalok voltak (dr. Méhes Gyula 47 éves), másfelől azért, mert már amúgy is lakás és háztartás nélkül, menekülőben voltak egy ideje. Csilléry egyben kijelentette, katonai vonalon fogja intézni ezt az ügyet, a haditörvények alapján, a családtagokra is kiható büntető rendelkezésekkel együtt. Ezért, ahogy nagymamám le is jegyzi, a tanszemélyzetet és hallgatóságot is SAS behívóval katonai szolgálatra hívatta be és osztotta Egyetemi Zászlóaljba. Csilléry Budapesten efféle szöveget intézett a hallgatósághoz: „Kiviszlek benneteket Németországba, apátok helyett apátok lesztek, és a viszály elmúltával visszatérünk újjáépíteni Magyarországot.”

Dr. Walsa Róbert (1923–2000) egykori orvostanhallgató így emlékszik vissza milderre: „A feladatokat Csilléry kormánybiztos akként határozta meg: megtanulni németül, diplomát szerezni és végül kimenni a frontra.”

Szegény mama kissé másképp képzelte el, hogy ha már menni kell, akkor abban legyen valamiféle nagyság...

Arról volt, szó, hogy Ribentrop meghívta a magyar tudományt Németországba „vendégnek”. Gyulának előre megmondták, hogy készüljön, mert ő biztosan megy az orvoskarral. Nagy izgalomban volt én, hogy mitévő legyek. Ha Pesten maradok a két gyermekkel, az egy örökre szóló elválást jelentene. Csak reménykedtem, hogy hátha nem kell menjünk. Sajnos, az események olyan gyorsan zajlottak, hogy december 5-én, szerdán este 11-kor kézbesítette a postás a „Sasos” behívót. Hirtelen kerítettünk 3 ládát, vásároltunk 6 konyhaedényt, tányérokat, poharat, csészét, egyszerű evő eszközt, hogy legyen valami evőszerszám az úton is, mivelhogy katonai ételmezésben lesz részünk. Sajnos, meleg ruhát semmit sem kaptam, így elég szegényesen, meleg holmi hiányában indultunk el egy végtelennek látszó, messzi útra. – December 8. Mária ünnepe, reggel korán felkel-tünk, és a templomba is eljutottunk misét hallgatni. Délután mentünk ki a Keleti pályaudvarra, nagy nehezen egy postás autó vitt ki két fordulóval. Az egyetemi vonatba szálltunk be, mindenkinek megvolt a maga helye. Mi Haranghy Lászlóval és családjával voltunk egy fiülében. 27 kocsi-ból álló vonat vitt ki Breszlauba. 800 személy, az ország legnagyobb értéke, az orvostudomány lett hazátlanná! Nagyon nehezen indultunk útnak. A folytonos riadó miatt este 11-kor azt hittük, hogy végre már komolyan el is indulunk, mert addig csak ide-oda tologattak a bombázás miatt. Igen nehéz órákat éltünk át, az

ágyúnak a kilövését is láttuk, nem csak a hangját. Másfél kilométerre az ellenség, folyton megvilágított. Reggel 5-kor még mindig a Keletinél voltunk, amikor végre elindultunk.

A július elseje a nyár par excellence-a. Már nem pihés kis június, nem világoszöld többé, de zöldje még nem mélyült el túlságosan, színei nem fáradtak, nem égett ki a sok hőségtől. Csak szikrázik, és a szikrázásnak csilingelő hangja van. Nagyon kék égen nagyon fehér báránnyelűk mocorognak, templomtoronyról palotacsipkére billegve, csak úgy kényelmesen, nézelődve lefelé, miféle népek is sertepertélnék épp arrafelé.

Van a cél, vannak a kilométerek, az útvonal, ami csak icipicit feladat, mert mindez, ahogy látszik is, végtelen táj, táj-ék. És bár suhanunk és mindent azonnal magunk mögött hagyunk, a magunk mögött igazából mi vagyunk, minden, ami „mögött”, bennünk lel helyet.

Otthoni szendvicsek, ahogy kell egy utazáskor, levesessé érlelődve, utána mentatea. Kávé Selmechányán. Kis szunyókálás az anyósülésen. Ha már ügyis minden olyan álomszerű.

Ana vár, átadja a lakást.

Így lesz az ember egy pillanat alatt boroszlói. Nem valamiféle hotelbe becuccoló átutazó.

Rohamosan mentünk 9-edikén délután Győrben voltunk. Bécs külvárosán gurultunk keresztül hajnal 3 óra tájt, úgyhogy a városból semmit nem láthattunk. A régi nagy Magyarország határán mentünk felfelé Breszlaunak. Szépen megművelt földeket láttunk mindenféle. Breszlauba megérkeztünk dec. 12-én, legnagyobb meglepetésünkre senki nem tudta, hogy egy nagy csoport magyar jön. Ideiglenesen elhelyeztek egy menedékhely tömegszállására. Két nagy terem volt. Egyikben a nők, másikban a férfiak aludtak. Igyekezünk lakást szerezni, de ez igen nehezen ment. A szobákat csak bútor nélkül adták ki, nekünk pedig semmink sem volt.

A lakás, amit az ösztöndíjas program a rendelkezésünkre bocsájtott, tökéletes. Egy 2006-ban épült apartmanház 5. emeletén van, két nagy, kényelmes szoba, mellékhelyiségek, rendesen felszerelve. Hatalmas erkély, ami egy parkfélére néz. Van síkképernyős tévénk, igaz, csakis lengyel adókkal, no meg mindkét szobában légkondi, ami júliusban eléggé méltánylandó. A nappali asztalánál dolgozgatok, a konnektorokba bedugva a laptop, a teleföntöltő, a fényképező-töltő, már ahogy az efféle drótok behálózzák az életet, networking.

Szóval így éldegélünk. Reggel besüt a napocska, hosszú fénytáblák jelennek meg a padlón, az estében pedig megvan az a nyári zsongás, amihez semmi sem hasonlítható.

Walsa Róbert feljegyzése szerint:

„Breslau, ez a korábban gazdag, de az évek óta tartó német megszállás, háború alatt megkopott, elhanyagolt lengyel kereskedőváros köddel, párás, nyirkos, kellemetlen hideggel fogadott. A menekülőkkel túlszűfolt városban semmi sem utalt a közelgő karácsonyra. Mi pedig egy kis vigaszra, együttérzésre vágytunk volna azok után, hogy kényszerűen magunk mögött kellett hagynunk az otthon melegét és szereteteinket a legteljesebb bizonytalanságban, sőt a feltételezhető pusztulás kilátásaival. Már az első percekben kiderült azonban, hogy a németeknek egyéb gondjuk is van, semhogy fogadtatást készítsenek elő számunkra. Szállásunk: a Gymnasium zu St. Elizabeth Arletzius Strasse-i várkastélyszerű

épülete csak hosszas várakoztatás után nyílt meg. Ebben a láthatóan katonai célokra lefoglalt iskolaépületben kaptunk elhelyezést. Az osztálytermek hajópadlóját csak úgy, tessék-lássék szórták fel szalmával, ami tartós elhelyezkedésre semmiképpen nem látszott biztatónak. Így kisebb csoportunk részére néhány napra, megnyitották a szomszédos minoritenhofi iskolát, ahol egymásra halmozott iskolai bútorok között alhattunk. Öreg iskolaszolga fűtötte kelletlenül a nagy cserépkályhát, a szomszédos Dorotheenkirchéből átmorajlott a karácsonyi orgonaszó szelíd zsongása. Erre ébredtünk reggelente.”

Ünnep után kaptunk egy lakást, két egészen üres szoba volt egy teakonyhával, amiből hiányzott a villanyfűző. Egy dúsgazdag termény nagykereskedő egy emeletes háza volt. Az öreg házaspár előre megmondta, hogy az ő konyhájába nekem belépni nem szabad. Később jöttem rá, hogy jegy nélkül, feketén vettek mindent, nem akarták, hogy mi ezt meglássuk, mert az ilyeneket nagyon büntették. Breszlau főterén olvastuk egy nagy márványtáblán, hogy „ezen a helyen bárdal lefejeztek két asszonyt, mert bombakárosultaknak adták ki magukat, és ezzel az országot megkárosították”.

Vizsont én meg bolti tolvaj elfogását láttam. Egy Zabka (Béka nevű) vegyeskereskedésből hoztak ki egy sovány, eléggé lepukkant figurát. A két behemót rendőr keményen hátracsavarta a karját, de miközben mentek a rendőrkocsi felé, egész kedélyesen csevegtek. A tolvaj mondott valamit, még mosolygott is rajta, mire a nagyobbik rendőr is elhúzta a száját, és a fogva tartott feje fölött átszólt a másiknak, az is mulatott kicsit a dolgon, mire a tolvaj újból hozzáfűzött a történethez egy mondatot. A rendőrök pedig bólogatottak, bizony, bizony, így van ez.

És óvatosan betuszkolták a rendőrfurgon hátsó ajtaján.

Kaptunk három ágyat, a háziak is lehoztak a padlásról két kis asztalt, két nagy széket, kis díványt, tükröt, de melegítési lehetőségünk az csak nem volt. Sok jó tejet kaptunk, mindennap egy litert, de nem tudtuk meginni forralatlan hidegen. Januárban igen hideg volt, étterem is a legközelebbi csak fél óra járásra, épp elég volt ebédre, vacsorára eljárni abban a borzalmas hidegben. Majd megfagyunk hócipő nélkül, térdig érő hóban, a kis Dalmának rövid, kicsi télikabátja, ami alig fedte be.

Szóltunk a recepción, hogy a hűtő ajtaja nem záródik rendesen. Monika, a recepciós lány egy merő mosoly, és olyan jól beszél angolul, hogy feltételezhető, ő is lehúzott pár évet Londonban. Ha nem, annál inkább dicséretes.

Jön, megnézi, mi a helyzet. Rögtön közli, hogy megszerelni nem tudja ám, ezen kacagunk, elvégre ki gondolta volna, hogy a gondosan különböző színűre lakkozott kis ujjacskaival hűtőt fog szerelni, holott akár szerelhetne, e pillanatban ez lenne a legideálisabb.

Megvizsgáljuk közösen is, nyilvánvaló, hogy nem zár, ami nem jó, mert bár hűt így is, rengeteg energia pazarlódik el.

Mindenképp szól egy mesterembernek, jönnek majd.

Nagyon kedvesen mosolyog, nagyon szép estét kíván.

Másnap találkozunk – jaj, még nem tudott intézkedni, de nem felejtett el bennünket.

És ez jó dolog.

Nem elfelejtve lenni. Akár egyetlen nap, akár hetven év távlatából.

Háziasszonyunk magas, sovány, 70 év körüli nő volt, nem adta a seprűt és a szemét-

lapátot, kezdetben semmit sem akart adni, de aztán egy hét múlva egészen megváltozott a helyzet, látták, hogy semmi igényünk és kívánságunk sincs, hát aztán még ők jártak utánunk. Kaptunk kölcsön egy kis villanyfőzőt, azon még vacsorát is főztiünk. Ettől kezdve jól éreztük magunkat, központi fűtéses, jó meleg szobában tökéletes volt a jólét.

(Kurfürsterstrasse 48-50, bei Meyer)

Itt kezdődhet végre a nyomozás. A múlt végül is csak ennyi: nevek, helyek, időpontok. Ebbe a hármas koordinátába bele kell férnie mindennek, ami a jelenben is létezni szeretnie; hiányozzék bármelyik is, már csak képzelgés lesz belőle, álmodozássá szublimálódik, vagy jó, nevezzük fikciónak, ami puzzle-t alkot a füllentéssel.

Nagyon nehéz dolgom nincs.

Az utca ma ulicą Raclawicką. Egyelőre csak Google Map-en nézem, hát úgy tűnik, a háború teljesen letarolta, mert az adott számon, szemben az 1910-es évekből maradt fotográfiákon látható csinos bérpalotával, most egy lapos tetejű, úgy az 1960-as évek elején felhúzzhatott kockaház áll, szürkén, fáradtan, szegyenkezve szinte. Amiért így kell megismernem.

Meyer termény-nagykereskedő kiléte egyelőre titok, bár van egy ilyen nevű cég, de hát ezt 2001-ben alapították, nagyon derék módon német–lengyel közös vállalkozásképp, és a honlapjukon nagyon vidám, a harmincas éveikben járó fiatal üzletemberek sétálnak az utcán, vállukra vetett zakóval, érezhetően teljes egyetértésben, *dva bratanki*, a közös számszaki sikerek felé.

Terepszemlén. Ahogy az manapság, az elkényelmesedés évszázadában megy, gps-szel. Az ulicą Raclawicką ismeri, szépen odavezet, nem is én vezetek, csak követem – igazából mit is követek, most, amikor odamegyek?

Ez a rész is olyan, mint Wrocław sok-sok utcája. Egy-két régi villa jelzi, valaha másképp nézett ki errefelé a környék, de azok a villák, bérpaloták eltűntek, és helyettük valamikor később épült egy ház. Így a legegyszerűbb nevezni őket, háznak, mindenféle minősítés nélkül. Találtam egy 1945-ös fotót a Kurfürsterstrasse 48-50. számú villáról: a fele leomolva, füstölögve. Jó, hogy ezeknek a szerencsétlen magyaroknak tovább kellett menekülniük, azt hiszem. Bizony, sose tudható pontosan, hogy rossznak érzett bármi nem sokkal jobb-e egy még bármibbnál.

Kellemes nyári délelőtt, kertvárosi részen kocsikázni egy még idegen, de kívánt, valamiért enyémnek érzett városban valóságos izgalmi állapot, szódavíz a vérben.

Aztán ott. Két, lapos tetejű épület, vagyis maradjunk a szótári alaknál, a háznál; valamikor az ötvenes években húzhatták fel őket. Akár bányászlakások is lehetnének kinézetre, de annál a környék, vélem, még szocialista relációban is elegánsabb.

Nehéz elképzelni bármit is, hiszen semmi sem ilyen volt azon a jeges télen. Nagypám, apám lába nem érintette ezt az aszfaltot, nem lökték be a kertkaput, nem tették a kezüket a kilincstre.

Ebből a semmi-sincs-meg-ből kell gyártani valamiféle poszt-émléket, fabulálni abból a néhány szavas, apró-cseprő tudásból, amit a nagymama írt.

Ha ugyan az is úgy volt, ahogy leírta.

Stanisław a kultúrfővárosi programirodán nagyon lelkes a projekt iránt. Csak

meresztgeti a szemét, amikor az élelmiszerjegyeket az orra alá dugom. Rögtön felajánlja, hogy egy kifejezetten fiataloknak szóló rádiós műsorba is jöjjenek el, mert ez olyasmi, amiről jó, ha az ifjúság is hall. Ugyanis, mondja a fejét ingatva, a lengyel történelemírásra, és ez különösen igaz Wrocławban, jellemző, hogy úgy tesznek, mintha 1945 előtt nem is lett volna semmi. Illetve volt, a 19. század. Ötven év pedig kimarad.

Aprócska mozaikkő ez, a szinte véletlenül erre bolyongó (kalandozó?) magyarok 1944/45-ben, de akkor is... Itt voltak. Nyoma van.

Igaz, akik láthatták őket, akikkel beszéltek, találkoztak, akik parancsoltak nekik vagy jók voltak hozzájuk, utánuk pár hónappal szintén eltűntek innen.

Nem véletlen, hogy az egyik nagy kulturális program címe *Üres terek*. Merthogy Wrocław mind a mai napig tele van üres terekkel és szenved ezektől az üres terektől, még ha nem is tudatosan az itteniekben. Fizikai és intellektuális terekről van szó, mindazok húlt helyéről, akik már nincsenek itt.

Járkáltunk a városban mindig másfelé, ebédelni, vásárolni semmit sem lehetett, csak jegyre adtak mindent. Sok utánjárás után ruhajegyeket is kaptunk. Károlykának egy jó meleg sapkát és kesztyűt vettem, a kis Dalmának és magamnak is trikó alsó fehérneműt. Ennek igen örültem. A kis Dalma szép, fehér kötött pulóverét beadtuk a tisztítóba, hogy megfessék bordóra, a Gyula egyetlen vékony szövetruháját is beadtam, hogy tisztítsák ki, mert még a szekér úti átázástól tele volt sárga folttal. Ezt is elvesztettük örökre. Károlyka járt az iskolába, boldog volt, hogy mehetett, harmadik elemibe felvették, de sajnos csak egy hétig járhatott, mert az igazgató írásban tudatta, hogy magyar gyermek nem járhat itt iskolába. A kis Dalmát fel sem vették.

Az események aztán gyorsan változtak. Arra senki sem gondolt, hogy az oroszok egy hét alatt 300 km-t jönnek előre, aránylag a legerősebb frontszakaszon. Január 19. csütörtök este 7-kor egy hangversenyt rendeztek az egyetemen (ez a város másik végén volt a mi lakásunkhoz) a magyarok tiszteletére. Elmentünk Gyulával, a két gyermeket először hagytuk egyedül. Alighogy egy zongoraszám elhangzott, nagy riadó volt. Szaladtunk le a pincébe, jó óra hosszat ott voltunk, elég erős épület volt, mégis nagyon mozgott a közeli bombázástól. Otthon a két gyermek is lement, és csodálkozva látták, hogy milyen sok finom ennivaló volt ott, befőttek, sütemények, a háziak ettek is, de az enyémeknek nem adtak. Mi aztán 10 óra fele hazakerültünk, félig gyalog tettük meg az utat, mert a villamos mind tele volt. Gyönyörű szép az új városrész, egész villasorok, de a belváros, az egész régi 2-3 emeletes házak, csak falépcsővel, sehol egy biztos jó óvóhely nem volt.

Kibogarásztam, hogy a legnagyobb helyi napilap a *Schlesische Zeitung* volt, ami akkor már több mint kétszáz éve jelent meg. Hümm-hümm, ingtak a fejek, hát bizony lehet, hogy abból nincs semmi a könyvtárakban, de azért tegyünk egy próbát. Az első hírek felhősek, mint az időjárás: sajnos, csak 1943-ig van meg a lap mikrofilmen. Mit lehet tenni, nehéz idők voltak, szájbiggyesztés.

De azért csak menjünk oda az Egyetemi Könyvtárba, hátha akad valami...

Különben, tudom még meg, Grzegorz Sobel professzorral is próbálták felvenni a kapcsolatot, aki a kor nagy tudora, hátha mód lesz találkozni, beszélgetni.

A könyvtár hatalmas, megtudunk némi háttérinformációt az épüléséről: elég csak annyi, egy pompás kis kelet-európai igaz mese, egekig csapott a korrupció, de kiderült, és most a fél egyetemi vezetés a dutyiban csücsül. Kétségtelen, az épület hatalmas, de minden szürke, kicsit börtönszerű...

Vizsont megtörténik a csoda. Mégiscsak megvan a *Schlesische Zeitung* 1944-es évfolyama mikrofilmen, úgyhogy meg lehet tekinteni. Legalább ekkora szenzáció, hogy Sobel professzor is épp itt tartózkodik, szólnak neki, és rögvest érkeznek.

Mintha a múlt, melynek mélységes mély a kútja, most úgy döntött volna, hogy a napvilágra löki azt, ami benne rejtezik. Vagy amiért ilyen lelkesen eresztetem belé vödörmet, belerakta a mikrofilmtekerccset és mellé a professzort.

Az olvasóterem előtti folyosón találkozunk vele.

Szegénynek valami gégeproblémája lehet, mert olyan halkán beszél, mintha nem csupán a könyvtár meghitt hangulatához akarna igazodni, hanem így jelzi: titkos dolgokról lesz itt szó, olyasmiről, amiről olyan keveset tudunk, hogy azt csak ilyen halkán illik mondani, mindennemű harsányság nélkül.

Aztán kiderül, az egész magyar egyetemi zászlóalj-történetéről nem tud semmit.

De hát honnan is tudna?

Leül, figyelmesen hallgatja, amit előadok. Csóválja a fejét. Aztán eszébe jut egy könyv, a *Breslauer Apokalypse 1945*, bizonyos Horst G. W. Gleiss kétkötetes műve, ami szintén újság-faxsimiléből áll, de nem csupán a *Schlesische Zeitung* alapján, hanem benne foglaltatik a *The Times*, a *Svenska Dagbladet*, a *Der Bund* és a *Pravda* címdala is, napra lebontva. Aztán még közelebb hajol, és még halkabban azt mondja, hogy gyerekkorában volt Dunaújvárosban, mert az apja ott dolgozott egy ideig, és meglátogatta. Volt egy kedves asszony is, ezen hosszasan eltöpreng, hogy is hívták, aztán hála istennek eszébe jut, nagyon örül neki, Frau Ida, suttogja lelkesen, Ja, ja, das war ihre Name, Frau Ida. Mást nem tudunk meg erről a nőről.

Visszatérünk a nagy olvasóba, ami most, a nyári szünet idején tényleg olyan csöndes, mint egy cinterem. A könyvtáros munkatárs már előkészítette az 1944. évi mikrofilmtekerccset, gyorsan elmagyarázza a vetítő használatát. A július 1-jével kezdődő szalagot gyorspörgetésre állítva egészen december 12-éig továbbítom.

Ekkor érkeztem meg, ekkor írta nagyanyám az első mondatot, *Breslauba megérkeztünk dec. 12-én, legnagyobb meglepetésünkre senki nem tudta, hogy egy nagy csoport magyar jön.*

A kérdés az volt, vagy inkább alapfeltevés, hogy a városban mégiscsak tudtak a magyarokról, vagy tudomásuk lett róluk, elvégre, valakinek ki kellett adni a parancsot, hogy ide jöjjenek, az itteni hatóságokat értesíteni kellett a szerelvény érkezéséről; meg kellett szervezni az ideiglenes elhelyezésüket, a tanároknak egy idő után méltóbb szállást keríteni, ételkészítést osztani, adminisztrálni az érkezőket.

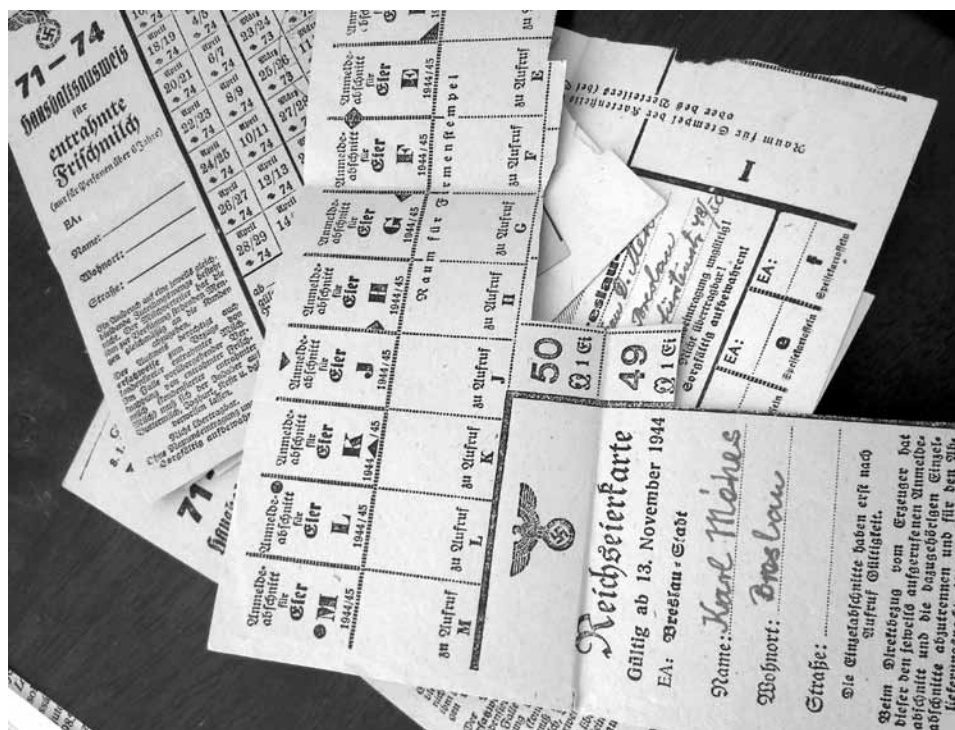
Hogy minderről, esetleg, valami lenne az újságban.

Ha nem is kolumnás anyag, de egy kis tudósítás.

Címes hír.

Mínuszos hír...

Ez a *Schlesische Zeitung* majdnem olyan képet fest 1944 decemberének Breslaurjáról, ahol ugyan tudvalévő volt, hogy háború van, de ettől még szépen folyik az élet. Vagy nem szépen, de hát ilyen békében is megeshet. A 4 oldalas újság első két oldalán persze kül- és belpolitikai cikkek sorakoznak, ahogy az kell, itthon minden pompásan alakul, szemét Churchill és Sztálin, bolsevikiek. Ám ezek után már a helyi hírek következnek, sziléziai kis színesek, ez vagy az a tanácsvezető 70 éves lett, feltűnően sok koncertről és színházi előadásról születik

kritika, sok hír van a német filmgyártásról, egy ízben arról zeng a lap, hogy még ebben a nehéz, háborús évben is 72 német film készült el. Folytatásokban közli Marianne Bruns regényét, *Die Schwestern* címmel. Van halálozási rovat, külön azokról, akik a Führerért és a Heimatért haltak, meg a pornépről is, akik csak úgy távoztak az élők sorából. Élelmiszerjegy-üzérekét ítélték halálra. Az utolsó oldalon sakkfeladványok, keresztrejtvény, rádió- és moziműsor.

Vasárnap. Kinézek az erkélyen. Nagyanyám ma azt írná naplójába, szerencsére el tudtak menni szentmisére. A nagy hideg és a riadók ellenére.

Tény, kicsit lehűlt, ma nem lesz harminc fok.

Egy kapucnis lány focizik a kutyájával a pályán. Elrúgja a labdát, a kutya li-begő füllel ered utána, aztán amikor utoléri, böködi az orrával, mintha rúgni is akarná, végül a kipukkadt labdát a foga közé véve viszi vissza.

Szinte idilli mindez a lassan terpeszkedő fényben.

A magamra rótt feladat eszembe juttatja, milyen gondolatokkal ébredhetett nagyapám Breslauban, ittlétük második reggelén. Negyvenhét éves volt, két viszonylag kicsi gyerekkel, feleséggel, aki a háztartást vezette nagy gonddal és szakértelemmel, de németül például nem beszélt. És a rá bízott diákság, 110 gyógyszerészhallgató, hogy velük mi lesz.

Mindez mínusz tizennyolc, meg nem tudom, mennyi fokban.

Kicsit kényelmetlenül is érzem magam ettől, amikor hallom, hogy a forralóban már vadul bugyog a víz, jöhet a kávé, ami végleg felébreszt, de lehet, csakis fel, mert egyszerűen képtelenség, hogy rá is ébredjek dolgokra.

Misére ugyan még mindig elmehetnék, ha jönne egy hang vagy lökne egy kéz, hogy Fiam, Károly, bizony-bizony, mondom néked... Ha apám vagy nagyapám hangja lenne, rögvest nekiiramodnék.

Lustán beérem az udvaron álló hatalmas nyárfák leveleinek izgatott sutyorgásával.

A napló mellett megmaradt még egy kartonpapír borítójú, zsebekre osztott gyűjtő, olyasmi, mint régen a fizetőpincérek hatalmas bukszája, csak papír. Ebben élelmiszerjegyek bújnak máig. Fel nem használt jegyek, amik megmaradtak, mert a jegy ellenére mégsem lehetett rá kapni semmit, vagy, és ez a valószínűbb, a menekülő csapatnak nem volt ideje felhasználni, mivel egyszer csak megint csomagolni kellett, és indultak tovább – jó esetben legalább azt sejtették, hogy hová.

A kosztunk kétségbeejtően rossz volt. Első reggel olyan fekete vizet adtak, kávénak nevezték, amit én rögtön ki is hánytam. Két napig semmit sem ettem. Ebédre, vacsorára csak egytálétel, lehetőleg marharépa vagy vízben főtt krumpli, valami barna mártással leöntve. Egészen zsír nélkül volt minden. Szerencsére volt még hazai ennivalónk, ezen édegettünk. Pár nap múlva megkaptuk az élelmiszerjegyeket, és akkor már vehettünk vajat, tejet, zsemlet, barna lisztből, az itt nagyon jó volt. Ebédelni mehettünk étterembe, ott is zsír nélkül volt minden, folyton éhesek voltunk. 12-kor ebéd és 6-kor vacsora volt. Remek jó barna sör volt, egészen édes maláta, ez csillapította az éhségünket, meg a vízben főtt krumpli.

Kétszer ettünk eleddig a Ryneken, egyik kaja pompásabb volt, mint a másik.

Nem kértek szűzérme-jegyet, se bifsztek-jegyet. A zene kissé hangos volt, na ja. Meg sok a német, már megint.

Mi lenne, ha a megmaradt jegyekkel bemennénk a Kauflandba? Mobiltelefon kamerára állítva, egy kis projektfilm.

Gyenyi dobrü... ízé, egy tucat tojást kérek, friss tejet, étkezési burgonyát... Tessék, itt vannak a jegyek.

Szórakozik, jóember? Vagy: Mutassa csak... Várjon, megkérdezem a főnököt...

De hát tessék nézni, rajta van, Breslau, Karl Méhes, az vagyok én. És éhes is vagyok, ennék majd egy kis krumplit tojással, rá tejet...

Nézze, jóember... ezzel nem viccelünk.

Nem viccelek. Kapta a nagypapám és az apukám. Rá van nyomtatva, el lehet olvasni.

Persze, persze. Az is rá van nyomtatva, hisz tud olvasni, hogy 1944/45. Rég lejárt. Hetvenkét éve.

Igen, de...

Most mit akar?

Vannak dolgok, amik sosem járnak le. Nem évülnek. Ezt lehet tudni. Sokszor mondják. Nem évülnek el.

Na, jó, ebből elég. Húzzon, vagy hívom a biztonsági szolgálatot.

És a jegyekkel mit kezdjek?

Tudja mit, egye meg.

Nagyon süt odakint a nap.

Hallom megint nagyanyám hangját.

Bórszasztó volt, gyerekem. Ő hosszú ó-val mondta, hogy még borzasztóbb legyen.

Ami Proustnak a madeleine teába mártva, az Közép-Kelet-Európában egy soha be nem váltható akkurát jegyrendszer.

Végül is vettünk vodkát, sört, instant kávé, tejet, joghurtot, mélyhűtött spenótos pirogot, vizet, mogyorót, vécépapírt, törlőkendőt. Ja, még nápolyit.

Kint ültünk egy teraszon a Német-szigeten, a katedrális utcájában. Egy család jött arra, egy *olyan* család. Apuka, anyuka, egy nagylány és az öccse, pont olyan nyolc éves forma. Turisták, hátizsákkal, kulaccsal, nyakban fényképezőgép.

Természetesen (mért így mondom?) németek, szolidan viháncolva, elvégre kirándulnak, szabadságon vannak, és a szabadság a legfontosabb dolog. Ilyen lehetett volna a Méhes família is 1944-ben, még ha nagykabátosan is, nem az adott körülmények között.

Nincs semmiféle fénykép róluk. Csak két kis fotó nagyapámról, amint kalapban, nagykabátban száll fel egy vagonba, illetve valakit cigarettával kínál. Ki készítette, hol, nem lehet tudni.

A pincérlány rám borította a sört, amikor kihozta.

Teljesen megrémülve kérdezgette, Everything all right?

Mit is mondhattam volna, *ahhoz* képest.

Yes, yes. Almost all right.

Nézem az arcokat, keresem az öregeket. Egy olyan kósza ötlettől vezérelve, hogy melyikük lehet az, aki esetleg láthatta nagyapámékat. Nagyon vénnek kell lenni már ahhoz, nagyjából apámmal egyidősnek, nyolcvan körül, mint amennyi lenne ő, ha élne.

Nem tudom, mert jó erre gondolni, hogy igen, elmegy mellettem egy nő vagy férfi, lassú, csoszogós járással, aki akkor, azon a cefet hideg télen, a háború végén kisgyerek volt, és mit törődött bárkivel is, őt is húzta vagy cipelte az anyja vagy az apja, mentek sorban állni krumpliért, tűzifaért, és akkor elsietett mellettük nagyapám intézkedései közepette vagy nagyanyám Dalmával, mondjuk, ők is beszerző körúton, és ott, akkor egyetlen pillanatra egymás szemébe néztek.

Csak ennyi.

Rá kell döbennem, hogy nem, ennyi sem.

Mert aztán fogták őket, mindenkit, aki bresloui volt, és eltüntették innen, és mások jöttek helyettük, keletről, mert nekik meg onnan kellett eltűnni, csak hogy az újak már nem lettek breslouiak, mert Breslau sem volt többé, hanem wrocławiaiak.

Nagyapámék még körbevonatozták a fél háborús Európát, és 1946-ben ők is megérkeztek oda, ahol azelőtt életükben sosem jártak addig, Pécsre. Azt mondták nekik, oda kell menni.

Ők meg így lettek pécsiek.

Elsétálunk a zsidónegyedbe, vagy talán jobb így mondani, a volt zsidónegyedbe. Hiába, hogy áll a Fehér Gólya névre hallgató zsinagóga (ilyen nevű fogadó működött épülete előtt), meg körülötte néhány boltocska, étterem, hogy úgy mondjam, zsidó tematikájú. Akár csak az egész lengyel (és most maradjunk csak ennél) zsidóság esetében, a wrocławiról sem lehet már beszélni. Nincsenek wrocławiai zsidók, mert elégették a bresloui zsidókat.

A zsinagóga udvarán munkások zörögnek, a nagyterembe kerek asztalokat cipelnek be kiskocsin a macskakövön döcögve. Odabent szintenként kiállítá-

sok: izraeli gyerekrajzok; a jiddis nyelv és a jiddis irodalom krónikája; a breslaui zsidó nők emancipációja; neves itt született zsidó személyiségek.

Az udvaron elhelyezett emléktábla tanúsága szerint erről a helyről deportáltak 1941–1944 között a város zsidó lakosságát.

Igazából oda lyukadok ki ezúttal is, hogy ezek szerint 1944. december 12-én Breslauba érkező nagyapámék ittlétük során egyetlen zsidó lakossal sem találkozhattak.

Valószínűleg egyetlenegyel sem.

Én most – nem tudom. A bejáratnál ült egy unott arc, security egyenruhát viselt.

Meg az asztallapokat cipelő munkások.

Elmentünk Edith Stein házához is. A breszlai zsidó lány, aki katolizál, apáca lesz, Hollandiába menekül, ott kapják el, későn jön a menlevél, visszahozzák majdnem oda, ahonnan elindult, hogy aztán Auschwitzban megsemmisítsék. Utoljára itt, a vasútállomáson látták.

1998-ban II. János Pál szentté avatta, ma ő Európa egyik patrónusa.

A ház önkéntese azt meséli, a legtöbb látogató német, aztán holland, francia, angol. Lengyelek? Nos, ők nem jönnek ide. Úgy véli, számukra Edith Stein az maradt, ami volt. Német és zsidó. De az is lehet, egyszerűen nem is tudnak róla, vonja meg a vállát végül.

Rohamosan közeledett a szent karácsony este. Hiába kerestünk az egész városban valami kis ajándékot, semmit sem kaptunk. Sajnos nekünk lakásunk sem volt még, ott maradtunk a tömegszálláson. Napokon keresztül a németek hordozták a fenyőfákat, de nekünk nem adtak el. A kis Dalma kért az utcán egy kis 40 cm nagyságú fenyőgallyat, ezt állítottuk fel a mosdótál helyére, és ez volt az egész. Károlykának egészen egyszerű faágyút kaptam. A nagy teremben is fel volt állítva egy elszáradt, egészen kopasz fenyőfa a magyarok számára. Szánandó, szomorú fa volt, akárcsak mi magunk. Jött egy konyhás néni, és a gyerekeknek adott 1 almát. Károlyka is kapott egy egészen zöld fűzfásóvári almát. Itt nagy ritkaság a gyümölcs, mondták ők, örülhetünk ennek is.

Amikor 1978 nyarán először jártam Lengyelországban, a családdal, Márton öcsém 4 éves volt, és teljesen beleszerelmesedett a Syrena nevű kis lengyel kocsiába. Mindig azt leste, jön-e Syrena, és ha jött, mert jöttek, hiszen sok futkározott belőlük a macskaköves krakkói utcákon, örvendett, ahogy csak egy négyéves tud.

Mára kultautó lett ebből is, mint szinte mindenből, ami a negyedszázada levi-tézlett szocializmus része és terméke volt. Biztos lehet tankot is kapni a wrocław-i játékboltokban, de nekem a Syrena modellautón akadt meg a szemem, 19 zloty, 1400 forint, nem sok, bár ezért a Mis nevű kifőzdében két személyre ételt kapni, borscsot meg pirogot; no persze, hogy is lehet ételt játékautóhoz mérni. Noha mindkettőre erős rákivánással lehet élni.

És csak most, majd' egy hét elteltével gondolom végig a lengyel vonalat, mondhatni érvonalat, ami bennem húzódik.

Anyám családja eredetileg Beszenszky volt, aminél eléggé gyanús a lengyel óhaza. Nagyapámnak, Beszenszky Sándornak ludovikás korában tanácsolták, hogy válasszon valami magyarosabban hangzó nevet, így lett szegényből *nagyon magyar* Besenyő. Az „anya neve” rovatba ezt írom be minden alkalommal, és mi tagadás, visszasírom a Beszenszkyt.

Gyöngyösi nagyanyám anyja viszont név szerint volt Lengyel, méghozzá

Hermína. Nem tudom több generáción keresztül visszakutatni, hogyan alakultak a házasságok, névcserék, de csupán a név jelentése miatt akár azt is feltételezhetjük, hogy valaha, réges-régen tényleg Lengyelhonból érkezett idegeneket jelleltek így, mert mi mást?

Nevezett Márton öcsém aztán, jóval később lengyel lányt vett el feleségül, aki – minő véletlen – Wrocław mellől való, Boguszycéből, de itt járt egyetemre.

A körök, akárhány év is kell hozzá, körbeérnek.

Ha visszatérés nincs is, valamiféle megtérés bizonyosan létezik.

Ettől a naptól kezdve izgalmas lett az élet. Az emberek nagyon féltek a bombázástól. Mi, szegény magyarok csak csodálkoztunk, semmi sem volt ez a három kis orosz bomba a pesti bombázásokhoz képest. Igaz, hogy itt a házak nagyon gyengék, és tele fával, ami nagyon tűzveszélyes. Összesen hat hétig voltunk Breszlauban, igen jól esett a pesti izgalmak után a valóságos békebeli nyugalom. Kezdetben sokat nélkülöztünk az úgynevezett nyomortanyán, de aztán 3 hétig, amíg a szép városrészben laktunk, igen jól éltünk. Élveztük a jó meleg szobát, nagyokat aludtunk, a kosztunk is még volt, de azért sokszor voltunk éhesek a zsírtalan vendéglői koszt miatt.

Egy hete érkezünk. Legalább egy hónapnak tűnik. Minden bejárattottan működik. Már mindennek megvan a helye, ami nem akadt a lakásban, pár apróság, vettünk. Éles kést, konyharuhát.

Nagyananyám naplóját olvasgatva nem árt belegondolni, efféle történelmi fordulatokban milyen különbségek lehetnek idegen konyha és idegen konyha között. Milyen jó, hogy nem kell senkivel sem osztozni, mondom – lehet, felettébb gögösen; vajon hogy viselnénk, ha holnaptól az ösztöndíjas iroda ide rakna nekünk egy afgán menekült író, mert nincs más megoldás, itt pedig van még egy kanapé, azon elalszik majd. Jó, ne afgán legyen, csak moldáv.

Erős megfontolás tárgya...

Felkelés, citromos víz, kávé, joghurt. Szép komótosan. Az erkélyajtó nyitva, hiába, hogy nincs az a hej, de meleg, a nyár az nyár, vágat befelé az új nap, sutyorognak a park fái, zörög a keresztutcában a villamos.

Nyolc órakor a gépnél ülök, és gyúrom össze a két világot; jó lenne nagyapámmá lenni, legalább képzeletben, ám ez nagyon hiú ábránd. Amikor minden megvan, rettentő nagypofájú dolog lenne azt állítani, hogy értem én ám, milyen a majdnem-semmi.

Inkább csak azon töprengek, hogy meg tudták-e szokni az ittlétet egy-két hét alatt, Breslau jelentett-e nekik többet, mint egy állomást a sok közül.

Ők is mondták-e, amikor végeztek a városban való járkálással, ideges ennivaló-hajkurászással, sorállással, kilátástalan intézkedéssel, hogy na jó, akkor menjünk haza.

Bórsasztó hideg van, gyerekem.

Gyerünk gyorsan haza.

Elballagtam a Biedronka nevű vegyesboltba, és feltűnt, hogy kész a járda. Érkezésünkkor, egy hete még minden fel volt túrva, kerülni kellett a másik oldalra – most pedig készen van.

Wrocław, az ulica Kościuszko ezen a héten is épült-szépült.

És ilyen az, amikor bele vagyok zuhanva valamibe (múltak kútja...), mert rögvest ez jutott az eszembe: nagyapámék '44-ben jártak-e épp ellenkezőleg?

Hogy mentek az utcán, és azt kellett lássák, hogy jó, itt tegnap még járda volt... bolt volt... ház volt...

Lépegetek az új kövezeten.

Hát ilyen egy rendes kikövezés.

Felmásztunk a Mária Magdolna-templom tornyába, a kereszterkélyre. Tizenhárom emelet, valami 228 lépcsőfok.

Újra, megint a gondolat: apámék jártak-e itt '44–45-ben? És ha így lenne, mért lenne jó, nem tudom megmondani.

Amúgy hogyan, mért jártak volna?

Háborúban, télen, mínusz tizenvalahány fokban. Kabátjuk sem volt.

Felmásztam, hősiesen, és szétekinték.

Tíz nap után már nem volt térkép a táj. Úgy mutogatok lefelé, mint aki itt élte le fél életét; vagy csupán magamnak akarom bizonygatni, hiszen itthon vagyok, ez a Boroszló/Breslau/Wrocław genetikailag ott lappangott bennem, és most, *adott* pillanatban kitört rajtam a wrocławizmus.

Akárhogy is, velem együtt apám, a nyolcéves Károlyka is feljött velem most a szédítő magasba körülnézni.

És végre nem fázott egy csöppet sem. Csak én borzongtam meg egy picit a harminc fok ellenére.

A Ryneken katonai eskütétel zajlott e pompás vasárnap délelőtt.

Most is, ha csak erre az órácskára is, katonák masíroztak fel s alá a városháza és az ódon házak között.

Nagyon snájdig, nagyon elegáns, nagyon lakkcipős ifjú tiszturak és tiszt-hölgyek, akik ma lettek végleg azzá, amire készültek.

Elvonult a rezesbanda, élén a tamburmajjossal, és azzal felbomlott a zárt rend. A mikrofonba már nem kiáltoztak vezényszavakat, hogy Batallion, passage!, hanem a tiszturak és hölgyek egymás felé fordultak, és rázni, ölelni, lapogatni kezdték egymást, mert végtelenül boldogok voltak, arcuk fényesebben sugárzott, mint a nap, mert békében remek dolog ám katonatisztnak lenni.

Békében úgysem lehet elképzelni a háborút.

Akkor sem, ha valaki századszorra olvassa el a nagyanja háborús naplóját.

Mert békében mindig béke van, és háborúban csakis háború.

Mindenkiről készült fénykép, meg lett örökítve ez a nap; legyen majd akárhogy is, a képen mindig béke lesz.

Elmentünk ebédelni: előbb zsureket, utána pedig pirogot kértünk.

Dr. Laszlovszky József volt gyógyszerészhallgató 1995 januárjában, a *Gyógyszerészet* című lapban tette közzé emlékeit. Kicsit talán precízebb, tényszerűbb, mint nagyanám naplója, és persze más szemmel íródott és jóval később, az események ötvenedik évfordulójára. Nála szerepel, hogy a Technische Hochschule (ma plac Grunwaldzki) aulájában január 6-i tanévnyitó után január 10-én kezdődtek meg az előadások. „A hiányzó budapesti professzorok helyére máris sikerült a kolozsvári egyetemről családjával együtt kitelepített dr. Méhes Gyula farmakológus professzort a gyógyszerismeret, sőt, az összevont képzésben eredetileg nem is szereplő gyógyszerhatástan és mérőtan tárgyak előadására megnyerni”.

Laszlovszky József 1996-ban aztán levelet írt apámnak, ami így kezdődik: „Egyike vagyok azoknak az egykori gyógyszerészhallgatóknak, akik áldott em-

lékű édesapád féltő gondoskodása mellett ezelőtt ötvenegy éve visszaérkeztünk németországi kitelepítésünkől.

Jól emlékszem Rád, az akkor kis gimnazista fiúra, nővéredre, Dalmára és édesanyátokra, akin sokszor látszottak a körülmények súlyos gondjai. Azóta csak édesapáddal találkoztam egy alkalommal. (...) Az évfolyamtalálkozónkon most is hálás szívvel emlékeztünk meg Édesapádról. Az ő felelősségteljes, józan gondolkodásának és professzor társaival való jó együttműködésének köszönhetjük, hogy épségben hazakerültünk. (...) Furcsán hangzik, de az egyetemisták közül a gyógyszerészhallgatók sorsa szinte külföldi utazgatásnak tűnik azokhoz a borzalmakhoz képest, amelyeket Drezdában vagy Halléban kellett az orvostan- és a mérnökhallgatóknak elszenvedniük."

Január 22. vasárnap már az egész város menekült. Minden személy 15 kg-ot vihet magával, gyalog mehet az országúton abban a rettenetes hidegben. Mi is csomagoltunk, csak kézi csomagokat. Hála Istennek, sikerült 7 vagonot kapni, és mi az összes csomagjainkat elvihettük. Nagy volt az izgalom, a mínusz 18 fokos hidegben, hétfő reggel, 8-tól délután 4-ig álltunk a vagonoknál, berakodtunk. Az volt a szerencse, hogy egészen kint, a melléköágánynál voltunk, különben, ha láttak volna, a menekülők ezrei elzavartak volna, és elvették volna a vonatunkat. Mi magunk cipeltük nehéz csomagjainkat, majd' megszakadtunk és fagytunk a nagy hidegben. Egész nap evés nélkül, Károlyka sírt, hogy nem bírja tovább. Január 23. hétfőn délután 4-kor végre elkészültünk, és beszálltunk a kis régi-módi francia kocsikba. Nem volt folyosó, a fülkéből csak kiszállhattunk. Borzalmas hideg volt, mínusz 20 fok, majd megfagytunk az egész napi álldogálás, cipekedés után. Mégis örültünk, hogy már bent ülhetünk a kocsikban. Izgalommal vártuk az indulást. Ezt mindig tovább halasztották, már-már úgy nézett ki a helyzet, hogy leszállítanak, és a helyünket a menekülő németek foglalják el. Végre hétfőn, 23-adikán, éjfél után 1 óra tájt elindultunk. Megdöbbenve vettük észre, hogy a három vagon az összes csomagjainkkal ott maradt (20 orvostanhallgató is benne ült), azzal az ígérettel, hogy reggel 6-kor egy másik szerelvényhez kapcsolják, amelyik szintén Halléba megy. Minket ez az elmaradás igen súlyosan érintett, mert egy jó nagy kézi kosár is elmaradt. (Mert a többieknek igen sok csomagjuk volt, hát Gyula jónak látta a mi élelmiszeres kosarainkat áttenni a másik vagonba.) Mert úgyis mellettünk van a koci, szinte minden állomáson áthozhatjuk, Gyula így gondolta. Ebben a kosárban rengeteg minden volt, két kiló cukor, egy nagy üveg krasznai sárgabarrack lekvár cukorban, egy üveg málnaszörp, egy kiló méz, három üveg Odol, három üveg halolaj, három üveg ecet, valódi levendula kölnivíz, két csésze, két pohár, pótolhatatlan veszteség volt a számunkra. Szalonna, vajkeksz, kenyér az útra. Egy deci maradék rumot Gyula kivett az utolsó percben, ez volt az utolsó szesz, amit inni lehetett. Ez a kosár végleg elveszett, megették a fiúk a három napos utazásban. Soha nem láttuk egy darabját sem. Jól eltűntették a fiúk. Mi pedig legalább két hónapig éreztük hiányát.

Az utazás, a menekülés folytatódott Drezdába, Halléba, Grazba, Leobenbe és végül a München melletti Adldorfba, ahol 1945. május 1-jén szabadították fel őket az amerikaiak. Akik viszont még hónapokig nem engedélyezték a csoport hazautazását, így az induláshoz képest majdnem egy év múlva, október 17-én érkeztek csak meg.

A megmenekült hallgatóság pár nap múlva, október 22-én írt egy memorandumot, amit a miniszterhez juttattak el. Többek között ez áll benne:

„Alulírottak ezennel kijelentjük, hogy dr. Méhes Gyula egy. nyilv. rendes ta-

nár, a Németországba kitelepített gyógyszerészcsoporthoz vezetője németországi tartózkodásunk alatt saját biztonságát veszélyeztetve több ízben is a leghatározottabban ellenállt a német és németbarát-nyilas érzelmű magyar katonai személyek azon parancsainak, hogy a vezetése alatt álló csoport tagjai „Volksturm”-ba, német katonai alakulatba, vagy német érdekeket szolgáló magyar csapatokhoz bevonuljanak. Működésének köszönhető, hogy a 110 főnyi egyetemi gyógyszerészcsoporthoz sikerült megmenteni attól, hogy a német háborús erőfeszítésekhez cselekvőleg hozzájáruljanak.”

És annak bizonyítására, hogy a jó néha elnyeri jutalmát, vagy legalábbis feljegyzik valahol, ide tartozik még Mansfeld Géza pécsi gyógyszerész professzor néhány sora, aki már a koncentrációs tábor túlélve, Genfből jegyezte az alábbiakat: „...amikor engem deportáltak és ő mint Kolozsvárról menekült megbízást kapott a kultuskormányzattól, hogy tanszékeket vegye át, ezt kerekén megtagadta, s inkább állás nélkül maradt, semhogy jobb meggyőződésével ellentétben helyezkedjék el. Ezért kellett neki is azután katonai behívásnak eleget tennie nyugatra mennie, holott ha az én tanszékeket elfogadta volna, szépen Pécsen maradhatott volna.”

Szépen Pécsen maradhatott volna...

És mintha nem lenne menekvés, hiába vergődik végig valaki a fél háborús Európán, ha a sors ujja, kisujja, ujjacskája már rábökött egyszer a térképre, arra a ki tudja, milyen, messzi, ismeretlen Pécs városára, akkor oda kell menni.

Mansfeld Géza öreg volt már és beteg, nem tudott, tán nem is akart hazajönni Svájcba. Immár ő javasolta maga helyett utódjául dr. Méhes Gyulát a Pécsi Tudományegyetemre. Aki ezek után 1946 kora őszén újból szekeret fogadott, felpakolta azt a keveset, amijük maradt, és eldöcögtek Pécsig. Apám többször felidézte, mennyire beléivódott, milyen szép volt a Mecsek-oldalon lefelé ereszkedve meglátni a háborútól teljesen megkímélt, csöndes, alkonyati várost.

Merő véletlen, természetesen, de a (szolgálati) lakásuk jó tizenöt évig a Vitéz utcában volt.

Wrocław, 2016. július 1–14.

Sötétben

Abba kell hagynia, hogy sír, mert alig lát, a szemfestéke szétkenődve, a rúzsa és minden mása, tiszta moslék az arca.

Ez meg itt kész csoda, ha a kórházig kibírja, egyszer úgy hörög, hogy mindjárt vége, aztán meg sehogy nem hallani a légzését a zajban, ahogy veri az eső a kocsit.

A pincéből húzta fel.

Elment az áram, ez meg lement felkapcsolni vagy kicserélni a biztosítékot, hogy legyen áram.

A tulaj azt mondta, a ház fel van szerelve minden eshetőségre.

De persze azt se tudta, mit keressen, hol keressen, különben is inkább be a kocsiba, irány valami kórház, vagy legalább emberek, egy élő ember legalább, aki segít, van árama és élő ember.

Rég nem vezetett, mert taxival jár, mivel egyedül nincs kedve vezetni, ezért most pont olyan, mintha sose vezetett volna, pedig állítólag ezt nem lehet elfelejteni, mint a biciklizést meg a főzést, de egyedül nem biciklizik és nem főz, és mindent el lehet felejtetni, sőt el is kell felejtetni, mert nem lehet a múltban élni, hanem a mában kell élni, abból van a jövő.

Nincsenek szomszédok, de cserébe drogosok meg hajléktalanok sincsenek, mondta büszkén a tulaj a telefonban, ráadásul van egy időzítő, amitől mindig fény van valamelyik szobában.

Kiránduljanak sokat, mert az erdő csodaszép, a hegyek gyönyörűek, csak mindig érjenek haza sötétedésig, mert az ember nem lát a sötétben, viszont az állatok érzékszervei sokkal jobbak, úgyhogy alkonyattól pirkadatig maradjanak a házban, gyújtsák be a kandallót, az úgyis jár az ilyen rendes embereknek, a vadromantika.

Aztán ha mégis történik valami, akkor kézilámpa, fejsze, macséta meg egy szigony is van a pincében, amióta az építkezéskor voltak a problémák, de amúgy is jó, ha van fegyver a házban a mai világban, ugye.

Mert például véletlenül arra járhat egy sorozatgyilkos vagy vámpír vagy zombi, röhögte teli pofával a tulaj a telefonba, ne tessék már haragudni, de csak ez van a tévében meg a szex, én meg szeretem, mert jól kikapcsol.

Legszívesebben rácsapta volna a telefont, rá kellett volna csapnia, de inkább megkérdezte, van-e még valami fontos, amit mindenképpen tudniuk kell.

Nem, nincs más, azt hiszem, nincs, mondta elgondolkozva a tulaj, de ha mégis kellek, akármikor hívhatnak, hajnalig biztosan tévézek.

Köszönjük szépen, akkor majd jelentkezünk.

Először nagyon megijedt, de akárki megijedt volna, és legalább nem sikoltott, csak állt mereven, nézte a sötétet, nézett bele a sötét pincébe, hiszen ilyenkor

úgyse lehet mást csinálni, csak rögtön megőrülni vagy elájulni, tátott szájjal belezuhanni a sötétbe, lezuhanni a férfi mellé, aztán lesz, ami lesz, jöjjön a semmi.

Sikított és sikított, mert mégse lehetett mást csinálni, mint sikítani az iszonyattól, hogy nem látni semmit, mert vaksötét van az egész házban, a férfi pedig nem válaszol, nem szólal meg, nem mozdul, a pincében van és neki most le kell mennie érte a sötétben a meredek lépcsőn.

Nézett le, lefelé, bele a sötétbe, és nem látott semmit, nem hallott semmit.

Ki akart rohanni a házból segítségért, de úgyszincs senki a közelben, különben is meg kell tudnia, mi van odalent, mi van a férfival, és nem várhat reggelig, biztosan nem tud aludni, elaludni a sötét házban az erdő közepén.

Mintha hangot hallana, mintha történe valami odalenn.

Te vagy az, jól vagy, kérdezi és vár, de semmi.

A falhoz lapulva araszol lefelé a lépcsőn, a szeme fáj a sötétől, ahogy erőlteti benne, hiszen látni akarja, hova lép, hova megy a négy nyelvizsgálójával, a három diplomájával, a két felnőtt gyerekével.

Nem is lép, csak csúszik, mint a csiga.

Mintha kezdené szokni a szeme a sötétet, talán már nincs is messze.

Jól vagy, suttogja.

Igen, először suttogott, aztán üvöltött, igen, először suttogott.

És akkor mintha nyöszörgés és tétova, erőtlen mozdulat hangja.

Életben van, él, él, nagy a baj, de életben van, él.

Körülbelül félúton áll meg, figyeli a légzését, a saját légzését, hogy megelőzze a pánikot, mert a gyógyszere odafent van az emeleten, és ezt itt most el kell intéznie, csak ne remegjen az ajka meg a keze, hiszen nem megbocsátania kell a volt férjének, hanem életben kell tartania.

Azért jöttek ide, hogy megbeszéljék, mit rontottak el, mit lehetett volna másképp csinálni.

Nem kezdik újra, csak kipucolják, kitisztítják a közös múltat, hogy egyedül maradtak, hogy kirepültek, vagyis elrepültek a gyerekek, és a felesleges tüskék és sebek helyett tiszta lapra van szükségük.

Ez a hely tökéletes egy ilyen hasznos hosszú hétvégére.

Ez meg mi volt, semmi, akkor ne rángassa a kormányt.

Kétoldalt sűrű erdő ugyanúgy, mindenhol zuhogó eső ugyanúgy.

Tovább kell mennie, mindjárt leér, mindjárt ott van, sőt már innen tisztán halani a légzését, bár közben égett szag meg vére, igen, vérszag.

Vízcsepp a szemében, a szempillájára ragadva, a műszerfal fényei csillognak benne, de hiába szép, ki kell dörzsölni gyorsan, a festéknek úgyis mindegy, majd a kórházban megcsinálja rendesen, miután leadta ezt a szerencsétlent és összeszedte magát, például szerez kávé, egy jó forró kávé.

Mint az ólom, a folyékony ólom, majdnem teljesen elejtette, végül csak a derekáig, a dereka lett csak sáros a szerencsétlenek.

Lihegve tolt, gyűrte az autóba, pedig szaga volt, égett, véres és izzadt szaga, ráadásul bűdöset szuszogott meg nyögött.

Szerencsére ömlik az eső, biztosan lemossa róla a bűdöset, amíg megkerüli az autót, ha előrehajtja a fejét, hogy a nyaka és a blúza között bőségesen folyjon a hátára, végig a hátán, le a combján a víz, és ahogy átjárja, meg-megremeg, felfris-

sül, és legalább egy pillanatra csak a tiszta esőillat van, ami elúzi a fák közül áradó sötétet, mielőtt beül az autóba.

A kapu, a francba, ezt a vaskaput nem tudja áttörni, ki kell nyitnia kézzel.

Kilöki a kocsiajtót, ugrik, rohan oda s vissza, magára rántja a kocsiajtót, de a kurva életbe, letörött a cipősarka és térdig sáros a lába, nem fogja becsukni a kaput, a házat se zárta be, kit érdekel, padlógáz.

Valami baj van, kérdezte a volt férje, úgy állsz ott, mint aki kísértetet látott.

Igen, ahogy húzta ki a bőröndöt a csomagtartóból, a házra pillantott és úgy maradt, a torka kiszáradt a meglepetéstől, hogy egy nagyon régi érzés íze került a szájába.

Segítsek bevinni?

Kérlek, csak a lényegről, mondta a volt férjének határozottan a telefonba, miközben négykézlábra ereszkedve kereste az ágya alá véletlenül berúgott szemüvegét.

Üvölteni akkor kezdett, amikor a férfi megint terapeutát játszott, a nagyon megértő, mert mindent tudó régi barátot az idegesítő kérdéseivel, biztos vagy benne, tényleg ezt akarod, ezt azonnal hagyd abba, fejezd be, különben, mit különben, nekem te ne, te se nekem, különben is, aki mondja.

Nem jön szembe senki, mióta elindult, senki nem jött szembe és mögötte se, egyedül van az úton, mióta elindult, teljesen egyedül, csak ez a szerencsétlen fulladozik mellette, aki egy biztosítékot se tud kicserélni, amikor a tulaj is megmondta, hogy a ház mindennel fel van szerelkezve, ott van minden a pincében, ami csak kell, még szigony is van.

Ez persze soha nem fogad el senkitől semmit, olyan okos volt mindig, hány-szor hallotta tőle, hogy te ebbe ne szólj bele, azt se tudod, miről van szó, mert te olyan okos vagy, ugye, hát most nesze a te nagy okosságod, akkor végül is ki az ostoba, ugye.

A rokonok és a barátok is elmaradtak, mert soha nem voltál képes ráérni, csak a munka, mindig csak a munka, a hivatás, mert az emberek és a világ gyógyítása életforma, meg az eskü, az a rohadt eskü, ami miatt soha semmit nem fogadtál el, helyezgettek is ide-oda, hogy ne zavard a többieket.

És most itt nyomhatja a gázt a zuhogó esőben, a vaksötétben a világ végén, bele a semmibe.

Egy teljes napot átsírt, amikor megértette, hogy nem királyi családba született, hogy tényleg nem hercegnő.

Akkor orvosfeleség lesz, a legszebb és legokosabb orvosfeleség, aki méltó a különleges életre, mert ő maga is különleges, sőt minden szempontból főnyeremény.

Te meg a legtehetségesebb és a legvonzóbb orvos voltál, de persze gyorsan híre ment, hogy elhivatott és tisztességes vagy, aki páros lábbal rúgja ki az orvoslátogatókat és visszaadja a borítékokat.

Végre fény, mozdulatlan, de egyre növekvő fénypont, aztán még egy és még egy, egyre több.

Ezek villanyoszlopok, azok házak.

Tekintetet ködösítő, bódító melegség járta át.

Először akkor ocsúdott kicsit, amikor ki akarta venni a férfit a kocsiból, és el-

csúszott, egészen a derekáig sáros lett, csupa sár mindene, még a lábujjai között is csak a sár, szerencsére kikapták a kezéből a férfit és belekaroltak a karjába.

Végül a géphangra tért teljesen magához, hogy ül, és egy mosolygó nővér a kezébe nyomja a forró kávéval teli, fehér műanyag poharat.

Bárcsak ki tudná mutatni a hálóját, hogy ez a pohár forró kávé mennyire jólesik neki, már az első korty teljesen átjárta, szűnik a remegése, könnyebbedik a szemhéja.

A nővér szája mozog.

Még nem tudni semmit, vizsgálják, a férje, ugye?

Volt, az volt, mondaná, de a forró kávétól sajognak az ajkai, csak bólint.

Rég nem a férje, a testvérei és a gyerekei sincsenek már, elmentek, kiköltöztek mind, addig rágta a fülüket, addig mondogatta nekik, ha akarnak valamit az élettől, ha akarnak valakik lenni, menjenek el innen, mert itt soha nem lehet semmi, ez itt semmi.

Nézzetek a férjemre, az apátokra, itt már csak ilyen senkik lesztek.

A nővér hátrakapta a fejét.

Kinyílt egy ajtó, az az ajtó.

Egy fehér köpenyes férfi lép ki rajta, közeledik, felé tart.

A nővér oldalra lép, miközben úgy néz a férfira, akár egy istenre, mert az, ez egy igazi orvos, látszik a cipőjén.

Kár volt a forró kávéval megégetnie a száját.

Feláll, a torka száraz, sőt mintha nem is a saját hangja lenne.

Doktor úr, mi van vele?

Az isten a szemébe néz, a vállára teszi a kezét, finoman visszaülteti, beszélni kezd nyugodt hangon, sőt biztatón mosolyogva, részletekbe menően ismerteti a helyzetet.

Doktor úr, mi lesz velem?

CSARNAK, PATRÁC, CSEREB

Szolláth Dávid beszélgetése a műfordítás kultúratudományi vizsgálatáról

Szolláth Dávid: *A ma este bemutatott könyv¹ fordításelméletről szól, a szerző nagydoktori disszertációjának átdolgozott változata. A cím a James Joyce Ulyssese által felvetett számtalan fordítási probléma közül utal az egyikre. Egy bajuszvédővel ellátott bögrére, amelynek a mai magyar olvasó számára feltételezhetően nincs meg a referenciája, és ezzel a fordítónak mint kultúrák közötti közvetítőnek kezdenie kell valamit. A szerző, Kappanyos András nemcsak irodalomtudós, hanem évtizedek óta műfordító. Az Ulysses-utalás a címben azért indokolt, mert a könyvben igen nagy számban található ennek a regénynek a fordítására vonatkozó példák. Kappanyos András volt a kezdeményezője és a koordinátora a Joyce-mű új fordítását elvégző fordítói műhelynek, melynek Gula Marianna és Kiss Gábor Zoltán mellett én is tagja voltam. A könyv olvasása számomra erősen nosztalgikus volt, sok olyan problémával találkoztam újra, amelyet annak idején közösen vitattunk meg. De nem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha kizárólag az Ulysses fordításáról szólna a könyv, ennél sokkal tágabb körből hoz példaanyagot a fordításelméleti kérdések tárgyalásához.*

Az első kérdésem a szerepkettősségre vonatkozik. A Bajuszbögre egyrészt irodalomtudományi, kultúratudományi disszertáció, másrészt a műfordítói gyakorlat tapasztalatait közvetítő munka. Hogyan valósul meg a kutató és a műfordító perszónáluniója?

Kappanyos András: Ez termékeny kapcsolat lehet. A magyar hagyománytól, amennyire látom, nem idegen, hogy az efféle együttállásból jelentős művek születtek, például Rába György könyve, a *Szép hűtlének*. De nem ez a jellemző. Valaki vagy tudósként áll neki ennek a témának, de gyakorlat nélkül, és a műfordítók vagy a hétköznapi világirodalom-olvasók számára nincs igazán relevanciája annak, amit ír, vagy a másik oldalon vannak a műhelytanulmányok. Vas István, Nemes Nagy Ágnes írásai nagyon érdekesek, és mások, például Somlyó György, Timár György is írtak igazán jó, helyenként elméleti igényű műhelytanulmányokat a műfordításról, ezek viszont nem érik el a tudomány ingerküszöbét. Miközben a nemzetközi kultúratudományban a kilencvenes években fordítástudományi fordulat következett be, Magyarországon még ezek a műhelytanulmányok is elapadtak. Tanulságos, hogy a Józán Ildikó által szerkesztett, magyar fordítástudományi szövegeket tartalmazó antológiában (*A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, Balassi Kiadó, Budapest, 2008) a hatvanas-hetvenes évekből szövegek sűrűn követik egymást a kronologikusan rendezett kötetben, de a kilencvenes évekből már csak egy írás szerepel (Csordás Gábor kiváló esszéje), ez is jelzi, mennyire megfogyatkoztak a műfordítói reflexiók.

Sz. D.: Sajnos valóban megcsappantak a kilencvenes években a műfordítással foglalkozó műhelytanulmányok, ugyanakkor javuló tendenciát mutat a műfordítás irodalomtudományos kutatása. Említetted Józán Ildikót, az idézett antológia a „Pont fordítva” sorozatban jelent meg, amelyben olyan tanulmánykötetek, antológiák, dokumentumközlések, tanításban is jól használható összeállítások jelentek meg, amelyek fontos hiánypótló munkát teljesítettek.

A pécsi Művészetek és Irodalom Házában 2016. május 11-én elhangzott könyvbemutató beszélgetés szerkesztett változata.

¹ Kappanyos András: *Bajuszbögre, lefordíthatatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*, Balassi Kiadó, Budapest, 2015

Milyen tudományos környezetben helyezi el a könyved a fordítástudományt? Ott van egyrészt a már említett, leginkább a nyugatosokhoz köthető magyar műfordítás-hagyomány, amely leginkább művészetnek tekinti a műfordítást, és amelyről leginkább múlt időben beszélhetünk, másrészt írsz a traduktológiáról (azaz a nyelvészeti fordítástudományról, amely egzaktabb, formálisabb szemlélettel vizsgálja a nyelvi átkódolást, de a kulturális különbségek fordítást érintő kérdéseivel nem foglalkozik), ehhez képest is pozicionálsz a saját kutatásod. Van egy határkijelölés-értékű megfogalmazás a könyvedben. Eszerint nagyjából ott kezdődik az általam követett és művelt, a kulturális fordítás elméletére alapozott műfordítás-elemzés, ahol a nyelvészeti traduktológia hatásköre megszűnik.

K. A.: Ez egy fordítási példánál kerül elő. A David Crystal által összeállított *A nyelv enciklopédiája* című kiváló kézikönyvnek a fordítás-szekciójában szerepel ez az angol példamondat: „It’s raining cats and dogs”. Ha ezt szó szerint lefordítjuk, akkor valami olyasmit kapunk, hogy „Ez kutyákat és macskákat esik”, aminek ugye semmi értelme. Ha rendbe tesszük a szintaxist, akkor azt kapjuk szöveghű fordításként, hogy „Kutyák és macskák esnek”, de a tulajdonképpeni, a könyv terminusai szerint szabad fordítói megoldás az, hogy „Cigánygyerekek potyognak az égből”. Nyelvészetileg már a második megoldás is jó fordítás, de ha kultúrák közötti közvetítésben gondolkozunk, akkor eleve csak a harmadik jön szóba, illetve éppen hogy itt kezdődik a probléma. Elkezdünk gondolkozni rajta, hogy a „Cigánygyerekek potyognak az égből” megfelelő-e az adott helyen, szövegvagy környezetben. Az eredeti kutyái és macskái más konnotációkat hoznak magukkal, mint a célnyelvben a cigánygyerekek. A két változat közötti látszólagos ekvivalencia már ott sérül, hogy az „It’s raining cats and dogs” azt is jelenti, hogy jó nagy zuhó van, de az nehezen képzelhető el, hogy egy magyar anyanyelvű ember kinéz az ablakon, és megállapítja, hogy „Cigánygyerekek potyognak az égből.” Ezt a kifejezést csak akkor használjuk, amikor azt akarjuk kifejezni, hogy márpedig valami mindenáron, egészen lehetetlen feltételek mellett is be fog következni. És van az idiómának egy másik változata is, abban kisbalták potyognak. A könyvem nem politizál, de itt kénytelen voltam példaként idézni egy olyan mondatot, amelyet a miniszterelnök mondott néhány éve arról, hogy jövőre 3% alatt lesz a költségvetési hiány, bármi áron, akkor is, „ha romagyerek potyognak az égből”. Érezzük, hogy ez így suta, a kifejezésben cigánygyerekek vannak, romagyerekekkel nem annyira működik. De ha ez a mondat egy nemzetközi tanácskozáson hangzik el, és a fordító nem ismeri fel a helyzetet, akkor annak nagyon kellemetlen következményei lehetnek, és ad absurdum félrecsúszhatott volna úgy is a mondat értelme, mintha azt jelentené, hogy akkor is 3% alatt lesz a hiány, ha a cigány népesség szaporulata nagyon megnövekszik. Ha ezt fordítás során nem vesszük számításba, rettenetesen félre lehet menni, a kulturális fordításelemzés ezekkel foglalkozik. Ha egy ilyen félrefordítás megjelenik, elhangzik, az nyelvi értelemben még nem félrefordítás, de kulturálisan igen. Nyelvi értelemben az számít félrefordításnak, amikor a *Vendégjáték Bolzanóban* első mondatát – „A gondolatoktól Mestrében búcsúzott el” – Márai regényének angol fordítása így adja vissza: „It was at Mestre he stopped thinking”, azaz „a gondolkodást Mestrében hagyta abba”. A „gondolatok”-ból „gondolatok” lettek, banális félreértés.

Sz. D.: Rossz szívvel akasztom meg a kulturális fordítással kapcsolatos példák sorát, hiszen szemléletesek és szórakoztatóak. Mégis arra kérek, térjünk vissza a műfordítói gyakorlat kérdéséhez. Egy kognitív tudományban használt modellt tárgyalasz a könyvedben. A modellhez tartozik egy rajz, ezen két pálcikaember szerepel és egy vetítővászon. Az egyik pálcikaember elolvas egy angol szót („chair”) a kezében tartott könyvből, a vászonra vetíti egy szék képét, a másik pálcikaember pedig ezt látja, és leírja az előtte lévő füzetbe azt a szót, hogy „szék”. Ez az egyik sematizálása annak, hogy mi történhet az elmében a fordítás aktusa közben. Sok minden elhangzik a könyvedben erről a modellről, de írod azt is, hogy voltaképpen nem megismerhető, hol és hogyan következik be az ember fejében a fordítás. Végül mégis hozol példát arra, ahol ez a séma működés közben tetten érhető. Ez a csoportos fordítás helyzete, és itt a közös munkánknak, az Ulysses újrafordításának

műhelytapasztalatára hivatkozol. A két pálcikaember munkamegosztásának helyzetében felismered a mi csoportmunkánk bizonyos helyzeteit. Sőt, felidézted az évek során gyakran visszatérő dialógusainkat vagy a pálcikaemberkéek dialógusait egy-egy fordítási probléma felett. Én ezeknél jókat nevettem, mert magunkra ismertem. Felolvasok néhányat közülük, hogy azután ezekről mondj valamit. Hogyan működik ez a modell a valóságban?

A: Ez a megoldás tökéletes, minden megoldást teljesít.

B: Igen, csak épp eleven magyar beszélő soha nem mondaná így.

A: Ezt a (magyar) kifejezést én még sohasem hallottam. Van ilyen egyáltalán?

B: Van, és ha az olvasónk esetleg nem ismeri, a kontextusból rájöhet.

A: Ezt a mai magyar olvasó nem fogja érteni.

B: Nem baj, ezt a mai angol olvasó sem érti.

K. A.: A kollektív fordításban az a jó, hogy ezek a pálcikaemberkéek valódi embereké válnak. Hasonló lehetőség a munkamegosztás megfigyelésére, ha nyersfordításból dolgozik a műfordító, és hozzáférünk a nyersfordításhoz is – az is olyan, mintha belelátnánk a fordító elméjébe. Mindenesetre amikor az *Ulysses*-fordításunk készült, majd megjelent, akkor a legtöbb hitetlenkedő kérdés arra vonatkozott, hogyan tudunk egyáltalán kollektíven fordítani. Van például, amikor az ember a helyes megoldást keresve kombinál, mintázat szerint próbálja rendezni a szavakat, egyszerűen szólva hülyeségeket pörget a fejében. Ez intim helyzet, amelyet nem szoktunk megosztani. Itt viszont sikerült időt keríteni, védett környezetet létrehozni ahhoz, hogy ezek az ötletek szabadon és produktívan működjenek. Nem volt kínos hülyeségeket mondani, mert mindannyian mondtunk hülyeségeket. Az is belejátszik, hogy különböző az anyanyelvi kompetenciánk is, nem egyszerre és nem egy helyen születtünk. Van, aki ismert egy kifejezést, van, aki nem. Sok kifejezést létre is kellett hozni, vagy a Szentkuthy által megalkotott kifejezést elvetni. Végül is arról van szó, hogy egy ideális fordító célnyelvi kompetenciájának sokkal tágasabbnak kell lennie, mint az átlagolvasóénak. És ezek a helyek mindig nehéz döntések. Benne hagyhatunk olyan szót, ami nem része a köznyelvnek, nem fogja mindenki ismerni, de kifejező. Az öt párbeszéből legalább kettő arra vonatkozik, hogy mennyire dolgozzunk az olvasó „keze alá”, mennyire kedvezünk neki. Ugyanis, ha túlságosan előzékenyek vagyunk a magyar olvasóval, akkor információt veszítünk. Hiszen az is információ, hogy valami az eredetiben sem ennyire világos. A nyugatos műfordítói hagyományunknak része az az elvárás, hogy egy szöveg tökéletesen gördülékeny legyen, hogy ne legyen „fordításízű”. Csakhogy ha nincsen semmi fordítás jellege, azaz ha nem tartalmaz olyan információt, ami az eredeti nyelvnek és kultúrának a sajátja és a befogadó kultúrának nem sajátja, akkor nem is viszi közelebb a fordítás olvasóját ahhoz a másik kultúrához, pedig ez igenis lehet célja egy fordításnak. Én annak volnék a híve, hogy ne engedjük elkényelmesedni a magyar olvasót.

Például vessük össze a Hemingway-regények stílusát a fordításaik stílusával. A dialógusokat az elbeszélő mindössze így „kommentálja”: „he said”, „she said”, aztán megint „he said”, „she said”. Ezt a magyar fordítók képtelenek elviselni, a magyar változatban ilyesmik vannak: „kapta fel a fejét”, „vonta fel a szemöldökét”, „tette hozzá”. Tehát mint ha beírnák a rendezői utasításokat a fordítók. Holott a szöveg azt akarja, hogy ez az üresség, ez a száraz stílus teremtse meg a feszültséget. Ez egy rossz hagyomány, aminek búcsút kellene mondani.

A másik, amikor attól riad vissza a fordító, hogy az olvasótól várjon egy kis erőfeszítést. Ott van például Joyce *Ifjúkori önarcképének* egyik kulcsmondata. Saját fordításban így

hangzik: „A legrövidebb út Tarába Holyheaden át vezet”. A két földrajzi név valószínűleg ismeretlen a magyar olvasónak, és így a mondat elsőre nem mond sokat. De két perc alatt utána lehet nézni egy Google-kereséssel. Tara az ősi ír királyok legendás székhelye (mondjuk „Pusztaszer” a kulturális analógiája), Holyhead pedig az a hely, ahol a Dublinból induló kompok a brit főszigeten kikötnek, tehát annak meg Hegyeshalom lehetne a magyar párhuzama. És így már értjük a mondat átvitt értelmét is: saját magunkhoz, önazonosságunkhoz a modernizáción keresztül vezet az út. De a klasszikus magyar fordításban, Szobotka Tibornál ezen a helyen áll, hogy „A legrövidebb útnak nincsenek kitérői”. Ami egyrészt üres közhely, másrészt épp azt mondja az angol mondat, hogy a célhoz vezető útnak bizony vannak kitérői. Arra, hogy az olvasó kényelmének tiszteletben tartása mennyire magyar fordítói hagyomány, jó példával szolgál, hogy Zürichben, a Joyce-központban megnéztem ennek a sornak az összes fellelhető fordítását, körülbelül harmincat (mindazokat, amelyekben a betűket még felismerem, tehát a koreait például nem), és mindegyikben ott van Holyhead és Tara, csak a magyarban nincs.

Sz. D.: *Több téma összeér most a beszélgetésben. Egyrészt a szöveget megszépítő és „akadálymentesítő” magyar műfordítói hagyomány. Ezen a ponton erős kritikai álláspontja van a könyvnek. Lawrence Venuti véleményét osztva azt mondod, hogy a célkultúra olvasóit túlságosan kiszolgáló, domesztikáló, az idegenséget minél inkább lefaragó fordítói gyakorlat a kolonialista szemlélettel függ össze. Ugyanakkor a közkeletűvé lett Venuti-féle elméletnek nem az automatikus „helyi alkalmazását” hajtod végre. Hiszen nem érvényes ugyanaz a kritika az angol domesztikáló fordításokra, mint a magyar domesztikáló fordításokra, már csak azért sem, mert a két kultúrának eltérő a helyzete, a nemzetközi súlya.*

K. A.: Eco példáját érdemes itt említeni *A Foucault-inga* egy helyének fordításairól. Egy olasz szereplő idéz egy ismert olasz versből, Leopardi *L'infinitójából*. Eco a fordítóval folytatott levelezésben elfogadta, hogy az angol fordításban Keats-idézet legyen. De hát miért ne lehetne, elvégre művelt olaszok miért ne idézhetnének Keatsot, ha egyszer a Leopardivers nem felismerhető az angol közönségnek. Venuti felfogása szerint is rendben van az efféle domesztikálás. Barna Imre jól oldotta meg a feladatot. Ugyanabból a versből idéz egy másik sort, egy olyat, amelyen nagyon látszik a versszerűség, látszik rajta, hogy műveltséganyag, azaz ha a magyar olvasó valószínűleg nem is ismeri fel a konkrét olasz verset, azt azért felismeri, hogy versről van szó. De nem ez a lényeg, hanem az, hogy Barna Imre nem választhatta volna azt az eljárást, amit az angol fordító. A kultúrák hierarchia-viszonyai miatt azt nem hisszük el, hogy egy olasz egy magyar költőt idézne. Nem hinnénk el, hogy egy olasz spontán módon magyar verssort idéz, és azt mondja egy szép tájat nézve, hogy „bús düledék”. Az nem garantált, hogy minden információ áthozható, de az alapvető etikai elvárás, hogy ne vigyünk be „szennyezést”.

Sz. D.: *A könyvedben mintha protokollokat javasolnál a műfordítók számára. Ezek a protokollok azokra a problémás helyekre fogalmaznak meg ajánlásokat, amelyeknél nem működik valamiért a szó szerinti fordítás. A protokolloknak vannak azért előzményeik, hagyományaik. Említhetjük a tónushűség Babits-féle elvét: ha valamiért nem használható a fordítandó kifejezés magyar megfelelője, akkor pótolhatjuk hasonló jelentésű, hangulatú szóval. Például így lett „süket” helyett „néma” a lélek Baudelaire *Léthe című versében*, vagy mondhatunk „párduc”-ot, ha a „leopárd” nem illeszkedik az adott helyre stb. Állattani példánál maradva, a könyvedben ilyen a „pele” vagy „mormota” kérdése. Hogy is van ez?*

KA *Az Alice Csodaországban* egyik jelenete a bolond teadélután, amelynek az egyik szereplője egy állat, akit begyömöszölnek a teáskannába. Az eredetiben ez egy pele, akinek a nevében, „*dormouse*”, angolul eleve benne van, hogy ő egy álmos állat (vö.: ang.: dormitory, fr.: dormir=aludni, magyarul: durmolni stb.). Magyarul a pele nem asszociálja az álmoságot, nálunk erre a képzettársításra a mormota alkalmas, ezért tehát a magyar változatban mormota van. Egy probléma azért van ezzel. A pele akkora, mint egy hör-

csög, a mormota viszont akkora, mint egy testesebb macska, szóval nem igazán fér bele a teáskannába. (Az ausztrál bennszülöttek nyelvére lefordított változatban koala szerepel.) Magyarul nem tudunk olyan közmondást, amelyben a pele és az álmoság összekapcsolódik, sőt a legtöbb embernek nem is mond semmit az, hogy pele. Érdekes, hogy németül „Siebenschläfer” a pele, és úgy tűnik, hogy a magyar „hétalvó” ennek a tükörfordítása lehet, csakhogy a magyar „hétalvó”-nak semmi köze nincs a peléhez, úgyhogy marad a mormota.

Sz. D.: *A fordítás közben mindig örültem annak, amikor meg tudtunk indokolni olyan magyar megoldásokat, amelyek szótárral nem lettek volna könnyen alátámaszthatók, a szószerintiség elvárásának nem feleltek meg, de mégis, azok voltak a jó megoldások. Írsz arról is a könyvben, hogy néhány kifejezést a fordítónak kell létrehoznia. Itt már nemcsak arról van szó, hogy a pelét diszkrétan mormotára cseréljük, hanem kitalálunk valami nyelvi elemet, amely olyan, mintha lenne a magyarban, azért, hogy hordozza az eredetihez közelítő konnotációkat. Ezt nevezed fantomreferencialitásnak.*

K. A.: A fantomreferencia esetében (mint az amputált végtagban érzett fájdalom esetében) olyasmire referálunk, ami ténylegesen nincs ott a célkultúrában, de úgy teszünk, mintha ott lenne.

Megint egy *Alice*-ből származó példával válaszolok. A Cheshire-i macska példájával. A „Cheshire cat” az angoloknál közmondásosan vigyorog. Mint magyarul a „tejbetök” vagy mint a fakutya. Egy átlag angol nem tudja ennek a motivációját, de a fordítónak ki kell ezt kutatnia, és meg kell néznie, tud-e belőle használni valamit. Kideríthető, hogy egy vigyorgó macska formájúra öntött Cheshire-i sajt a mondás eredete, amelyet lehetett úgy szeletelni, hogy végül már csak a mosolya maradt meg, mint ahogy az *Alice*-ben is előfordul az, hogy a macska már eltűnt, csak a mosolya van még fenn a fán. De a szövegben ezzel nem tudunk dolgozni, a magyar olvasónak nem mond semmit a „Cheshire”, a magyar kisgyerek nem is tudja kiejteni. Erre Kosztolányi megoldása az volt, hogy legyen fakutya. (Ennek is utána lehet járni. A közismertebb fakutya, a korcsolyákkal felszerelt szék nem tud vigyorogni. Itt a csizmahúzó fakutyáról van szó, amelynek a csizmasarok ívéhez illeszkedő kivágása asszociálja a széles vigyort.) Ez nagyon jó ötlet, csakhogy a „Cheshire cat” számos szövegbeli funkcióját nem teljesíti, például egy kutya nem mászik fára, nem gömbölyödik össze, főleg ha fából van. Ki kell találni egy macskát, amelynek van oka vigyorogni, úgyhogy itt keletkezik egy fantomreferencia. Az ember a hasára üt, és azt mondja, hogy vigyorog, mint a pék macskája. Ez olyan, mintha létezne. A péknél meleg van, biztos van sok egér, van miért vigyorogni.

Sz. D.: *A könyv, amely a műfordítás nehezen megoldható helyzeteire keres megoldásokat, értető módon szkeptikus az irodalmi művek fordíthatatlanságának tételével. Ezt dogmatikus nyelofilozófia alapján állók hirdetik időnként, vagy azok hangoztatják, akik szerint mindent eredetiben kell olvasni. A műfordító legjobb esetben belátja ennek az elméleti igazát, megvonja a vállát, majd dolgozik tovább. Ha a műfordítás lehetetlen volna, akkor nem lenne kereszténység sem, vagy egy kicsi szekta lenne valahol a Szentföldön, mert nem lenne egyetlen működőképes Biblia-fordítás sem a világon. A könyvtárban fellelhető millió fordított irodalmi mű azt mutatja, hogy – persze kompromisszumok árán, de – lehetséges a műfordítás. Újabb fogalompárt idézek fel a könyvből: referenciakövető vs. attitűdkövető fordítás. Az attitűdkövető fordítás mellett teszed le a voksod. Az attitűdkövetésnek a példája a mormota. A dormouse-nak a pele referenciakövető, a mormota attitűdkövető fordítása, mert az utóbbi „kedves + kicsi + szórós + álmos + állat” szövegfunkciókat összességében figyelembe vevő megoldás. (Ha nem is tökéletes, mivel a mormota nem kicsi). Az ellenpélda Nabokov Puskin-fordítása, amely lemond a versszerűségről, a formáról, az irodalmiságról, a referenciális pontosság az egyetlen követelménye, és azon felháborodásból született, hogy milyen sok mindent elszűrtak az Anyegin angol fordítói. Az ilyen fordításból sokat megtudhatunk az eredeti irodalmi műről, de az érzi tapasztalatban, a műélményben nem részesít. Ugyanakkor ezek a műfordítói*

stratégiák ellentmondásba is keveredhetnek egymással. Az élményszerűség követelménye például azzal, amiről az imént volt szó, hogy ne „akadálymentesítsük” a szöveget mindenáron. Ne fosszuk meg teljesen az idegenségétől. Hogyan látod?

K. A.: Igen, nyilvánvaló, hogy a fordítás mindig kompromisszumra játszik. Tehát az a fajta purizmus, hogy mindent eredetiben kell olvasni, ahhoz hasonlítható, mint amikor azt mondják, hogy nem szabad felvételnél zenét hallgatni, csak élő koncertet. A nehézségek, amelyeket ez felvet, szintén hasonlóak. Egy átlagember az anyanyelvén kívül egy vagy két nyelvet tud jól megtanulni annyira, hogy könyveket tudjon olvasni. Magyarországon a magyar nyelv viszonylagos társtalansága miatt még ez is ritka. (Miközben a Kárpát-medencében több millió természetes bilingvis ember él, az ismert történelmi okok következtében.) Persze egy fordítás sosem egyenértékű az eredetivel, az pedig végképp vicces, amikor azt mondjuk egy-egy fordításra, hogy „meghaladja az eredetit”. (Az előfordul, hogy egy-egy kifejezés megoldása jobban sikerül, többletértéket kap, erre majd még visszatérhetünk, de az egész nem tudja meghaladni az eredetit.) Az eredeti éppen úgy nyilvánvalóan nem adható vissza. Erről egy esszéisztikusan kifejtett hasonlat szól a könyvben. A főszereplője egy márvány lófej, az Elgin-márványok egyike, egy Goethe által is megsodált szobor, ami a British Museumban látható Parthenón-fríz része. Csodálatos benne, ahogy a márvány erezete szinte természetesen adja ki a lófej ereit, a márvány sérülései pedig a ló sérüléseivé váltak. Tehát az, ami a ló kifaragása előtt is már ott volt, hasznosul a művész vésője alatt, és a műalkotás részévé válik a kődarab kétezer év alatt bekövetkezett hányattatásainak, rongálódásának a története is. Hasonló módon van ez a nyelvvel. Amikor egy nagy angol, francia, bármilyen verset megírt a költője, akkor részben az határozta meg, hogyan kerülnek egymás mellé a szavak, hogy akkor, ott az adott nyelvben mi volt készen. Az, ami adódott, ami a keze vagy tolla alá jött, befolyásolta a formát. Meggyőzőbbé vált a mű attól, hogy épp ezt adta ki az anyag. A versekre is rárakódik a történetük, használja őket a kultúra, más szövegek idézik őket, bekerülnek a nyelv vérkeringésébe. Itt jön a fordítás problémája. Ha megpróbáljuk ezt a lófejet lemásolni, és fogunk egy másik kődarabot, akkor abban nem ott lesznek a márvány erei, ahol lenniük kellene. Ha pedig a márvány sérüléseit próbáljuk meg utólag előállítani, akkor egész egyszerűen csalunk. Amikor egy idegen nyelvű mű eljut az ismertségnek arra a fokára, hogy fontosnak tartjuk lefordítani, akkor nem tudjuk áthozni a fordításával együtt az eredeti kultúrában kialakult vonatkozásrendszerét, konnotációit. Az attitűdkövetés erre is vonatkozik, hogy ezeket legtöbbször nem tudjuk ugyan áthozni, de a fordítónak mégis figyelemmel kell lenni minderre, az implikátumok sokaságára. Például ide tartozik az új konnotációk kérdése is.

Sz. D.: A könyvben a köszöbrászati analógiáról egy idő után átváltasz az asztalosságból vett képzettársításokra. A gyalult deszkában található három tipikus, a megmunkálásnál problémát okozó helyről van szó: a görcsről, a lyukról, a foltról.

K. A.: A görcsre jó példa a „Sun of York” a III. Richárdból, ami „York napsütése” Vas István fordításában, de „York fiát” is bele kellene hallanunk. Ez a paranomázia egy csak angol nyelvre jellemző „görcs”, lefordíthatatlan kétértelműség, ami a következő deszkában nem ugyanott lesz. A lyuk-hasonlatot arra használhatjuk, ha valaminek nincsen megfeleltetése a célnyelvben. Például a tengerhajózás szaknyelve. Megvannak ugyan a szavak (keresztderék-hosszanti feszítőkötél, csarnak, patrác, tereb), de senki nem tudja, hogy pontosan mit jelentenek, mert nem hajózunk tengeren és nincs saját tengerhajózás-irodalomunk. Joseph Conradot vagy Melville-t sokkal könnyebb lefordítani mondjuk spanyolra, mint magyarra. A harmadik, a folt, az az, amikor a célnyelvben van egy csapda. Például amikor valami, ami jelentéktelen tévedés volt az eredetiben, a célnyelvben már látványos marhaság lesz. Például egy amerikai könyvben nem akad fenn sok olvasó azon, ha azt látja, hogy a gulyás egy híres lengyel étel, de ha ezt magyarra fordítják, akkor mindenki a

fejéhez kap. A könyvben idézett példa egy Ken Kesey-novella részlete. Megérkezik egy nagy csomagban egy régi, értékes autó Európából, ami egy náci tiszté volt, és a hűtőrácsán még most is ott van a kétfejű sas. Az amerikai olvasónak valószínűleg nem tűnik fel, ami nálunk mindenkinek, hogy a Harmadik Birodalom jelképállata nem kétfejű. (Ha kritikai igényű fordítást készítenénk, akkor persze kétfejűnek kellene fordítani és fordítói jegyzetben tisztázni a kérdést, ha kommersz fordítást készítünk, akkor csendben javítjuk az eredeti hibáját.)

Sz. D.: *Ide tartozik még a Szegegy-Maszák Mihály által emlegetett példa is, Daniel Deronda esete. Itt nincs szó az eredeti hibájáról, a célnyelvben van itt egy zavaró „folt”.*

K. A.: George Eliot filozofema regénye arról szól, hogy egy tehetséges, csinos zsidó fiatalember sikereket arat, de ha a címszereplőnek magyarul ez a neve, akkor esélye sincs a műnek, hogy ez a mondanivaló kifejeződjön.

Sz. D.: *Még egy fogalmat említek – amelyre számos példát láttunk Szentkuthy Ulysses-fordításában –, ez a túlnormalizálás. Arról a helyzetről van szó, amikor a fordító nem veszi át vagy tompítja az eredeti műben található nyelvi normasértést. Vagy azért, mert nem bízik a tudásában, illetve nem hisz a szemének, vagy azért, mert nem akarja próbára tenni az olvasók befogadóképességét. Tímár György nyomán idézed, hogy Tóth Árpád talán legtöbbször idézett verssorát, a szinezetét és az enallagét, azaz jelző-áthelyezés alakzatának tankönyvi példáját („Egy kirakatban lila dalra kelt / Egy nyakkendő”) a francia fordító úgyszólván kijavította: „... dans une vitrine une cravate mauve qui se mit à chanter”, azaz „egy kirakatban egy lila nyakkendő dalolni kezdett”. Szentkuthy a szürreális képeket „normalizálja” a Joyce-regény víziókkal teli fejezetében. Hogy csak egyet említsünk: amikor a részeg kubikos vállára veszi az égő utcalámpát és elballag vele, Szentkuthynál egyszerűen csak nekitámaszkodik.*

K. A.: Megpróbálhatja bárki lefordítani a Google Translate-tel a lila dalra kelő nyakkendőt, az is normalizálni fogja. Nem hiszi el, hogy a dal a lila, nem a nyakkendő. Gyakoriságok szerint dolgozik, és lila dal nincsen, lila nyakkendő meg sok van. Érdekes, hogy a Google Translate ilyen emberi hibát követ el, nem?

Sz. D.: *Van egy betétszerű fejezet a könyvben a két klasszikus gyerekkönyv magyar fordításáról, a Karinthy-féle Micimackóról és a Kosztolányi-féle Alice-ről, illetve – nála – Évikéről. Régi belátása a fordításeleméletnek, hogy a fordítás újrapozicionálás is, azaz a befogadó kultúra rendszerében máshova kerülnek a szövegek ahhoz képest, amilyen helyet azok a forráskultúrában elfoglaltak. Ebben a fejezetben – többek között – azt mutatod ki, hogy Kosztolányi lefelé vitte, Karinthy felfelé húzta a szöveget, ezért aztán ma is más a magyar kultúrában a státuszuk, mint az angol–amerikai világban. Karinthynál ez anekdotikusan is jópofa. Ő ugyanis úgy állította be, hogy felkarolja Milne-nek, ennek a fiatal (voltaképp öt évvel idősebb) angol kollégának a művét. De a fordításban tényleg segített a szövegen, lefaragott néhány bárgyúságot, szentimentalizmust, és hűtlenségei, nagyvonalú kihagyásai ellenére nagyban hozzájárult a mű magyarországi sikeréhez, kultuszához. Kosztolányi fordításában viszont, néhány zseniális megoldása mellett is, összességében gyengébb, érdektelenebb lett Carroll műve.*

K. A.: Azért azt hozzá kell tenni, hogy a két szövegnek eleve különböző a fordíthatósága. Ugyanakkor hasonló kérdéseket is felvetnek, például mindkettő nagyon gazdag szójátékokban. Tanulságos, ahogyan mindkét fordító átdolgozza például a bevezető verseket. Karinthy megváltoztatja a narratív szituációt. Az eredetiben a szerző és a szerző fia, Christopher Robin köszöntik a címzettet, a szerző feleségét: az itt következő könyv a kisfiú és az apuka ajándéka az anyukának. Karinthy átköltésében a vers az olvasót szólítja meg, de ettől az egész nem rosszabb lesz, hanem jobb, eltűnik ez a kissé negédes, viktoriánus családi idill. Az Alice-ben az eredeti beszédhelyzet, amit az ajánlóvers meghatároz, a következő: a fiatal tanár, Lewis Carroll és a három lány együtt kimennek csónakázni. A tanárnak és a lányoknak családiasabb a kapcsolata, az apjuk a tanár főnöke az oxfordi egyetemen, és a lányok, mint egy nem sokkal idősebb nagybácsival, csipkelődő, poénkódó

hangnemben beszélgetnek vele. Kosztolányinál ez egy nagyapó lesz, Pósa bácsi stílusában. De megmásítja a könyv lényegét is. Alice okosan szubverzív kislány, aki szemtelen, rákérdez dolgokra, rácsodálkozik arra, hogy milyen értelmetlenül működik körülötte a világ. Kosztolányinál Alice-ből Évike lesz – eleve miért becézi? –, és Évike nála nem megkérdőjelezi a világ szabályait, hanem nem tud azoknak megfelelni. Egyszerűen buta, idegesítő, szerethetetlen kislány. Kosztolányi domesztikál minden referenciát – a szerző nevéen kívül semmi nem utal arra, hogy ez egy angol könyv lenne –, minden verset is kicserél. (Azt ugyanakkor meg kell mondani, hogy ellenállhatatlanul vicces paródiáját adja eközben a *Családi kör*nek.)

Van itt egyébként egy jó példa az előbbi témánkra, az attitűdkövetésre is. A Bolond Kalapos azért bolond, mert a korabeli kalaposok egy higanyvegyszert használtak a kalapkészítés során, és ez idegrendszeri károsodást okozott. Az angol mondás, hogy „mad as a hatter”, bolond, mint egy kalapos, erre vezethető vissza. Kosztolányi ezt kicseréli részeg kefekötőre. Ugye, itt is szakmai ártalomról van szó, a kefekötő munkája sok porral jár, ezért sokat kell innia. Eredendően vezet, de a részegesekre mondják azt, hogy iszik, mint a kefekötő. Kosztolányinál a teadélutánon ez a figura értelemszerűen nem teát iszik, hanem bort, s ettől az egész szituáció sokkal sötétebb árnyalatot kap. Az eredetiben a Bolond Kalapos ártalmatlan, bohókás figura, viszont egy részeg kefekötő egy asztalnál egy tizenéves kislánnyal, az azért elég baljós. Itt nem a referenciát követi, hanem az attitűdöt, ám mégis megváltoznak a referenciák, és ez bonyodalmat okoz.

Sz. D.: *Van már terítéken néhány olyan fogalmunk, amelyek – némi leegyszerűsítéssel – azt segiténe eldönteni, hogy mikor jó, illetve mikor rossz, ha a fordított szöveg eltér a forrásszövegtől. A túlnormalizálás hiba, a fantomreferencia, bár hozzáköltés a szöveghez, mégis jó, szükség lehet rá. Azaz egyes fordítói licenciákat támogatsz, másokat elvetsz. A könyv jó kompendiuma annak, hogy mikor milyen licenciákat hiba, milyeneket pedig kimondottan érdemes alkalmazni a műfordítónak. Azt nem tették szóvá, hogy a saját műfordítói munkásságodból származó példákat is hozol? Így felmerülhet, hogy elfogult leszel tudósként, hiszen a saját fordításaidat nem ugyanúgy fogod megítélni.*

K. A.: Nyilván van ennek kockázata, amelyet a bevezetőben igyekeztem körüljárni. De Umberto Eco nálam ebben radikálisabb. Ő azt mondja, hogy csak az írjon fordításról, akinek van róla tapasztalata, vagy ő fordított, vagy őt fordították. Én nem vagyok ebben ennyire radikális, sokan írtak okos dolgokat fordításról úgy is, hogy ők maguk nem fordítottak, de azt gondolom, hogy van a problémának egy olyan része, amely nem nyílik meg az előtt, aki nem fordított. És nemcsak otthon a fiók számára, hanem professzionális módon, úgy, hogy egy-egy szerkesztővel meg kelljen küzdenie a megoldásaiért. A négyünk közös fordítása ideális kísérleti terep volt, amelyben én is az egyik egér voltam. Ahogyan viták során eljutottunk egy-egy megoldásig, megegyeztünk egy kompromisszumban, vagy mindannyiunk bánatára lemondtunk egy zseniális, de nem használható megoldásról, ez objektívebb munkakörnyezet volt, mintha egy magányos fordító fejében lezajló működések introspektív megfigyelésére hivatkoznék. Rengeteget vitatkoztunk, emellett nagyon jó szerkesztőnk volt, Barkóczi András, aki belekötött dolgokba, és azt mondta néhány megoldásunkra, hogy ezen még dolgozzatok (nyolc év után), és még volt bennünk ahhoz lendület, hogy dolgozzunk rajta.

Egyvalamit szeretnék még mondani. Előrebocsájtottuk, hogy van olyan eset, amikor a fordítás jobb megoldást ad ki, mint amilyen az eredeti szöveghely volt. Ennek a példája a *mentenpiszós* az *Ulysses* Szentkuthy-féle fordításában. Egy idegen szó (metempsichózis), amit Molly Bloom nem ért, és a maga számára így formál át. Az a csodás az *Ulysses*ben, és részben ezt kellett helyreállítanunk a mostani változatban, hogy a szereplők nyelvi stratégiái nagyon konzekvensek. Ez akkor válik világossá, ha foglalkozik az ember a könyvvel egy ideig, de akkor biztosan látja, hogy bizonyos dolgokat egy szereplő mondhat, másokat meg nem. A heteroglosszia persze ezen kívül még számos hasonló komplexitású

nagyepikai remekműre jellemző, ez nem csak *Ulysses*-sajátosság. Ám ehhez hozzájárul még az, hogy kevés olyan mű van, amelynél ennyire intim viszonyba kerülünk a szereplőkkel – a tudatfolyam-technikának köszönhetően gyakorlatilag benne vagyunk a fejükben. Szentkuthynak az volt az egyik hibája, hogy a szereplők nyelvi stratégiáit sok esetben keverte, és ez rengeteg zavart okozott. Ám történetesen Molly nagyon könnyen átlátható nyelvi stratégiáit nem keverte, azt többnyire nagyon jól megoldotta. Ennek része a Mollyra jellemző népi etimológia, azaz az idegen szavakat visszavezeti valamire, ami neki tetszik, amitől neki érthető lesz valamiképp a dolog. Találkozik a korabeli ezoterikában gyakran használt kifejezéssel, a metempsichózissal, ami a lélekvándorlás egyik neve, és felbontja „értelmes” angol szavakra, „met him pike hoses”. Szentkuthy meg kitalálja a mentenpisóvizist, ami mintha az orvosi neve lenne annak a helyzetnek, amikor valakinek nagyon kell pisilni. Ez tökéletesen illeszkedik Molly gondolataihoz, akinek izgatják a fantáziáját az akkoriban megjelent nyilvános vécék, akit hosszan leköt a saját vizelésének, az éjjeli edényének a témája stb. Beleillik Molly gondolataiba Szentkuthy joyce-os ötlete, és jobb vicc, mint az eredeti. Ehhez aztán tudtunk csatlakozni, és csináltunk néhány hasonló logikájú játékot ott, ahol erre szükség és lehetőség volt. De ha ebbe belekezdünk, tényleg nem fogjuk tudni abbahagyni.

„NEM SIKERÜLT MIT ÁLTASSAM MAGAM”

Trauma és identitás Gergely Ágnes költészetében

Egy Tolna megyei temetődombon

Huszonöt éve élek hallgatok
és nem tudom hogy idegen vagyok

Mert azt hittem hogy hófokom heves
magába nyel a fortyogó leves

és én is hús és zsír és csont leszek
a többi csepp közt cseppnyi pont leszek

s a kondér mindnyájunkat egybefog
ha tűz lobog ha többé nem lobog

de hirtelen rámtört a rettegés
hogy húsom zsírom csontom is kevés

hogy többen tudják rólam hátmögött
nem vagyok egy a többi csepp között

valaki így szólt ide nézzetek
a levesbe egy ronda légy esett

és értem nyúl egy óriási ujj
kipöckölnek rázkódva bőgve *Fujj*

S a földnek édes barna torka van
Nem sikerült Mit áltassam magam

Az Egy Tolna megyei temetődombon című, 1963-as kötetben megjelent vers a sikertelen aszsimilációról és az antiszemitizmusról szól: „Huszonöt éve élek hallgatok / és nem tudom hogy idegen vagyok // Mert azt hittem hogy hófokom heves / magába nyel a fortyogó leves”. Azt hitte, ha ő is beolvadni vágyik, és forradalmi hevességgel hisz az összeolvadásban, ez elég, hogy beolvadhasson. Az „és én is hús és zsír és csont leszek” és

a „ha tűz lobog ha többé nem lobog” sorokban felrémlik, hogy nem csupán a minden ember testvér forradalmi lázának tüze munkál öntudatlanul a vers mögött, hanem talán a krematóriumok tüzének emlékezte is. Rögtön ezután jön a vers fordulata.

Hiába az önfeladó, húst, zsírt, csontot feláldozó törekvés a beolvadásra, merül fel benne a félelemmel teli kétség, tudják róla az idegenségét, és nem felejtik, stigmatizálják, kiközösítik. Ha a vers megjelenésének évéből elveszük az első sorban jelzett huszonöt év hallgatás idejét, 1938-at kapunk: az I. zsidótörvény keletkezésének időpontját. Hiába a vers keletkezésének idején uralkodó kommunista rendszer, hiába a beolvadási törekvés, marad az előítélet, marad a traumatizált lélek szorongása, marad az asszimiláció sikertelensége. S a végére marad a talán egyetlen befogadás lehetősége: a Gergely Ágnes-versekben annyiszor megénekelt Nyugat-Magyarország, a latinus pannon dombok közt látott temető földje, talán a sírkertjeiket különösen szép, lankás területeken kialakító régi zsidó közösségek egyik temetője, a holtak, a holt ősök közössége, mely valóban befogadja, ellentétben a többségi társadalomban élők emberi közösségével.

Pannon ég alatt

A présház alatt megfordul az út
jobbra lehajlok s látom a falut

a kékre csiszolt hegyi utakon
idegen vagyok kíváncsiskodom

ember sehol csak szőlő és akác
antennák alatt homokból a ház

pincék között és pannon ég alatt
szürke próféta kis szamár halad

gyöngyház fülével hátrainteget
ez volt a tisztos plebejusnegyed

ötszáz év előtt itt hagytak nyomot
kordéjkkal a kalmár vándorok

innen nézték a haragos időt
a szelíd pékek és a bábsütők

s a várból visszaszólt a zene tánc
és olasz fényével a reneszánsz

s amerre egy-egy kordé elhaladt
utak nőttek a pannon ég alatt

s barna kaftánját meghúzza magán
az én ősöm is erre jött talán

s ahol most én az útszélen megállt
körülnézett és félve prédikált

vagy az a másik az a józanabb
ihol csinált szattyán topánokat

és szépanyám kis sárgaszemű nő
nézte hogy kutya ne szökjön elő

kicsapta játszani a gyereket
és énekelt és füveket szedett

s a zsoldár és a cserszag szerteszállt
a dombok körül járta a határt

széllal vesződött télben áttelelt
a férgek nagy gyomrából újrakelt

így jártak mind a lábnymuk ezüst
jöttek hivatlan szépen mint a füst

s ahogy én védem a magam rögöt
őket is megvédte a pannon ég

innen is túl is kéklük az az út
hát menjen innen fusson aki tud.

Visegrád, 1964 (Johanna)

„Idegen vagyok”, határozza meg magát ismét a vers beszélője környezetéhez képest, és őseiről beszél, korábbi idegenekről, kik szintén jövevények voltak a pannon tájban, ahol „ember sehol csak szőlő és akác”: a természet az úr. Az ember és a természet szembeállítását egyúttal a magát a természettel szemben meghatározó, Isten–ember viszonyra fókuszáló zsidó gondolkodás és a természeti szépet centrumába helyező görög gondolkodás szembeállítását is.

Egybecsúszik emlékezet és jelen idő, amint „szürke próféta kis számár halad” át a színen, hol ötszáz éve „kalmár vándorok” hagytak nyomot. Szőlőtermő, bortermelő vidék bukolikus képeit látjuk Nyugat-Magyarországról, elégikus, bensőséges a hangvétel egészen a verszárlatig.

Visegrád a vers keltezése, az ötszáz év előtti idő a reneszánsz ideje, Mátyás királyé. A Gergely Ágnesnél gyakran használt *pannon* kifejezés is a nyugat-római hagyományra, a latinitásra, közvetve a mediterráneumra, s talán a szefárd származásra vagy ennek vonzerejére, illetve a reneszánszra, Itáliára, a visegrádi vár szobordíszítésére utal, melyet Mátyás második felesége, Beatrix idején kezdett újjáépíteni, s a váron az olasz reneszánsz hagyott nyomokat. A nyugatiasodás, a befogadás jellemezte ezt a korszakot.

Mégis, a kifejezések, melyek a vers beszélőjének származását, zsidó elődeinek hovatarozását körülírják, egyfajta félelem, kívülállás, defenzíva, dilemma érzetét keltik: idegen, vándor, próféta, kalmár, kaftán, prédikál, zsoldár, félelem a kutyától, hivatlan jövetel, védeni kell a rögöt. Zsoldár és cserszag mintha a kettős identitás jelképeként tartozna össze: a megtelepedő, a helybéli kézművesekkel azonosságot vállaló ő, aki zsoldárt énekelve őrzi azonosságát, beilleszkedik, de önmaga marad – akár a későbbi, 137. *zsoltár* című versben.

Van azonban itt két sor: „a férgek nagy gyomrából újrakelt”, s a „hát menjen innen fusson aki tud”, mely kétértelműségével közvetlen jelentésén talán túlmutat.

Az elsőben az ő, a szépanya vagy minden ő újjáéledése a hosszan kitartott mondat tárgya. A zsidók megváltáshite, a csontok újjáépülése, a testi feltámadáshit csak az idők végén képzelhető el a judaizmus szerint. Talán inkább a megörökölt karakterjegyekre vagy az elhamvadt és újjáéledt hitre céloz e sor: „a férgék nagy gyomrából újrakelt”, vagy a 20. századi zsidóüldözés után is újjáéledt zsidóságra, melynek egyik törzséből származik a vers beszélője, aki a magyar tájban is azonosságot talál, és dacosan vallja kettős kötődését.

A vers zárlatának megfejtése is e kettős kötődés körül keresendő. Mert olykor meg kell védeni az embernek a maga rögét, akkor is, ha nem külső támadástól kell tartani, hanem a szomszédétól, a földitől, a saját ország törvényesen választott parlamentje által hozott diszkriminatív törvényektől, a kormány rendeleteitől vagy fegyveres suhancoktól, akik nemcsak a nyelvi közösségből, az országból, hanem az életből taszítanak ki az embert. Ezért kell megvédeni a maga rögét, ahogy az elődöket még megvédte a „pannon ég” vagy inkább az égbolt mögött rejtőzködő univerzális Fennvaló. Vagy arról volna szó, hogy őket még megvédte a hitük, a vers beszélőjét a vészorszak után már nem, vagy nekik a tradicionális hit, a vers beszélőjének már csak valami más, például a modern költészet önreflexiója jutott? Lehet, hogy a saját személyes identitásért való küzdelem e sorok tárgya, mely az ősöknek, hitük szerint, még az égből adatott, a költőnek pedig magának kell megteremtene, megvédenie a széthullással szemben? Vagy őket csak a hitük védte, míg a versbeli én már tetteivel is kész lenne megvédeni jussát, elhárítva vallásos ősei passzivitását? Kész lenne az ellenállásra, hogy megvédje hovatartozását, mert azt – írja 1964-ben, alig két évtizeddel a magyar zsidók deportálása és auschwitz-i elgázosítása után – ismét fenyegethették vagy fenyegetik?

Mindenesetre „innen is túl is kélik az az út / hát menjen innen fusson aki tud.” Máshol is lehet élni, s a nyugatos műveltségű, az angolszász világ kultúrájában is járatos és otthonos költő elhagyhatná szülőföldjét. Az utolsó sor kétértelműsége mégis kérdést vet fel. Vajon valóban arra utal, hogy aki képes rá, meneküljön innen? Vagy inkább arra, hogy aki tud, meneküljön innen, de számára képtelenség elhagyni szülőföldjét, hazáját, ősei lakhelyét, emlékeit, s legfőképpen a nyelvet, melyen költő lehet? Akkor sem képes erre, ha helyenként idegennek érzi magát, vagy mások őt. A Kádár-kori Magyarország diktatórikus kontextusában olvasva, aligha hagyták volna megjelenni a verset, ha úgy értelmezik, hogy távozásra biztat és lázít.

A szenvedélyes azonosulás helyett inkább szándékos kettősséget mutat a zárlat, ahogy kettős identitásának és kötődésének traumatizáltsága is egymásnak ellentmondó érzéseket hordoz.

A *Keserű-gyökerű* szinte mindig az apa elvesztését gyászoló, *Ajtófélfámon jel vagy* című vers után jelenik meg a költő köteteiben, először 1963-ban.

Keserű-gyökerű

Gyöker, gyökerecske,
testszínű erecske,
honnan jössz, televény-
munkáló jövevény?

Milyen sors nőtt veled
föld alatt, föld felett,
borzongó levelű
keserű-gyökerű?

Miféle hatalmas
évezred-rétegek
dajkáltak tégedet?
Miféle siralmas
jégesők, záporok
emlékét ápolod?

Miféle nap süttött,
hányszor kapa ütött,
aszály vékonyított,
forgószelel konyított?

S miért ki nem tépett?
Mi őrizett téged,
nyújtózó levelű
keserű-gyökerű,
mutasd csak az ujjad,
takard be a mélyed,
te, te eszeveszett
kapaszkodó élet.

Akármi szél hordott,
akárhány áll lesbe,
nem mozdulhatsz többet,
gyökér, gyökerecske.
Itt kell a számumot
derekadba kapni,
itt kell növekedni,
itt kell elrohadni.

A *Keserű-gyökerű* cím jelentése kettős, de jelentését mélységében csak a zsidó hagyományban is jártas olvasó értheti meg. A szédereste rendjében az asztalon látható és a sós könynyeket jelképező sós vízben megmártandó zöldség vagy torma, valamint a haggadában hozzá tartozó szöveg az egyiptomi rabszolgaság keserűségét jelképezi, modern olvasatban a zsidó lét ismétlődő üldöztetésekkel kapcsolatos veszteségélményét.

A versbeli keserű gyökér a származás és a veszteség keserűségét hordozza, a kettős kötődésű magyar-zsidóként átélt kitaszítottaságot a lokális környezetből, a többségi társadalomból.

A vers alapvető kérdése: hová vezet a gyökér, mi a hagyaték, mit hordoz az identitás, túl a keserűségen, túl a gyász hagyományán? Mennyire s miért olyan kitartó a kötődés az évezredek rétegei alatt? Megtart-e, ha csak gyászt jelent a származás hagyománya? „Mutasd csak az ujjad, / takard be a mélyed”, szólítja meg az életet: a szellem, a lélek mély, de absztrakt kötődései helyett jöjjön az érintés, a tapintható felszín, az érzéki öröm. Ismét felmerülhet az archaikus zsidó és a görög szellemi gyökerek szembeállítás, az intellektuális igazsággal szemben az érzéki szépség és öröme. Elég a gyökerek okozta fájdalomtól, az élet érzéki öröme jöjjön végre, s a vers végén a címhez illő keserű, rezignált, de realista zárlat: „nem mozdulhatsz többet, / gyökér, gyökerecske. Itt kell a számumot derekadba kapni, / itt kell növekedni, / itt kell elrohadni.” A mitikus identitáshoz kötő kapocs létezik, de a fizikai környezethez való kötődés erősebb. Képtelen az utóbbit elszakítani, akár bele is pusztul

a lokális kötődésbe, a hovartartozás töredezettségébe, keserűségébe, a helyhez kötött identitásba. Ez a zárlat talán a *Pannon ég alatt* utolsó sorának fenti értelmezéséhez is hozzájárulhat.

De még a végső kijelentésbe is beleszó egy különös szót, a *számum* kifejezést, a Közel-Kelet sivatagaiban ismert szélvész nevét, mely nemcsak por- és homokfelhőket sodor magával, hanem felidézi a származás, az eredet helyszínét. Forróság, szárazság, az ég a felkavart portól elborul: nincs tisztánlátás, világos, egyértelmű kép. Sajátos egybeesés, hogy a sivatagi szél hangsúlyos motívuma Lev Lunc orosz-zsidó író *Sziülóhaza* című elbeszélésének (In: *Örvényben – Az orosz zsidó próza antológiája 1860–1940*, Dolce Filológia III. Budapest, 2000, válogatta, fordította és a jegyzeteket írta Hetényi Zsuzsa), mely ugyancsak a diaszpórabeli reális-fizikai-érzéki kötődés és az intellektuális-absztrakt-archaikus-mitikus zsidó identitás szembeállításával foglalkozik. Ott is a sivatagi szél idézi fel az eredetet a pétervári, szétszóratásbeli létből magát a babilóniai száműzetésbe visszaálmódó, s onnan Erec Izrael: a zsidó őshaza felé vágycsozó, de diaszpóra-identitását feladni képtelen, érzéki kötődéseivel hadakozó narrátor számára.

A *Babel* művész- és filozófusversek között: a Spinozát, El Grecót, Petőfit, Emily Dickinsont, az öreg Audent megidéző kötetben, az *Árnyékváros*ban jelent meg 1976-ban, majd később a *Kobaltországban* *Identitás* főcím alá rendezve, két másik verssel együtt.

Babel

Azonosulni? Meddig? És kivel?
Egyenruháig próbálta Babel,
gennyésre sebzett, pokrócolt lovak,
meghágott kancák verték az utat,

kitekert nyakú libáig, ha kell,
véres szakállig próbálta Babel,
gyalázott freskón kocsmárosra lelt,
fivére volt, ki utolsót lehelt,

és nem bánt mítoszt, könyvet, ősi just,
csak csókolhatná azt a puskatust,
csak kilőhetné tövig, ha lehet,
a hagymaszagot, a szemüveget,

mint pravoszláv papokra a csuha,
lelkére nőne az egyenruha,
írt égő várost, vágát, viadalt,
kívülről volt kozák. De belehalt.

1976 (*Árnyékváros*)

A vers nyitósora az asszimiláció nagy kérdése: „Azonosulni? Meddig? És kivel?” Pontosan kihez lehet, kihez kell asszimilálódni a beolvadni vágyónak vagy a többség körében élő kisebbséginek, s mi a helyes, felajánlható/elvárt vagy a vélt elvárásnak megfelelő arány? Az *Egy Tolna megyei temetődombon* című vers tanúsága szerint volt idő, amikor a vers beszélője mindent elkövetett a befogadásért, hiába. Jelen vers Iszaak Babel példáját idézi, az orosz-zsidó íróét, aki a kozákokkal való szolidaritásig, a polgári zsidó morállal szembenálló brutalitás

kísérletéig, a harcos azonosságvállalásig próbált asszimilálódni a kommunista forradalomhoz, a vörös csillagos Lovashadsereg katonájaként, vérrel pecsételve meg az odatartozást.

A babeli példára és a babeli műben kiélezett ellentmondásra épít a vers kérdése: lehetséges-e a személyes habitustól idegen minta átvétele. A vers tartalmi idézetekre épül Babel *Lovashadseregének történeteiből*: „gennyésre sebzett, pokrócolt lovak”, „kitekert nyakú libáig, ha kell, / véres szakállig próbálta Babel”. A felsebzett hátú lovak forrása az *Argamak* című elbeszélés, a kitekert nyakú szárnyasé *Az első libám*. Itt a szerzői alteregó elbeszélő – zsidó értelmiségi kirekesztettségében a természetes vadsággal, olykor állatiasan viselkedő kozákok közül – dühében és azonosulási vágyában, tragikomikusan megöl egy libát a nyílt színen, de végül nem azt eszi, hanem a többiekkel együtt a disznóhúst. Minthogy a liba a kóser étkezés jellegzetes része, ez által mintha saját identitását próbálná elpusztítani. A véres szakáll egy lengyelek által felkoncolt zsidóé *A zbrucsi átkelésből*, a „gyalázott freskón kocsmárosra lelt” a *Pan Apolek* történetét idézi, s a „fivére volt, ki utolsót lehel” tartalmi idézet *A rabbi fia* című novella zárlatából: „És én, aki ősi testembe alig bírom begyömöszölni képzeletem viharait, én fogtam fel testvérem utolsó leheletét.”

Babelt a vers szerint az asszimiláció vágya mozgatta: „és nem bánt mítoszt, könyvet, ősi juszt, / csak csókolhatná azt a puskatust, / csak kilóhetné tövig, ha lehet, / a hagymaszagot, a szemüveget.” Puska versus hagymaszag, szemüveg. A maszkulin princípium, fallikus jelkép, szemben a feminin zsidó, értelmiségi karakterjegyekkel. A hagymaszag a zsidó konyha, a világtól elzártság, a félszegség feminin jegye, s ő szabadulna, akár elvesztve a mítoszt, könyvet, hagyományt, ki akar törni az elzártságból a világba, a világtörténelemben, az osztály és kasztok nélküli társadalomba.

Babel ősei hite helyett az új, 20. századi megváltáshittel igyekezett azonosulni, a szekuláris zsidó értelmiség baloldali messianizmusával: „mint pravoszláv papokra a csuha, / lelkére nőne az egyenruha, / irt égő várost, vágát, viadalt, / *kívülről* volt kozák. De belehalt.”

Babel a forradalom propagandistája volt: a „pápaszemes” értelmiségi, aki nehezen tudta magát elfogadtatni a kozák paraszttal vagy munkásokkal. Csak formailag tudott azonosulni: a forradalom eszméivel igen, a forradalom véres valóságával nemigen. A kozákok érezték: nem közéjük, hanem a „kinderbalzsamok fajtájából” való, és ő maga is világosan látta ellentmondásos helyzetét. Megírta a hősiességet, mégsem tudott sem úgy élni, sem úgy írni, hogy hosszabb távon kielégítő legyen a proletárdiktatúrának, mert alkalmazkodási kísérletei ellenére idegen volt tőle.

Gergely Ágnes az '50-es években, amikor polgári származása miatt nem vették fel egyetemre, maga is munkásként dolgozott egy ideig, volt tehát személyes tapasztalata a zsidó polgár-értelmiségi és a munkásosztály találkozásáról. Talán ez az élmény is hozzájárult az azonosságvállalás és az autenticitás határait kereső vers születéséhez, melyet Scheiber Sándornak, a magyar irodalomtudós, neológ rabbinak ajánlott. A sztálinizmus áldozatává lett orosz zsidó költőről verset írni a hetvenes években, kétségbe vonva a vers első és utolsó sorában az asszimilációs törekvés sikerét, egyrészt szokatlan lehetett, másrészt egy ilyen verset ajánlani az ateista diktatúra idején egy vallási vezetőnek, a Rabbiképző Intézet akkori igazgatójának, határozott értékorientációjú állásfoglalás.

A Temető Pannóniában ugyancsak az asszimiláció lehetőségességének és eredményességének megkérdőjelezése.

Temető Pannóniában

Szép, hosszú tér megannyi kő
és cipruslomb alatt –

nevét ha kérded, azt mondják:
a Kozma utca 6.

Ha fájó szűd pihenni vágy,
mint bús galambcsapat –
kitárt ölébe visszavár
a Kozma utca 6.

Rákoskeresztúr, Farkasrét,
Kerepes kertje nagy –
de kicsiny, intim, drága hely
a Kozma utca 6.

A katolikus temető
katolikust fogad –
de nem tudni, kit hantol el
a Kozma utca 6.

Ha lutheránus, baptista,
ha kálvinista vagy –
nincs feltüntetve cím gyanánt
a Kozma utca 6.

Ó, Istenem, úgy kedvelem
a szimbólumokat –
de mit jelképez voltaképp
a Kozma utca 6?

Vajon az antikoymaság
egyszerre megszakad,
ha két zárójel közt az áll,
hogy (Kozma utca 6)?

Az élet csupa jelbeszéd –
a halál álmosabb:
egyformán ásít bárkire
egy Kozma utca 6.

Csak a szemérem nem kopik
a pannon ég alatt –
miféle információ
a Kozma utca 6!

Ne hidd, hogy jobb a semminél
egy puszta számadat.
Itt éltél. Több vagy holtan is,
mint Kozma utca 6.

1980 (Hajóroncs)

A neológ zsidó hitközség temetője a modernizálódó, integrálódni, sőt sok esetben asszimilálódni vágyó zsidók sírkertje, akik azonban, ha életükben nem is, halálukban zsidók között akarnak nyugodni. „Nevét ha kérded, azt mondják: / a Kozma utca 6”. A beilleszkedés vágya sokaknál már a vészkorszak előtt mimikri-létet, önfeladást, önfeledést, társadalmi pozícióért olykor képmutató azonosulást, kínos túlkompenzációt eredményezett, hiteltelenítő túlzásokat. Az asszimiláció a vészkorszak traumája után is folytatódott, sokan próbálták elrejteni más identitások mögé származásukat. Sokan egyszerűen magyaroknak vallották magukat, mások hittek a nemzetek fölötti rendben való felolvadásban, de a kommunista diktatúra zsákutcájában is csődöt mondott a stratégia, mert az antiszemitizmus nem szűnt meg, legfeljebb lefojtott módon jelentkezett.

A vers öntudatosan ironizál. Szanzonszerű formában, a pesti asszimiláns zsidóság kultúrájára is emlékeztetve gúnyolja ki a természetellenesen finomkodó mimikri-létet. A magyaros verselés érdekessége, hogy akár Erkel Ferenc *Bánk bán*jának dallamára is lehet énekelni.

A könnyed forma súlyos tartalmat takar: a zsidó szó elkerülése a tárgya, s egyben eszköze is. „A katolikus temető / katolikust fogad – / de nem tudni, kit hantol el / a Kozma utca 6.” Az asszimiláció hagyománya a zsidó szó elkerülése, illetve a Kozma utca nevével való helyettesítése. „Vajon az antikozmáság / egyszerre megszakad, / ha két zárójel közt az áll, / hogy (Kozma utca 6)?” A költői kérdésre már 1980-ban sejthető a nemleges válasz.

A verszárlat a kérdésre tagadó választ ad: „Ne hidd, hogy jobb a semminél / egy puszta számadat. / Itt éltél. Több vagy holtan is, / mint Kozma utca 6.” Az öntagadás nem megoldás, szögezi le a verszárlat, s mintha halvány asszociációként felsejlene az alkarokba tetovált auschwitzi számok emlékezete. Az embernek vállalnia kell önmagát, az esetleges kívülállás vagy stigmatizáció ellenére is.

LEVELEK MAKAY IDÁHOZ

*Pilinszky János, Bertók László, Fodor András, Csanádi Imre, Somlyó György,
Tüskés Tibor, Albert Zsuzsa, Göncz Árpád, Csorba Győző, Lator László,
Parti Nagy Lajos, Lengyel Balázs levelei*

Pilinszky János kézzel írott levele

[postabélyegző: 64. II. 19.]

Kedves Ida!

Nagyon köszönöm valóban kedves levelét. Úgy látom, Maga is azok közé a boldogtalanok közé tartozik, akik mindent direkte kívánnak megvalósítani, vagy sehogy. Élni ezzel az igénnyel, lehetetlen. De azt se tudom mondani, hogy próbálja meg másképpen.

Szeretnék segítségére lenni, persze a magam módján. A legdöntőbb dolgokban azonban úgyis egyedül vagyunk, ahogy azt Kierkegaard – egyik legkedveltebb szerzőm – világosan és gyönyörűen kifejtette.

Ha úgyis Pestre jön, persze, hogy örömet találkoznék Magával. De írja meg előbb. A telefon, hol minden délben elérhet 1–3 közt: 389-053.

Csak attól félek, költségekbe veri magát. Van hol meghálnia?

S visszatérve levelem elejére. Nem vagyok pesszimista, de a művészet, s azon belül az enyém... Kérem, előre bocsásson meg a keserűségért és kiábrándulásért...

Sokszor üdvözlí
Pilinszky János

Pilinszky János kézzel, selyempapírra írt levele, boríték nélkül

Kedves Ida!

Bocsásson meg, hogy késve válaszolok kedves levelére. Beteg voltam (leforráztam a félkaromat) és nem voltam otthon, így a postámat is nap késéssel kaptam kézhez. Természetesen nagyon örülök, ha a hónap elején meglátogat. Ahogy a naptárt nézegetem, április 7-e (kedd délután) tűnik a legalkalmasabbnak. Tehát, ha Magának is megfelel, 7-én du. 5-kor szívesen látnám egy kis beszélgetésre.

De kérem, ne verje költségekbe Magát. Sajnos elég rossz bőrben, elég rossz állapotban vagyok. De nem panaszkodom, mert ez már remélhetőleg egy krízis utóhulláma csak. Tudja, amikor már a szervezet átveszi és tehermentesíti az embert. A látható baj rendszerint már a befejezést is jelenti. Bár úgy lenne.

Kedves Ida, a viszontlátásra. Addig is boldog ünnepeket, szép Húsvétot kívánok,

kézcsókkal:
Pilinszky János

1964-ben a Húsvét ünnepe március 29-ére esett.

Pilinszky János kézzel írt levele

[postabélyegző: 64. IV. 27.]

Kedves Ida!

Nyarálásom Füreden végére jár. Köszönöm kedves levelét, a fényképeket és a virágot. Boldog lehet, hogy ilyen kedves kisfia van. Becsülje meg, s különben is, ne legyen hazard azzal, ami *van*.

Verseit többször is elövettem. A véleményemet, őszinte véleményemet frissiben közöltem Magával; az újraolvasás csak megerősített benne.

Pihenésem jól sikerült, telve tervekkel utazom haza. Válogatott kötetem jelenik meg németül, elsőnek ezt kell otthon előkészítenem. A Maga kötete mikor jön? Várom.

Kedves Ida, kis diáklányának kérését örömmel teljesítem. A Maga túlzó szeretetét éreztem meg levelében. *Ezt* nem viszonzhatom, de őszinte szeretettel üdvözölöm őt.

Kedves Ida, búcsúszom. A kért verset levelem túlsó lapjára írom, kérem, adja át tanítványának.

Őszinte szeretettel, barátsággal: János

Pilinszky János kézzel írt levele

[postabélyegző: 64. MÁJ. 27.]

Kedves Ida!

Valóban nagyon sok a gondom-bajom! Sokkal egészségesebb lenne vidéken élnem, gazdagabb és koncentráltabb.

Köszönöm levelét, s főként a tárgyilagosabb passzusokat. Jelen korszakomban ez a legmegfelelőbb segítség a számomra.

Nemrég olvastam Buddha „evangéliumát”: a személyiségtől való szabadulásról, mint a legfőbb, sőt egyetlen jóról. Ugye megért és nem ért félre?

Könyvét várom; közös ismerőseinket szeretettel üdvözölöm, igaz barátja:

János

Pilinszky János kézzel, zöld tintával írott levele

[postabélyegző: 64. X. 21.]

Kedves Ida!

Először is: bocsánat a késésért. Megkaptam a kis, ízléses kötetet. A Maga verseiből készült válogatás külön is lehetett volna, de így is meglepően koncentráltan hatott. (Hajnali 6 van, félig még alszom, rettenetesen fogalmazok!) Szóval: szép, tiszta, lírai, egydarab versek! Ugyanakkor, ha önmagához és tehetségéhez konzekvens kíván lenni: nagy s hosszú út előtt áll még. Talán a szélsőségessége fog mindinkább mélységgé változni? Befejezésül egy Simone Weil-idézettel szeretném viszonzni kötetét: „Ártatlannak lenni annyi, mint magunkra venni a világ súlyát. És eldobni minden ellensúlyt.”

Igaz barátsággal:

János

A „kis, ízléses kötet” a Bertók Lászlóval és Galambosi Lászlóval közös Lengő fényhidak. A levélből kitűnik, Pilinszky ismerhette az önálló kötettero terjedelmesebb anyagát.

*

Bertók László kézzel írt levele, boríték nélküli

Nagyatád, 1964. aug. 23.

Kedves Ida,

szokásom szerint a hátsó oldalt is megnéztem, így nem írtál hiába. Örülök híreteknek, s naponta lesem a postát, mikor hoz már valamit.

A letargiádat viszont legszívesebben e tollam hegyével böködném ki belőled, most mindjárt. Persze, ha olyan értelmes dolgokat tudnék vele ide karcolni. Én két év óta hullámvölgyben fulladozom, s félévenként, ha egy valamirevaló kiáltás kicsúszik számon, már megnyugszom, hogy élek. De hát mi a francot csináljak. (Látod: „stílustalan stílusodat” folytatom.) Akiknek jól megy, akik felöltözve a parton sétafikálnak, azok nem vetik magukat értünk a vízbe, mert mi lesz akkor a vasalt ruhákkal. Magunknak kell elkapni valami faágat vagy miféné. Ha ez nem sikerül, akkor kaput. Hát evickéljünk, s fontos hogy azért többet, jobbat, nagyobb kiáltunk. „Ez meg mit prédikál” – gondolod Te. „Vak akar vezetni világtalant?” No, nem! Mégis azt hiszem, hogy ez a kis KÖTETECSKE lesz eddigi legnagyobb kiáltásunk. Ha viszont a torkunkba szorul, úgy kell nekünk!

Föl a fejfel hát, cimborá. „Él magyar, áll Buda még...”, „Lesz még szóló, ...” stb.

Jó lenne, ha megírnátok, hogy szerintetek kiknek adjunk közösen ebből a „Lengő fényhidak”-ból. (A *Somogyi Néplapban* így írták!!!)

Írjál! S ne csüggedj, hiszen már ezerkilencszázegynéhány évvel ezelőtt is Húsvét következett Nagypéntekre.

Barátsággal köszöntünk feleséggel együtt:
Laci

A Lengő fényhidak 1964-ben jelent meg a Magvető pécsi fiáléljánál. A kötetben Bertók László, Galambosi László és Makay Ida szerepel fejenként 15-20 verssel. A három költő pályakezdése nem volt felhőtlen: mindhárman teljes kötetet adtak be a kiadóhoz, ám a lektorok csupán az antológiaszerű megjelenésre adtak engedélyt.

Bertók László kézzel írt levele

Pécs, 1990. máj. 18.

Drága Ida,

olvasom az *Utolsó tárlatot*, és újra meg újra visszalapozok a 17. oldalra, mert úgy érzem, ebben, *A modellhez* című versben fogalmaztad meg költészeted (mit költészeted? a KÖLTÉSZET) lényegét. „Hányszor gyúlt fel, és lobbant el a fény, / mióta egyre faraglak fehér / imákból sötét káromlással. // Elfogysz lassan, és elizzom én...” Hát igen, erről van szó, ez az igazi *helyzet*, ha igazán költő valaki. Ebből az életérzésből (?), „nézőpontból”, miből, fakad az a fojtott izzás, az a sajgó öröm és fájdalom, ami a verseidet végig feszíti, emeli, „lebegteti”. Szinte csak ráadás erre a pontosságra, a vonzalmak tiszta megval-

lása, a természet eleven jelenléte. Gratulálok, további jó munkát és jó egészséget kívánok Édesanyádnak, Neked is.

Öllelek: Laci

Az Utolsó tárlat című kötet 1990-ben jelent meg Pécsen a Pannónia Könyvek sorozatában.

*

Fodor András kézzel írott, boríték nélküli levele

Budapest, 1961. június 9.

Kedves Ida,

ígéretemhez híven küldöm a kötetet; fogadja szívesen.

Azóta is sokat gondolok Magára. Nem találkoztam még Valakivel, aki ennyire tisztelt volna, s akit ennyire ne tudtam volna megközelíteni... Most is előttem van, ahogy másnap reggel a teremben átbiccentett felém a „túlsó sorról” kislányos-félszegen. – Nehéz elhinnem, hogy mindenre az az egyetlen válasz, amit százszor hajtogatott nekem akkor este..., hogy a költészet és a szerelem között képtelennek tartja Magát bármilyen emberi feloldódásra. De hát mért is zaklatom ilyesmikkel?... Inkább azt mondom meg, hogy három nap nekem is van egy fiam. Dávidnak hívják. Kislányt vártunk, fiú lett.

Egyébként írtam egy cikket a pécsi napokról. Talán soraimmal együtt olvashatja az *Élet és Irodalomban*.

Végül még hadd említsek meg egy különös Magával kapcsolatos epizódot. Amikor Pécsről hazajövet élményeimem meséltem Feleségemnek, és szóba hoztam Makay Idát – Feleségem mosolygott –, épp előző este került kezébe a *Jelenkornak* az a 959-es száma, amiben két versét olvasta... és közben eszébe jutott, hogy a budapesti Erzsébet Nőnevelő Intézetben látásból, hallomásból ismert egy Makay Idát, aki már ott is verseket írt és különös egyéniség volt. – Vajon lehetséges, hogy telepátiája éppen a valódi Makay Idára ismert rá?!

Igaz szeretettel köszöntöm

Magát

(ha Sík Miskával találkozik, neki is adja át üdvözlőmetem):

Fodor András

Fodor András (1929–1997) költő, műfordító, esszéista. 1959-től az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, 1973-tól a Somogy folyóirat rovatvezetője, 1983-tól a Kortárs folyóirat szerkesztője.

Fodor András kézírásos levele a Kortárs folyóirat fejléces papírján, borítékjában

Budapest, 1986. IX. 30.

Kedves Ida,

ma éjjel végigolvastam kötetét. Köszönöm a szíves dedikációt és köszönöm a hibátlan élményt. Ritkán tudok verskötetet így átengedni magamon, hogy közben nem gondolok másra. Különösen az *Őszön túli nyár* ciklusban éreztem, hogy valami bonthatatlan tiszta varázslat foglya vagyok. Gratulálok és örülök, hogy annyi méltatlan várokozttatás után ez a kötet kívül-belül méltó szerzőjéhez.

Köszönöm a korábban, a *Somogy* részére küldött verseket is. A következőket szeretném majd közölni belőlük: *Költő, Ellobban csöndben, Ahogy ragyogsz.*

Ha minden úgy sikerül, ahogy tervezem, a jövő évi 2. számban fogja őket viszontlátni. Addig is minden jót kívánva, sok szeretettel

köszönti: András, azaz Bandi

Fodor András kézírásos levele a Magyar Írószövetség borítékjában

996. X. 9.

Kedves Ida,

ne csodálkozzék a Rádióbeli képtelenségeken. Az új undokok ott minden jóra való folyamatosságot elváltak. Kisajátítottak. Az imént hallottam egy *Ez van* c. műsort Tadeusz Rózewicz 75. születésnapjára... Többször emlegették, hogy drámaíró mellett inkább költő, verseit tudvalevően én fordítottam. Nevem se hangzott el, mintha szégyellnivaló sikkasztást követtem volna el.

Latort is egyik napról a másikra kizsupolták, pedig még azt se mondhatni rá, hogy távol áll a mai fiatalok eszmevilágától. Ne csodálkozzék hát L. L. hallgatásain (különben is, megözevgyült).

Én csak azért nem siettem a válasszal, mert elég, ha kettőnk közül egyik betartja a vállalt időpontot. Tibor ugyanis annyira előre dolgozik, hogy verseit előbb mint jövő nyáron nem tudom beszerkeszteni.

Az öt vers azonban minden sorával érdemes a közlésre. Úgy, ahogy vannak, leadom őket, még a sorrenden se változtatok. Külön köszönöm a Rózsa Bandi emlékére írtat, s utána a *Gyászmenetet*.

A nekem leírt ötsoros *Ars poetica* még beszédesebb lett most, ahogy újraolvastam. Ugyanis éppen megkaptam a kórházi táviratot: jövő héten mútik a szívkoszorúereimet három helyen. Az év eleji infarktusnak ez lett a vége.

Köszönöm még egyszer hűséges küldeményét, s a régi szeretettel csókolom:

F. Bandi

Tadeusz Rózewicz (1921–2014) lengyel író, költő, drámaíró, a 20. századi lengyel irodalom meghatározó alakja. Magyarul több műve is megjelent. Fodor András az Európa Könyvkiadó Napjaink költészete sorozatában 1972-ben megjelent Megmenekült című verseskötetet fordította. A levél Tüskés Tiborra, a Somogy főszerkesztőjére utal.

*

Csanádi Imre gépelt levele, melyhez kézzel széljegyzeteket fűzött

Budapest, 1972. aug. 3.

Kedves Makay Ida!

Csak így magánlevélben tudatom, hogy versei nálam vannak megszerkesztésre, vagyis valami most már majdcsak lesz belőlük és velük. A magánlevél kényszerűség is – de mire a Kiadó hivatalos levélre, szerződésre szánja el magát, gondolom, eltelik egy kis idő.

Ha megengedi, hogy őszinte legyek, azzal kezdem: nekem a versei egy kicsit idegnek, egy kicsit koturnusosak. De mert többnyire keménye megmunkált, megszenvedett, idegekkel és vérrel táplált versek, mindenképp a kiadásuk mellett szavaztam. Úgy vélem, megérdemli, hogy végre Magának is legyen önálló kötete.

A következőt kérem még. Szükség van a kötethez fülszövegre. Megírhatnám éppen, de jobb volna, ha Maga mondana egyet-mást magáról. Néhánysoros életrajzi vázlat, néhányoros vallomásképe, tájékoztatóképe. Vagyishogy kicsoda-micsoda maga, mi a célja, szándéka a verseivel, vagy amit még jónak lát. Akár első, akár harmadik személyben. Ahogy jobban kezére esik. „Reklámszöveg” az ilyesmi, a nyájas olvasó többnyire ezt nézi meg először a kötetből. [Emellett, a bal margón kézzel: Ezt, lehetőleg, napokon belül kérem. Kézzel a lap bal alsó sarkában: Szó volt róla, hogy egy-két halványabb verset elhagynánk. Most, újra elolvasva a gyűjteményt, úgy vélem, nem szükséges. Remélem, mások is így vélik.]

Azt is kérem: közölje saját címét – a nyilvántartásban itt egyelőre csak a *Jelenkoré* van meg. Örülnék, ha örülne értesitésemnek.
Jó munkát, több jókedvet kíván

Csanádi Imre

Csanádi Imre (1920–1991) költő, író. 1951-től a Szépirodalmi, majd 1955-től a Magvető Kiadó szerkesztője volt. A levélben a Mindörökké című kötet elfogadásáról és kiadásáról értesíti a költőt.

Csanádi Imre kézzel írott levele

Budapest, 1973. aug. 23.

Kedves Ida!

Dehogy alkalmatlankodik. Csak Maga viszont ne nyugtalankodjon. A kerekük ugyan nem elég gyorsan forognak, de azért forognak.

Utánaérdeklődtem kötetének, és a következő adatokat kaptam. Az első levonat előre láthatólag szept. 17-én indul Magához. A második valamikor októberben. A kötet megjelenése: nov. 6.

Ezek természetesen tervszámok. Vagyis a nyomda – szokásához híven – késhet akár egy-két hetet is, de (gondolom) az már elviselhető. Fő, hogy végre megjelenik előbb-utóbb a kötete. És a karácsonyi könyvvásár táján!

Kerekedjen hát fölül a rossz és nagyon rossz „időszakokon”, húzza ki magát egy kicsit testileg-lelkileg – gondoljon arra, hogy Magára is ráfér már egy kis derű és kiegyensúlyozottság. Sőt azzal se törődjön, hogy dicsérik-e majd, vagy fanyalognak. Örüljön a kötetnek is, az életnek is.

Melegen köszönti

Csanádi Imre

*

Teljeség

Vallansz: tükör melyen az árnyék
 árny, minden előnél valóbb.
 Múlt, az idő felára négyz.

Föltétel
 Sziklacsinisok fölött a nap
 (sugárzó fény a földön, melyben)
 sugárzó ² sodium ¹ a ³ mélyben

Teljeség: egyenlőtől dél.
 S Ankerklis kétemette éje.

M.I Készenléte

Valaki járja a keserűtehet.
 a meredekre best. A
 Golgotháig.
 ahol a hőrs s az aerszeg
 a 2 triflop samby.
 a nekései csehly.
 Kérvone a kerdése.
 Valaki körelit. mást a
 sziklaágyig.
 Valaki a keserűbe
 fessül:
 S nem ér el majd a
 Felhémadassig.

2002. Február
 19-en
 (nyel. 11.5h)

M.I Kétség

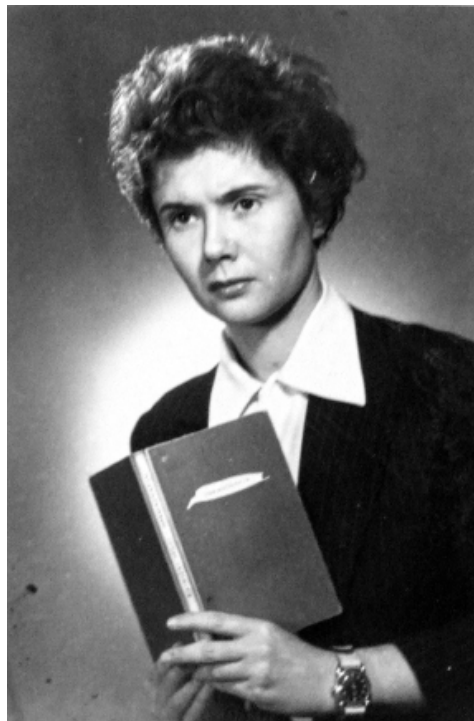
Labod, kialszik mást az
 "ételem."
 Egy régi versem sonet
 iderem most az esth
 cröndben.
 S nagy hert az abba
 abbaüregem át.
 a kihalt utra, a kihalt
 égre,
 mint aki valakire
 vár.
 Arcod erüstfakette a
 földön.
 Élfülleds szárazul
 mondom,
 S hiszem kétség
 ételemmel
 Elvegyeztetted
 vége
 már.

2002. Február
 7-en
 De. 11.5h
 Tanári.

M.I Azon a napon

Ha az utolsó kend fölüllyő
~~fennem~~
 a léte kavergó keleszát.
 Itt a nagy sötét mást
 kiött
 minden hezug. napi
 megfogást.
 Magabizt. old minden, mi
 volt.
 Azon a napon
 Verr epres meg s
 szembe.
 (amely mást nem lét)
 Neid a főnkadit üreg-
 pupillát.
 S lass meg Magad
 a ~~széket~~
 tükör lapon.

2002
 Február 24.
 Reggel 3.14.7h

Somlyó György kézzel írt levelezőlapja

Budapest, 1974. május 1.

Kedves Ida,

bármilyen bárgyú is a közmondás, ugye azért igaz, hogy jobb későn, mint soha? Ne haragudjon hát, hogy csak most köszönöm meg szép (igazán szép!) kötetét és megtisztelően kedves sorait – és még megtisztelőbb módon külön nekem küldött verseit. A *Szentimentális őszön* igazán megrendítő; s remélem, azért (ismerve mesterségünket), van benne annyi „hazugság”, amennyi a költészetben (úgy hírlík) szükséges, s mint „ember” azért tudja, hogy a „befizetett csoda” azért (ha csak kis részben is) mégiscsak megtérül olykor: s egy „parányi szeretet-atom” csak jut az embernek (és nem is csak a látszatra). Örülnék, ha ezt a pár sort is ilyennek venné.

Tehát: szeretettel üdvözli (igazival)
Somlyó György

Somlyó György a Mindörökké című kötetet köszöni meg, amely a Magvetőnél jelent meg 1973-ban.

Somlyó György kézzel írt levele fejléces papíron

1994. április 29.

Kedves Ida,

ma kaptam meg verseskötetét; máris elolvastam. Sokszor elbűvöl közben a sokidők csiszolta „borostyán csönd”, amely betölti. Nagyon köszönöm, hogy megtisztelt két ajánlással is – s hogy épp ezzel a kettővel.

Tudom, hogy az én verseim értéke (ha van egyáltalán) nem a csendbe van ágyazva. Annál jobban szeretem másoknál. Magánál, ahol borostyán is, meg gyémánt is és hártvaszárny is, vagy egyszerűen csak fény, de mindig „megtörtlen”.

Remélem, jól van – és örül a könyvének; örülhet.

Azt is remélem, talán találkozunk valahol (Pesten?) a könyvhéten.

Addig is – még egy köszönettel
és szeretettel
Somlyó György

Az 1994-ben a Jelenkor Kiadónál megjelent Kövület című kötetről van szó.

Somlyó György kézzel írt levele

Kedves Ida,

késve köszönöm meg szép könyvét – s hozzá, utolsó percben, elutazásom előtt.

Nagy örömmel (és az igazi költészet olvasásakor kivédhetetlen szomorúsággal is) olvastam a verseket. Meg kellett állapítanom, hogy Maga az egyik legeredetibb magyar költő. Nem hasonlít senkihez. Még a Pilinszkyvel való összevetés is téves. Egyrészt a

megfoghatatlan „örök nőiség” (Goethe), másrészt, hogy ebben a nőiségben semmi (vagy alig valami) „feminin” jelleg nincs.

Gratulálok, és köszönöm, hogy megtisztel barátságával.

Somlyó György
Budapest, 1997. szeptember 26.

A Homokóra 1997-ben jelent meg a Jelenkor Kiadónál.

Somlyó György kézzel írt levele

Kedves Ida,

nagyon szégyellem, hogy ilyen sokáig nem jutottam hozzá, hogy elolvassam a kötetét, amelyet olyan megtisztelő és megragadó dedikációval még novemberben elküldött nekem.

Annál nagyobb örömmel olvastam most végig, kétszer egymás után. *A Se fény, se kegyelem* tele van fényvel és kegyelemmel. A költészet fényével és kegyelmével, amely eloszlatja a körülöttünk torlódó sötétséget és kegyetlenséget.

A maga költészete, amely eddig is eredeti, sem a mostani férfi vagy női költészethez nem hasonló volt, ezzel a kötetel még magasabbra emelkedett, nagy szó: Emily Dickinson-i magaslatra. Ez a kismesteri líra mintha magától jönne létre, minden technika nélkül. Mint a tenger hullámai által simára és ragyogóra csiszolt kavicsok.

Remélem, elhiszi nekem, hogy mindezt őszinte csodálattal írom.

És szeretettel:

Somlyó György
Budapest, 2002. február 1.

A Se fény, se kegyelem című kötet a Jelenkor Kiadónál jelent meg 2001-ben.

Somlyó György kézzel írt levele, boríték nélkül

Kedves, nagyon kedves Ida,

mivel és hogyan köszönjem meg gyönyörű könyvét, amely tele van sötéten ragyogó kis ékszerekkel, amelyeknek finom vésetében mindegyikben van egy-egy tűhegyes szó, ami egyszerre megsebz és meggyógyítja a szívünket?

Nem is beszélve a dedikációról, mégha mértéktelenül túlzó is – de tudom, hogy a Maga részéről csak őszinte lehet –, és talán a magyar irodalmi élettől velem együtt Magát is érintő diszkrimináció hatása is benne lehet.

Csak azt tudom mondani, cizellálja tovább fájdalmainak – és talán örömeinek kicsi, de nagy fényű ékszereit tovább is sokáig.

Szeretettel öleli Somlyó György

Budapest, 2003. július

Makay Ida utolsó kötete a pécsi Pro Pannonia Kiadónál megjelent 2003-as Sokasodó árnyak volt, amelyben a rendszerváltás óta eltelt tíz-tizenkét évben született verseinek válogatását, illetve újabb költeményeit adta közre.

*

Tüskés Tibor gépelt levele

Kedves Ida,

nagyon szépen köszönöm levelét, küldeményét, a három szép verset. Sok minden kavarg bennem, próbálom sorra venni őket. Legelőször is köszönöm, hogy segített feleségemnek a véleményi tájékozódásban, szegény még sosem járt a faluban, s csak Idának köszönhető, hogy eredménnyel, örömmel jött haza. Aztán verseiről, versei sorsáról kellene beszélni. Ez a három is milyen szép, megrendítő és igaz. Különösen a *Dísztelenül*. E versek költőjének kötelessége van a versek sorsával szemben! Idának törődnie kell nemcsak a szavak leírásával, hanem a versek későbbi sorsával is. Aki ilyen tiszta fényű sorokat tesz papírra, annak gondolnia kell a megjelenéssel, a közléssel is. Dörömbölgjön a süket ajtókon! Küldjön verset a napilapoknak, *Magyar Nemzetnek*, *Népszavának*, a folyóiratoknak is. (Ha egyszer, valamelyik hétfői vagy keddi nap a könyvtárban megkeresne, némi haditaktikát is ki lehetne eszelni, pár név is eszembe jutna, akikre talán itt-ott számítani lehetne.) Illyés temetéséről jövet az autóban ismét szóba került kötetének sorsa. Bertók is, Szederkényi is ígérte a támogatást. Úgy hallottam, Lengyel Balázs komoly interveniálást ígért a Szépirodalmiál Domokos Mátyáson, illetve feleségén, Ács Margiton keresztül. Így aztán remélni lehet, hogy a *Mindörökkének* folytatása lesz, s az újabb kötet okán újbóli méltatás. S így jutok el (pontosabban: vissza) a harmadik dologhoz, amiről írni szeretnék. Gondolom, az az én 74. március 24-i „előadásom” (honnét tudja ilyen pontosan a dátumot?) a kötet megjelenése alkalmával hangozhatott el. De hol? És milyen formában? Ez már teljesen elmosódik bennem. Összehánytam a lakást (kritikáim általában az írók névsorában együtt vannak), de sehol nem találtam az Idáról szólót. Nem csak valami vázlat alapján beszéltem? Ha megfogalmazott, előre megírt szöveg lett volna, valahol meg kellene lennie. Nagyon röstellem a dolgot. Ámultam-bámultam akkor is, amikor Ida valósággal idézett belőle. Ha előkerül valahonnét, ígérem, lemásolom, ha vázlat csupán, megfogalmazom és elküldöm. És végül a negyedik ok, amiről szólni kell. Kedves Ida miatt semmi neheztelés nincs bennem a szerzői est utáni dolgokért. Örültem Ida sikerének, Lengyel Balázs okos és szép méltatásának, a közönség ünneplésének. Aztán másnap olvastam az újságban, hogy íróársai és a folyóirat munkatársai köszöntötték a Széchenyi tér 17-ben. Hát nekem bizony nem szólt senki, se az írócsoport, se a szerkesztőség részéről, hogy mi lesz, hogy oda engem is elvárnának. Nem kis csodálkozással másnap szóvá is tettem Szederkényi Ervinnek a dolgot. Azt mondta: sajnós, műhiba történt... Műhiba, aminek természetesen nem Ida volt az oka. Ott Ida éppoly vendég volt, mint amilyen én is lehettem volna. Annak örülnék, ha ez a zökkenő nem okozna köztünk semmi gondot. Legalábbis bennem akkor se volt, ma sincs Idára semmi neheztelés. Örülök, hogy a levélben most ezt is megírta, hogy tisztázhattuk a félreértést. Mindez, egyébként is, csak köznap, emberi lim-lom, érzékenység, „műhiba”, megmagyarázhatatlan mulasztás. Az igazán fontos: a dísztelen vers, az egyetlen pontos szó, a megfogalmazhatatlan kimondása, a csönd, a vacogó hallgatás...

Még egyszer köszönöm levelét, verseit, bizalmát. (Május 9-én két hétre Bulgáriába utazunk a kaposi Takáts Gyulával, de aztán itthon leszek. S talán a könyvhét is – ha nem

is Véménden, mint 76-ban – egybesodorja utunkat. Számomra május 30-a a könyvhét pécsi-baranyai napja.)

Szeretettel köszönti:
T. Tibor [kézzel]
83. április 30.

Tüskés Tibor (1930–2009) író, kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő. 1959-től '64-ig a Jelenkor főszerkesztője, később a városi, majd a megyei könyvtár munkatársa, 1994-től 2001-ig a Somogy folyóirat főszerkesztője.

Az 1973-as Mindörökké után az olvasóknak 1986-ig kellett várniuk a következő Makay-kötetre, mely A hetedik szoba címmel jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál.

Lengyel Balázs méltató írása (Makay Ida költészete) megjelent a Jelenkor 1983. júniusi lapszámában.

*

Albert Zsuzsa gépelt levele

86. 11. 18.

Drága Iduska,

most olvastam kettőnkéről a kritikát. Örültem, hogy Veled együtt szerepelek, én is úgy gondoltam, hogy együvé tartozunk. Én a Te könyvedben a bátran vállalt egyneműséget tökéletesnek tartom, nagyon szeretem, sokra becsülöm. Szeretnék is róla írni, de még nem szóltam a *Magyar Nemzet*-nél, ahol nekem erre leginkább van lehetőségem, meg érdemes is oda, mert sokan olvassák. Ha már kiadták volna, megpróbálom máshol. Gratulálok a könyvhöz, szép, valóban érzékeny, rendkívül lírai, de sosem érzelmes, sokrétű, sokszínűségében, fényeiben, gondolatokban gazdag. Ennél jobban most nem tudom részletezni, majd megpróbálom megírni.

Még egyszer köszönöm, és további jó munkát kívánok, édesanyáddal együtt szeretettel üdvözöllek

Albert Zsuzsa [kézzel]

Albert Zsuzsa 1954-től 1994-ig a Magyar Rádió irodalmi osztályának szerkesztője. A levélben említett rádiós beszélgetés A hetedik szoba című kötetéről szól.

*

Göncz Árpád köztársasági elnök címeres, fejléces gépelt levele

Makay Ida
részére,
Véménd
Szabadság tér 7. sz.

Kedves Ida!

Köszönöm a levelet, s mindenekelőtt a verseket. Tudja, mennyire szeretem a költészetét. Külön jólesik „a nagyszerű író”. Bár én volnék olyan biztos benne!

Vajon mikor találkozunk megint Sikondán?

Budapest, 1990. szeptember 7.

Öleli:
Árpád [kézzel]

Sikondán volt a Pécsi Írócsoport alkotóháza, egy erdőszelei háromszobás villa. A '70-es, '80-as évek fordulóján, amikor a szigligeti alkotóházat felújították, máshonnan is érkeztek ide írók, így ismerkedhetett össze Göncz Árpád is Makay Idával. A hagyatékban nem ez az egyetlen Göncz Árpádtól származó küldemény, a köztársasági elnök dísztáviratban rendszeresen felköszöntötte a költőt születésnapja alkalmából.

*

Csorba Győző kézzel írt levele

Kedves Ida,

hálásan köszönöm a *Hamu, márványt*. Több okból is:

- 1., Mert válogatott anyag,
- 2., mert éppen április 11-én dedikálta,
- 3., mert beleválogatta az én versemet is, az *Ércet túlélőt*,
- 4., mert jó kötet,
- 5., mert konstrukciója is szerencsés.

A versek lüktetnek benne. Azt hiszem, ezt a kötetet egységében kell olvasni. És nem is csak egyszer. Ahogyan én is tettem. Mert csak úgy fejt ki igazán hatását. Vagyis: meg van szerkesztve.

Lám, csak így tudok írni. A többit majd elmondom személyesen. Remeg a kezem. Ide jutottam.

Most még csak annyit, hogy írjon, írjon, írjon tovább!

Szükségünk van a maga verseire!

A kötethez gratulálok és melegen ölelem:

Csorba Győző
Pécs, 91. május 10-én

A Hamu, márvány 1991-ben jelent meg a Jelenkor Kiadó gondozásában, és a költői pálya első felének, tehát az 1958 és 1990 közötti időszaknak a verseiből ad válogatást.

*

Lator László kézzel írt levele

Édes Ida,

szólíthatom így – de hát megteszem, ahogy Maga írja. Köszönöm kerek, tömör, sötét, erős sugárzású verseit. Különb is mindig szerettem a Maga spirituális érzékenységét.

Ebben az egészben van még valami furcsa szinkronicitás is. Úgy látszik, Jung kedvére való kapcsolat támadt köztünk. Ugyanis én 3-4 nappal ezelőtt írtam Magának, talán már

megkapta, vagy hamarosan megkapja a Rádióból postázott levelemet, amelyben verseket kértem Magától. Magának is mondom: a rádió csak akkor szokott fizetni, mikor már kapott a szerzőtől adónyilatkozatot. Vagyis Magának döntenie kell, hogy akar adózni. (Gondolom, összevontan.) Ha késik a tiszteletdíj, kérem, írjon nekem, utána nekik. A versei (4 percnyi) márciusban, esetleg április első felében jönnek, addig ne jelentesse meg őket.

Kezét csókolja szeretettel

László

1994. jan. 21.

Lator László akkoriban a Magyar Rádió Első közlés című műsorának szerkesztője volt.

Lator László kézzel írt levele, boríték nélkül

Édes Ida,

köszönöm a *Homokórát*, a verseit így együtt is változatlanul nagyon szeretem, sűrű anyagúak, a legjobbakban sötét erő van, s ezzel nem csak azt akarom mondani, hogy halállal terhesek, valami ennél teljesebb misztikával. Vannak nagyszerű pillanatai, amikor a halál, szerelem-vágyakozás (testies vagy spirituális) úgy feszíti a verset, hogy a néhány sornak nagy belső tere támad. Egyszer valami olyasmit írtam Magának, hogy a nekem legkedvesebb verseiben érzékies spiritualitás van. Ezt változatlanul így gondolom. Örülök, hogy a kötet jó néhány darabját én tehettem közzé a hajdani *Első közlés*ben. (Gondolom, tudja, hogy ez a mostani már nem az én kezemben van.)

Kezét csókolja szeretettel

L. László

1997. 7. 22.

Lator László géppel írt, a hiányzó hosszú ékezeteket kézzel javító és kézzel szignált levele

Édes Ida,

ne haragudjon, hogy ilyen megbocsáthatatlanul késve köszönöm meg a *Szigetlakót*. Mentségem persze van rá elég: nagyon hajszoltan éltem, sok minden nyomasztott, feladatok, amiket nem utasíthattam vissza, mindennel sokkal többet foglalkozom, mint amennyit kellene, régebben is nehezen dolgoztam, de akkor mégis gyorsabban, kevésbé nehézkesen. Leginkább az kötött le, hogy egy esszékötetet kellett összeállítanom. De nem sorolom tovább, inkább azt mondom el, hogy mennyire tetszett a könyve. Énhozzám különösen közelállnak a kert-udvar-élvadult tenyészet versek. Egy-egy zugot olyan foghatóan, anyagszerűen tud megjeleníteni, hogy szinte a szaga is érzik. De persze nem a „rézkarc”, a pontos ábrázolás a legfontosabb. Sokkal inkább az, hogy meg tudja éreztetni az anyag áradását, s amögött is valami többet, a mindenség sugallatait, az ember és a világ együttremegését. Valami fényes, mégis komor őskertet, kétlényegű, mert elnyugtató és fenyegető Édent. Új hangnak tetszik az, amelyik az *Egy gyerekvers* ürügyében szól, lazább, fesztelenebb, közvetlenebb, mint ahogy Maga szokott írni. És nagyon szépek most is kis két- vagy többszólamú dalai, amelyekben egyszerre szól a múlhatatlan gyász és a múlhatatlannak tudott-érezett szerelem, a halálos szépség. A maga magánya keserves, de gazdag

magány, úgy érzem, egy-egy versben valahogy erőt tud venni a fájdalom. Külön köszönöm a dedikációt, jólesett olvasni, meg a levélben küldött verseket.

Szeretettel csókolom:
László
2000. jan. 27.

A Szigetlakó 1999-ben jelent meg a Pro Pannonia Kiadónál.

*

Parti Nagy Lajos levele egy képeslapon, amelyen Bruno Bourel Esernyő eső (Budapest, 1994) című fotója látható

Drága Ida!

Köszönöm szépen a könyvet, gratulálok hozzá, ezeknek a verseknek így együtt van nagyon erős hatásuk, ezért (Nálad különösen) súlyosabb a könyv, mint a folyóiratközlés. Szóval köszönöm, és örülök, hogy megírhattam Rólad, amit a *Jelenkorban* megírtam. S még egyszer, a nyomtatott után kézírással is kívánok sok-sok szép verset, könyvet, versírókedvet.

Sokszor csókol híved
L.

(ápr. 4-én)

A Jelenkor 2003. februári száma a hetvenéves Makay Idát köszöntő blokkot adott közre. Parti Nagy Lajos írása: Köszöntő-cédulák. Makay Ida születésnapjára. Ezen kívül olvasható ugyanitt Makay három verse, valamint Nagy Boglárka a költő életművét áttekintő írása a Sokasodó árnyak apropóján.

*

Lengyel Balázs kézzel írt levele

Kedves Ida,

nem tudom magamban lezárni a Maga ünneplését anélkül, hogy meg ne állapítsam: Maga szerénységével az ünneplés-elhárításnak a nagymestere. Igazán arra igyekeztem, hogy Magáról essék szó, azokról az értékeiről, amelyeket a verseiben megismertem, s amelyek oly mélyen rokonszenvesek már régóta számomra, s akkor Maga egyre-másra visszaadja a labdát: rólam és rólunk beszél. Már a virág is túlzás volt, de hogy felmondja, kiről mit írtam – szinte megszegyenítő. Jóleső, igaz, de ez a Maga ünneplése volt. Furcsa viszonyban vagyunk mi írók egymással. Ha személy szerint esetleg nem is találkozunk, évekre visszamenőleg ismerjük egymást, többet tudunk egymás belső világáról, mint rólunk civil rokonaink vagy barátaink. Én is mindjárt úgy tudtam beszélgetni Magával, mintha pendelyes korától ismerném, mert milyen kritikus volnék, ha nem úgy ismerném a verseiből, a versein át készített röntgenkép alapján? Ez pedig – és éppen ezt nem értik a kívüllállók – minden személyesnél intimebb, barátiabb – ha szabad így mondanom.

S éppen e nem új keletű barátságra hivatkozva, bánt, hogy végül is otthagytam a Maga kéziratát Bertók Lacinál. Idővel szükségem lesz rá, mert Szederkényivel és Csorbával is megbeszélve a dolgot, megpróbálok kiadásának utánajárni. Előbb ugyan azt gondoltam, hogy előbb jelenjek meg a Magáról szóló írásom a *Jelenkorban*, s ezután; de most rájöttem, nem érdemes várni. Hogy mit tettem, majd beszámolok róla. Tudnia kell, hogy én se vagyok „hatalmon”, de itt-ott talán valamelyest hallgatnak rám.

Kicsit sokáig maradtunk az esten, meg én ittam is, amit sosem szoktam, de jóleső volt egy igazi költőt ünnepelni, s oly ritka dolog.

Még egyszer a legjobbakat kívánva, kezét csókolja

régi tisztelője
Lengyel Balázs
1983. márc. 12.

Lengyel Balázs (1918–2007) író, kritikus. 1944-től 1958-ig Nemes Nagy Ágnes férje, az egykori házastárs és az ő költészete, gondolkodása többször is megidéződik Lengyel és Makay levelezésében. 1946 és '48 között az Újhold szerkesztője.

Lengyel Balázs a levél elején Makay 1983. március 9-i pécsi, az ötvenéves költőt ünneplő estjére utal. Az ott elhangzott szövege (Makay Ida költészete) megjelent a Jelenkor 1983. júniusi lapszámában.

Lengyel Balázs bélyegzős papírra, töltőtollal írt levele

Drága Ida,

ma, március 26-án kaptam kézhez szerzői estednek meghívóját. Sajnálom, mert bizony okvetlen elmentem volna, hogy némileg, lehetőségem szerint ünnepeljek Téged. Csakhogy betegségem miatt már régen elköltöztem naphegyi címemről, és együtt lakom fiammal és feleségemmel. Kérlek, vedd tekintetbe az új címet. Fájó számomra, hogy bár egyszer, hogy úgy mondjam, még fiatalabb korunk idején, már ünnepeltem költészetedet, s külön fájdalom, hogy akkor valahogy elkeveredett írásom, és most látom csak, kimaradt kötetemből. Nem mintha az a csaknem saláta jellegű könyv, mármint a *Verseskönyvről verseskönyvre* túlzottan fontos lenne, de a verseidet mindig is szerettem, s ezek a versek, ahogy múlnak az évek, és olvasom szuggesztív és tragikus színeiket, egyre jelentősebbek, igazabbak számomra. Annyi kevésbé jelentős költőről írtam, olyanokról, amelyek nem voltak közel hozzám, s erre úgy hozza a kiszámíthatatlan véletlen, hogy a te közeli költészeted hiányzik számomra írásomban. S hogy az pedig, amit csináltál, egyre jobban megérint, egyre fontosabb.

Ezt szerettem volna elmondani Neked és azt, hogy nem nemtörődömségből nem voltam jelen. Az élet furcsa és az idő múlása szomorú, de megmaradnak kimagasló pillanatai, s értékük érték marad.

Szeretettel gondol Rád
Balázs
1993. március 28-án

Lengyel Balázs kézzel írt levele, a megszólítást kék golyóstollal írta, a folytatást feketével

Kedves Ida,

köszönettel megkaptam a *Homokóra* kötetet. Gratulálok hozzá és szomorkodom. Én nálad sokkal idősebb vagyok, tudod jól, de még az én koromban sem szabad ily mértékig tele lenni az elmúlás gondolatával. Döbbenetes, ahogy kezded, s végül a harmadik részben, az utolsó versekben lezárod az életedet. Az isten szerelmére, ne!

Hogy valami vidámabb vagy talán némileg jobb érzést keltsz benned. A Bartók Rádióban aug. 26-án 20:10-től 20:25-ig beszélgetek Rólad Filippényi Évával. Lehet, hogy 27-én, nézd meg a műsort. Örülnék, ha tetszene, és ismét rájönnél arra, hogy komoly, maradandó helyed van irodalmunkban.

A könyvedről most nem beszélek, mert úgyis hosszan beszélek róla és persze műved jellegéről. Szóval, ha lehet, jobb közérzetet! Az élet, az öregség, az elképzelés a létről szörnyű. „És mondá Isten, hogy jó” – ugyan! Éppen ellenkezőleg. Csak az vigasztal, hogy a kétségbeesett versek többnyire gyönyörűek. Vigasztaló ellentét, amelyet az olvasóban Te hozol létre.

Kézcsókkal, szeretettel

Balázs

1997. aug. 13-án

Lengyel Balázs kézzel írt levele

Drága Ida,

ez aztán teljes vagy végzetes képtelenség. Nem merem azt mondani, hogy még októberben válaszolva, elfelejtetted levelemet, hanem csak annyit, hogy gonoszul elvesztette a posta. Rögtön gratuláltam kötetedre. Annyira meghatott a dedikáció – és persze maga a kötet, melynek szövegébe még ceruzajegyzeteket is tettem. A *Falusi kocsmában* című versedre például a Pilinszky- és Juhász Gyula-idézetekre, olyan kiemelkedő versekre, mint *A lepke*, a *Macska*, az olyan megjegyzésekre: „gnómatikus” (Egység), vagy *Áldott*: „jó ez is”, „megint gnómatikus”, meg: *Havazik, Jégvirágcsokor*: „jó”. *Látod-e?*: „Jó.” Aláhúzva: „vakítanak az égi villanyok”. És a sajátos, kétséges, a teremtést hol igenlő, hol tagadó magatartásom miatt, ceruzás kérdőjel az *Áldva légy* című versedre. Azt mondd: „a feledés – Hangtalan rekviem”. Köteted inkább döbbenetes rekviem. Eleven szólamú, erejű!

Nem tudom már, hogy mit írtam, de hogy nagy erejű, nagy intenzitású, *tömör* verseidben nagy intenzitású a költészeted, azt biztos elmondtam.

És még csak annyit a dedikációd nyomán: nincs mit köszönnöd – én köszönöm!

Végül: Latorral vagy Somlyóval sosem köszönjük meg egymás köteteit. Gyakran, nagyon gyakran másét sem. Idő!! Egy 93 éves ember már nem ír. Én még igen, főleg Neked.

Semmit sem feledve, csókol nagy szeretettel:

Balázs

2000. jan. 18.

Lengyel Balázs kézzel írt levele bélyegzős papíron

Drága Ida,

köszönet a *Sokasodó árnyak*ért. Bár az árnyak nem sokasodnak verseidben, hanem egyértelműen *végzetesek*. Bárhol ütöm fel szövegedet. „Nő a sötétség. Hol vagyunk?” „Kövület”. „Temető hóban”. „Sötét, alvadtvér alkonyok”. „Pereg a homokhegy idő”. „Nincs elágazása. Oda vezet a mélybe le”. Nem folytatom: csupa létköltészet. És kétségtelenül igaz. És persze nagyszabású a variációiban. Adod a szeretetet „a legtalmibb látszatért”. Talán a *Triptichon* mondja el leginkább az igazat, azt, hogy kering bennünk a múlt, jelen: „A mindörökre változatlan”. Ebben reménykedhetünk, ha lehet egyáltalán. Az *Egy gyerekvers ürügyén* (nagyon konkrétabb és megdöbbentően szép vers) idézed az alapigazságot Pilinszkytól: „mégse tud végetérni”.

Nagyon sokszínűen és esztétikailag gazdagon mondasz igazságokat. Az Istenről is. Rokon a gondolkodásod, mint N. N. Á. versében is: „Erkölcsi léted blaszfémia”. De „semmit se szóltam”.

Végigolvastam, amit húsz évvel ezelőtt írtam rólad. Ha nehezen is, de még hittünk valamelyest az életben. És szép, szívmelegítő, ami történt.

Feledhetetlen. Igaz, akkor is a létbevetettség általános kérdéseiről beszélteél, a halál csupasz dezillúziójáról, de az élmény *összegező*, mondod. A léthiány betömése talán-talán lehetséges. Egy-egy perc, órára.

Hiszem, hogy egykor valamiképpen ez történt közöttünk.

Nem örömteli, de nagyszabású és egyértelműen igaz az, amit költészeted mond. Mind úgy vagyunk: később derül ki, hogy mit csináltunk. Hogy Te mit mondtál el. Sok oldalról megközelítve, sokféle gondolattal gazdagítva a léttörvény képtelenségeit.

Befejezem. Csak gratulálni tudok a „képtelenül” igaz kötetednek.

Nagy szeretettel

Balázs

2003. márc. 12.

Lengyel Balázs kézzel írt levele

Drága Ida,

szomorúan olvasom leveledet, de azt gondolom, hogy gyógyulni, javulni fogsz. A Parkinson-kór ma már gyógyítható betegség, csak jó orvosokat kell hozzá szerezni. Persze, a gondolatok, kifejezések eltévesztése az idővel járó általános állapot. Én is mindent elfelejték, az embereket, az arcokat nem ismerem meg, a nevek emlékezetemből eltűntek. Viszont idő múlva a dolgok egy része visszajön, régi emlékek pedig egyszerre megjelennek, meglevenednek.

Nem mondhatom, hogy a fiatalságon túl az élet jó hozzánk. De kell reménykedni és olykor akarni.

Én sem vagyok valami nagyon jól. Fekszem csak, keveset írok. Gondold meg, hogy Te mennyit (és milyen jó verseket) írtál. Várj kicsit. Lehet, hogy a képesség visszajön. És jó orvosokat keríts. Ezen rengeteg múlik.

Javulást és minden jót kívánok Neked

Nagy szeretettel

Balázs

Ui.: 85 éves leszek augusztusban.

2003. júl. 20.

DALLAMTÉPÉS

Tóth Krisztina: Világadapter

Nincs könnyű helyzetben Tóth Krisztina legújabb verseskönyve, a *Világadapter*, hiszen lehetőség szerint olyan igényeket is ki kell elégítenie (de mindenképpen találkozni fog velük), amelyekkel a megelőző lírakötet, a *Magas labda* (2009) még csak részlegesen szembeült: a szerzőt az elmúlt évtizedben (sikeres) tárca- és novella-, illetve regényíróként megismerő olvasóközönség elvárásairól van szó. Mindemellét – s jelen sorok szerzője tulajdonképpen e kategóriába tartozik – annak a befogadónak is nyújtania kell valamit, aki Tóth Krisztinát mindenekelőtt költőként ismerte meg, lírai munkásságát régóta kedveli és nagyra tartja, s attól ezúttal sem vár keveset. Különösen azért, mert a *Magas labda* gyűjteményében olyan remek költeményekkel találkozhatott, mint – hogy két, poétikailag is egymástól távol álló példát említsek – a modernista áradású-hömpölygésű *Hangok folyója* vagy a feszes dikciójú, szabadabb formájú, lazább rímeivel megrázó *A világ minden országa*.

A *Világadapter*ről mindenekelőtt az mondható el, hogy sokkal inkább szerves folytatása az eddigi életműnek, semmint radikális megújítója – kiszélesíti annak térnumát, s ha valamelyest át is hangolja, részben ismétli is alakzatait, megoldásait, irányvonalait. A korábbi kötetekhez hasonlóan ezúttal is találunk jócskán hommage-műveket – ami például a *Síró ponyvában* (2004) az *Őszi kék* ciklus, az a mostaniban *A Tanítvány*: többek között Vörösmarty Mihály, Kosztolányi Dezső, Weöres Sándor, Balassi Bálint, Kálnoky László szövegeivel lépnek párbeszédbe a versek. Egyértelmű, hogy Tóth Krisztina számára továbbra is autentikus utat jelent a hol pastiche-, hol paródia-költészet követése, s hogy a legjobb átiratokban, dialógusművekben megjelenik az egyéni hang és a termékeny átsajátítás – a kérdés csak az, hogy a kötetbeli szelekció során nem volna-e hasznosabb több olyan írást kirostálni, melyek esetében megkockáztatható, hogy a kreatívírás-hatás markánsabb, mint az autonóm művészség.¹ A jelenlegi kötetben ugyan nem ez a „húzószekció” (a Simon Balázs emlékére írt *Varázsoláshoz* fogható erősségűt ezúttal nem találunk),

mindenképpen fontos megemlíteni, hogy az úgynevezett közéleti tematika legmarkánsabban itt jelenik meg: részint a Vörösmarty-műre rájátszó, technikai kivitelezését tekintve is professzionális „borúdal”, *A koravén cigány*, részint a Bánk bán figuráját megidéző, nevével és mondataival eljátszó, szaggatott-zaklatott beszédmódú, a stílusimitációtól nagyobb távolságot tartó (s talán épp ezért erőteljesebb hatású)

¹ Pogrányi Péter kritikájában (Konvertálni a világot, *Revizor*, 2016. 06. 20.) az alkalmi Dante-travesztiát emeli ki mint olyat, amely kötetbeli elhelyezésének szükségessége kérdéseket vet föl – bennem a *Bóbita*-átirattal kapcsolatban fogalmazódtak meg hasonló kételyek.

Magvető Kiadó
Budapest, 2016
80 oldal, 2990 Ft

Bánk, magában, amelynek központi alakzatává a haza BKV-ellenőrként történő megjelenítése válik, s a klasszikus (nem a Katona-dramát, hanem az Erkel-opera áriáját idéző) „mindenem”-megszólitás ironikus kiüresedéseként is érthető. (S míg az eredeti műben a „száműzött vándor” hasonlata jelenik meg, addig itt a fölbukkanó alakok – egy hajléktalan nő, az ellenőr – inkább állnak az utca téli sodrásában.)

A ciklus címadó és záró verse, az oktatási helyzetet földidéző *A Tanítvány* ugyanakkor nem hommage-szöveg, hanem önreflexív jellegű, s ars poeticaként érthető szakaszokat is találunk benne: „Mert minden rím! – ismétlem lelkesülten, / és hangokból szőtt háló a világ, / és e háló ott rezeg mindenütt, csak / füleljetek, ti legyetek a pók!” (59.) A Tóth Krisztina-költészetre nagyfokú általánosítással valóban vonatkoztatható sorok azonban hamar önironikus felhangokat kapnak, mert a mesterkéltnek tetsző tantermi szituációban a tanár szájából felhangzó (komolyan gondolt és sok-sok év tapasztalatát tükröző) bölcseségek idézőjelessé és törékennyé válnak. A vers végére a tanári és tanítványi pozíciók egymásra vetülnek, s ennek a montírozódásnak olyan okai is vannak, mint hogy a kötetben és a Tóth-versekben rendre a lírai alany attribútumaként megjelenő sál ezúttal a diákhöz kapcsolódik, a sálban történő megbotlás pedig távolról a saját szárnyaitól akadályoztatott albatrosz baudelaire-i költő-képét is parodisztikusan evokálja. Már a „sodrás-poétika” fogalmát kidolgozó Vári György is felhívta a figyelmet a *Magas labdáról* írott nagyszerű recenziójában az apró motívumok – mintegy a prousti Vinteuil-szonáta mintájára történő – ismétlődésére,² s az adott könyvön átvélő „dallamfoszlányok” rendszeres felbukkanása tulajdonképpen a teljes lírai oeuvre-re kiterjeszhető – egy majdani egybegyűjtött versek kiadásának távlata lesz képes ezt minden valószínűség szerint pontosan megmutatni. (Nem motívumszintű ismétlődés a mostani kötetben belül például a kosztolányis „hallhatatlan” betűszerkezet újrafelbukkanása: 11., 49.) Visszatérve *A Tanítvány*hoz: „A rímet / mi vetítjük a dolgokba bele” szentenciája meglehetősen enigmatikus lesz (a jelölés nem egyértelmű volta miatt az is inog, hogy mely alakhoz társíthatjuk a mondatot), s természetesen csakúgy olvasható esztétikai-bölcséleti, mint egzisztenciális áthallásokkal. Hogy a „rím” ebben az esetben túlmutat poétikai funkcióján, az is jelzi, hogy a költemény – bravúrosan finom megoldással – nem használ sorvégi összehangzást: „Reggel, mesélem, a fürdőbe lépve / döglött kaszaspók feküdt a kövön, / és a járdán egy kifordult esernyő / megkésett rím volt: elázott halott.” (60.)

A halál, az elmúlás problémakörének hangsúlyos megjelenése nem újszerű a szerző írásművészetében – Kiss László a *Síró ponyva* alapmotívumaiként nevezte meg e témákat, s Vári György is értekezik a saját halál lehetőségének lírai elbeszélhetőségéről.³ Az azonban elmondható, hogy a *Világadapter* versanyaga két irányból is fölérősíti az elmúlás rezgéseit. Minden korábbinál közvetlenebb tétellel bír az idő-problematika, s hatóköre is részlegesen áthelyeződik: a saját öregedés megélésének és az édesapa elvesztésének személyes, hűsbavágó tapasztalatai stilizálódnak a művekben. A hangoltság, illetve a szemléletmód túlnyomórészt pátoszos-melankolikus, s a könyv épp azokon a helyeken a legizgalmasabb, amikor kevésbé az: az eseti jelleggel megjelenő tárgyiasabb megszólalásban (mint az elképesztő negativitást hordozó *Menyegző* vagy a kegyetlenül letisztult *Fügefű*), illetve az apaversek drámaiságában. (Ezek emlékezetes darabja a *Dió*, amely képes megértetni valamit a veszteség és az élet rejtélyéből, megfejthetlenségéből.) Megdöbbenő költemény a *Hal*, amely mind tematikájában (egy hal elpusztulásához kötődő gyerekkori trauma és annak szomorú lélektani következményei), mind szóválasztásában („meleget böffentő csomagtartó”, „Sűrű, bosszúálló ikrát eresztett / a fuldoklóként pulzáló szűk hüvelybe”, „Világra húzták mégis” stb.), mind a hal-ember retorikai transzgresszióban brutalitást hordoz, s itt mutatkozik meg, hogy a klasszikus modalitásban milyen kegyet-

² Vári György: *Az emberiség végnapjai*, Miskolc, Múút, 2013, 224.

³ Kiss László: *Kis és egyéb világok*, Bp., FISz (Hortus Conclusus), 2011, 26.; Vári, i. m., 223.

len lehetőségek vannak. Témaválasztásaiban a *Világadapter* akkor is nehezebb kötet a korábbiaknál, ha továbbra is megfontolandónak tűnik Bodor Béla azon megállapítása, mely szerint „a súlyos gondolatok azonban sohasem teszik nehezkessé a versidomot”.⁴ Ez valóban így van, azzal a kiegészítéssel, hogy míg korábban beszélhettünk arról, hogy a „dallamos, táncos verselésben” valami „mélyebb dologról van szó”, élet és halál kérdéseiről, most már ezek a kérdések korántsem valami mélyén húzódnak meg: még mindig jobbára ékesszólóan, de nagyon is kendőzetlenül olvashatók. Bodor azt tartotta Tóth Krisztina egyik legnagyobb érdemének, hogy „verseit a kortárs költészetben járatos, kifinomult ízlésű, és a – mondjuk így – »naiv« olvasók számára egyaránt izgalmassá tudja tenni” (uo.) – ez a jelleg pedig a sokak – például Margócsy István nagyívű *Porhó*-recenziójában⁵ – által megfogalmazott dalszerű megszólalás vonzó, magnetikus hatása, a forma (nemegyszer a romantika és századelő stílusát idéző) játékos, zenei, képszerű volta, a kortárs környezetbe ágyazottság és a súlyos mondandó összhatásának elegyéből származik. Úgy érzem, hogy a *Világadapter*ben az említett effektusok korábban megteremtett bravúros, érzékeny, egyedi összeillése egy-egy ponton elkezd megbomlani, ami zavarbaejtő hatásokat kelt, s a kötet egyszerre mutatja meg az emblematisz Tóth Krisztina-poétika erejét (*Világadapter* című vers), esetenként annak fáradását, egy-egy szakaszban már-már önparodisztikus mását (*Csillag*), de különleges újrahangolását is.

Utóbbi irányvonalra a legmarkánsabb példát a kemény apa-versek jelentik, amelyekben a dalszerűség csak nyomaiban, avagy romjaiban érzékelhető, s ebből teremtődik új minőségű feszültség. A *Magnak jó lesz* című vers retorikája az ismétléses, variációs szerkezetre épül, amely a kötet kedvelt struktúrája (például *Dal a titkos életről*), kiegészülve, cserélődve a felsoroló és a hasonlatsorjáztató megoldásokkal (például a kötetnyitó *Hogy vagytok?*). A *Magnak jó lesz* erőteljes hatása nem kis részben az egyszerűségében mellbevágó „Rákos apám” kifejezés, egyben strófanyitó sor szinte mantraszerű ismétlésében áll, a versszakok pulzáló lüktetésében, ahol az idézett nyitányra rendre egy-egy komótosan ereszkedő lejtésű (általában daktilusból és spondeusból álló) zárósor felel. „Rákos apám / karján a szeplők feldagadnak. / Ettől a kéztől féltém. / Kiskanalat rak szépen a kávémmel, / három kockacukorral.” (67.) A strófák egy-egy változatát nyújtják a „rákos apám” kvázi-aposztrofikus felütésnek: állapot- és cselekvésleírások követik egymást, amelyeket a nyitó kifejezésbe is keményen beleíródo egyes szám első személyű valloamos hang fűz valamifajta laza narratívába – mintha az életidő utolsó stádiumában járnánk, s a leírt-megszólított másik lassú távozása a beszélőben történne meg újra és újra. Az emlékképek gyászképekké válnak, amennyiben legalább annyira a marasztalás és nyelv általi megidézés, mint amennyire az elmúlás letéteményesei. Az utolsó sorok pedig azért szépek, mert egyszerre sűrítik magukba múlt, jelen és jövő pillanatait, a költeményben egymásra montírozva az elsőrendű megszólaló és a (meg)idézt apa szavait: „Rákos apám / a virágágyás mellé telepszik. / Elszáradt fejcskékjűk pofozza, / jó lesz magnak, nyújtja a tenyerét, ezt / vidd és szórd el az ősszel!” (68.) Különös beszédcselekvésről van szó, hiszen a mintha-megszólított földidézett szavai válnak tényleges, a lírai szubjektumot célzó (de egyben az olvasó felé is intő) felszólítássá: az aposztrofikuság szelíd családja, belsővé és jelenvalóvá tétel, egyben a távozás momentumának megörökítése.

Mint említettem, a klasszikus, teljes vagy hiányos hasonlat a Tóth Krisztina-költészet kedvelt alakzata (például: „Mint a bűvár, ha szájából buborék száll / hang helyett a derengő víz alatt” 8., „Mint városban a foghíjtelkek, / feltűnedeznek a hiányok:” 11.), az előzőhöz hasonló, még látványosabban variatív-repetitív szerkezetű – először pontosan egy éve e folyóirat hasábjain megjelent – *Dal a titkos életről* ellép a hasonlító retorikától: a strófák a „titkos életem” kifejezés körülírásai és definíciós kísérletei lesznek. „Titkos életem

⁴ Bodor Béla: *Líra? Mi lenne az?*, Bp., Parnasszus Könyvek, 2010, 220.

⁵ Margócsy István: *Hajóvonták találkozás*, Bp., Palatinus, 2003, 175–177.

repedés, ami túlfut az élő arcon, / út az idő mögé, egy hely, ahol nem haragszom, // Titkos életem állomás, amelyen a vonat átbog, / csönd lesz és vaksötét, amire tízig számolok” (25.). A folytonos ismétlődés valamiféle liturgikus, már-már imaszerű hatást vált ki, s a litániás jelleget a páros rímek is erősítik. A monotóniát oldja a tartalmi és hangulati fokozás, s az önmagában bravúr, hogy a vers úgy lesz jól (tulajdonképpen kellemesen) befogadható, hogy a szentenciózus nagyotmondást elkerüli, a változatos meghatározások és képi azonosítások pedig legalább annyira elzsongítanak, mint ösztönzik elménket. A vers gazdagsága és a dal-hagyomány Tóth Krisztinától megszokott (de meg nem unt) tudatos el nem engedése a líra múlt század eleji esztétista bőségét és nem kockázatmentes nonszalanszát eleveníti föl. De emlékezetünkbe idézheti a kortárs Kemény István *A titkos élet* című emblemikus versét is, s a szerző költészetének egyik nagyszerű, az oktatásban is jól hasznosítható sajátja az, hogy izgalmas dialógus-szituációkat teremt meg. Nem kifejezetten a már említett hommage-művészetben, hanem a távolabbról indított verspárbeszédben az összevetés és egymás mellé helyezés által kontextuálisan megsokszorozott jelentésrétegek létrehozása révén. Az említett „titkos élet”-találkozáson túl ilyen lehet még például a *Kamera* együtt olvasása Tandori Dezső *A Semmi Kéz* című szövegével, avagy a populáris regisztert is integráló *Memóriakártya* összevetése Radnóti Miklós *Á la recherche...*-ével.

A kötetet olvasva megerősödik bennünk az a benyomás, hogy Tóth Krisztina lírája mennyire elementárisan kötődik a (késő)romantikus képhasználathoz. Több olyan szöveget is olvashatunk, amelyek a Vajda János-i preszimbolikusságot idézik, olyan művekre gondolva, mint *Az üstökös* vagy a *Húsz év múlva*. Ez a fajta szituatív áthallásosság, az allegórián egyszerre inneni és túli jelhasználat, egy hasonlat megnövekedése és a belsővé tétel általi szubjektív kitágítása érhető tetten például a *Metró*, a *Búvár*, a *Rigó*, a *Zsarnokgyík* vagy a *Csillag* című versekben. Szó sincs természetesen utánérzésről, hiszen nem véletlen, hogy (a *Csillag* kivételével) a költői nyelv épp e művekben mozdul el a dalszerűségtől és válik narratívabbá és szikárabbá, s természetszerűleg a figurativitás mintázatai mutatnak eltéréseket. (Mint ahogyan az sem mondható el, hogy Tóth Krisztinán kívül nincs máshol nyoma mindennek a kortárs irodalomban: említhetjük akár a szimbolikussághoz közelebb álló Kemény István, akár az allegorikussághoz tartó Nádasdy Ádám költészetét.) Az uszonyánál fogva a földbe szúrt sellőbarbi nagyszabású képében pedig van valami elementáris, látomásos, sötét romantika: „Úgy integet, mintha valami átkot / kéne feloldanom, hogy ússzon újra. / [...] / Húzzam-e ki, hogy inntől minden este / földet sírjon, mert már hiába mossuk, / fektessem zsebkendőbe, fűtőtestre, / hogy végül mi is a szemétre dobjuk? / Vagy hagyjam itt, hogy éjjelente nőjön, / mint egy mutáns, ijesztő, szőke répa, / hogy rázza majd haját a zúgó jövőnkön / állva bosszút, homokkal hintve még a / távoli napokat is, hogy folyton lássam, / ahogy sorsába döfve integet lent?” (*Futamidő*, 20–21.)

A kötetcímadó *Világadapter* középpontjában egy technológiai metafora áll: a szerkezet a gépek használatát teszi lehetővé szerte a Föld (szinte) bármely pontján azáltal, hogy adaptálja azt az adott elektronikai rendszerhez. Korántsem olyan egyszerű azonban jelentést adni a kifejezésnek („ki tudja / bármikor konvertálni a világot, gépeit / ismeretlen szívek lüktetésére kötni” 64.), még akkor sem, ha interjúk tanúsága szerint valamiképpen a költészet működésével, a költő tevékenységével volna ez szándékszerűen analóg. Úgy érzem, hogy jobban járunk, ha a vers terében engedjük kibomlani az enigmatikus képet, mint hogy ha általános költészetallegóriaként igyekeznénk felgöngyöltíteni a kifejezést, hiszen utóbbi esetben óhatatlanul az illuzórikusság és domesztikáció terrénumába jutunk: sokkal inkább a sajátta tevés, a konvertálás, a különbség eltüntetése, semmint a másik idegenségének megőrzése, a másság veszélyes, szubverzív tapasztalatának való kitettség áll közelebb a szó jelentésmezéjéhez. Márpedig Tóth Krisztina költészetének – de kiterjeszhetjük ezt prózai írásművészetére is – nagyobb hányada éppenséggel nem a

megszelídítésben és hozzáigazításban érdekelt, hanem a felforgató tapasztalatok közvetítésében és létrehozásában.

Kiemelhető még a vers erőteljes nosztalgikus hangütése és végkicsengése („hogya fiatal voltam, és jól állt az a sál” 65.), ami pedig a kötet – s különösen az első ciklus – egyik fő problémaköréhez, az időhöz kapcsolódik (ami szintén újra és újra visszatérő témája a szerzőnek). Meghatározóan az elveszett idő utáni mélabús, nosztalgikus sóvárgás távlatából történik mindez, gyakori a gyerekkorral, fiatalkorral történő ütköztetése a jelen horizontjának (mint például az *Idő, idő, idő* című versben), s a versbeszédet a hiány alakzatai uralják: „Minden máskor és másképpen jön el, mint / azt az ember valamikor remélte, / vagy el se jön.” (8.); „Kire várhattam átázott kabátban, / és aki nem jött, az most hol lehet?” (11.) „Átérsz egy hídon, és odaát mindenki fiatalabb nálad” (13.); „mint egy zsebtolvaj, aki meglopott / valakit, aki nincs is itt a versben” (39.); „Az élet nem jön rendbe” (14.) stb. (Az idő fogalmi köréhez kapcsolódik leginkább a frazémák, rögzült metaforikus szerkezetek szétszedése, újrahasznosítása is, mint például a „húzni az időt” vagy „kifut az időből” kifejezésekkel történő játék az *Idő, idő, idő*ben, vagy a talált tárgyként jelentkező „futamidő” szó jelentésrétegeinek feltárásai az azonos című versben.)

A *Világadapter* verseiben sok fájdalom, keserűség, veszteségérzet van, némiképp eltérő hangszerelésben, mint a korábbiakban. Hogy mindez hogyan válik szépséggé, játékká, pofonná, szomorúsággá, kétellyé, iróniává, kíváncsisággá, artisztikumná, megrázó élménnyé, az a kötet olvasásának nagy kalandja. Talán nem ez Tóth Krisztina legkiemelkedőbb verseskönyve, de valószínűleg a legfeltárulkozóbb és legvédtelenebb. „Sár meg hamu a testünk.”

KONTEXTUSKERESÉS

Thienemann Tivadar és a mai szaktudományok. Írások születése 125. évfordulójára
(Szerkesztette P. Müller Péter)

Különös érzés volt kötetbe rendezve olvasni a 2015 októberében, a pécsi egyetemen megrendezett Thienemann-ülésszak előadásait. A konferencia címe valamiféle számvetést ígért, arra lehetett számítani, hogy a meghívottak Thienemann időszerűségének vagy hatásának, esetleg recepciójának a kérdését járják majd körül. Az előadás-sorozat hozzávetőleges lenyomatának tekinthető kötetben szereplő írások valóban „a humántudományok mai eredményeit és felismeréseit játékba hozva vizsgálják Thienemann hosszú, termékeny alkotói korszakának kiemelkedő műveit, behelyezve azokat a korabeli szaktudományi és történelmi kontextusba”, ahogyan azt bevezetőjében P. Müller Péter pozitívan megfogalmazta (7.). A konferencián azonban másféle szándék is érvényesült, sokkal drámaibban merült fel a kérdés, hogy (kinek) mit jelent Thienemann életműve, illetve mihez mérhető, mennyire eleven és/vagy mennyiben tekinthető örök értéknek. P. Müller Péter ugyanis nem elhangzásuk sorrendjében közölte a szövegeket, hanem az ülészak és a kötet címének megfelelően tárgyak szerint csoportosította azokat (Irodalomtudomány, Történettudomány, Pszichológia-nyelvészet). Érzésem szerint így kicsit más ívet adnak ki, mint amire a konferenciáról emlékszem. A mostani kötet abban is különbözik az előadás-sorozattól, hogy a szövegek végleges, írott változatába nem kerültek bele a szerzők spontán kommentárjai, illetve a feltett kérdésekre adott válaszai. Azt is csak az tudhatja, aki ott volt, hogy az esemény Thienemann emléke előtti tisztelgéssel kezdődött, az egyetem falán elhelyezett emléktáblánál a konferencia ötletgazdája, Dávidházi Péter mondott rövid beszédet, akinek mulhatatlan érdemei vannak a nagy tudós újrafelfedezésében. A nyitó előadást is ő tartotta („*Most taposnak rajtam*”. Az újíráások poétikája egy bibliai zsolnártól Thienemann verséig), ugyanebben a szellemben.

Egy Thienemann által párszor idézett „ófelnémet versikét” elemzett: „Szőlőfürt voltam / Most taposnak rajtam / Bor leszek ha meghaltam”. A szöveget egyrészt beágyazta az évezredes bibliai hagyományba, másrészt a magyar irodalom halhatatlan négy sorosai közé emelte (már egy korábbi szép tanulmányában is a halálközelség tradíciójába tartozó nagy magyar versek között említette),¹ költőjének (az aktuális változat szerzőjének) pedig a tudós Thienemannt tette meg. A kon-

¹ Dávidházi Péter: *A Sejtelem, avagy a költészet vigasza, Holmi*, 2000. október. Mielőtt a magyar irodalom nagy négy sorosai közé emelte volna, Dávidházi még azt írta, hogy a versike három soros, három sorba tördelt változatát kell autentikusnak tekintenünk. (20., vö. 21.). Nem sikerült rekonstruálni, hogy Thienemann milyen változatban ismerte meg ezt a „verset”, azaz szövegdarabkát, így az sem tudható, mit módosított, alakított azon – számomra ez is zavaró.

Kronosz Kiadó
Pécs, 2016
192 oldal, 2500 Ft

ferencián ezt az előadást Pléh Csabáé követte, aki Thienemann Amerikában írt kétkötetes nyelvpszichológiai munkáját vette górcső alá – azt a munkát, amelynek magyarországi megismertetéséhez Dávidházi oly sok reményt fűzött.² Dávidházi előadása után meglehetősen kiábrándítóan hatott az, amit a pszichológia szakértője mondott. Pléh Csaba szavaiból hamar kiderült, hogy bár ez a szótárszerű mű Amerikában nem maradt teljesen visszhangtalan, valójában Thienemann a klasszikus pszichoanalízis oksági szemléletének a foglya volt, és ez az örökség (amit elszigetelt helyzete csak súlyosbított) megakadályozta abban, hogy kapcsolódhasson a tudattalan mechanizmusok időbeliségét, rövid lefolyását hangsúlyozó ötvenes évekbeli kutatásokhoz, vagy eljusson ahhoz a hatvanas évektől kibontakozó felfogáshoz, amelynek képviselői a beteg beszédét szöveggént olvassák. Ezután következett Rákai Orsolya előadása (*Irodalom és társadalom [alap]viszonyai: még egyszer Horváth János és Thienemann Tivadar koncepciójáról*), aki Horváth János és Thienemann irodalmiság-konceptióját összehasonlítva egyértelműen az utóbbié mellett tört lándzsját. Arról beszélt, hogy ma is aktuálisnak tartja kettejük vitáját vagy rivalizálását, és az ideologikus irodalomtörténet kiszajátítási kísérleteinek ellenállni próbáló „szaktudományos irodalomtörténet” ősvé, elődjévé, hősvé (?) avatta Thienemannt, akit Horváthtal szembeállítva a modern (szak)tudományosság mércéinek megfelelően kész és képes, a nemzetközi tudományos vérkeringésbe bekapcsolódó figuraként festett le. Gyáni Gábor látszólag szintén valami hasonló állított előadásában (*Irodalom- és történetelméleti diskurzusok a két háború között*): kapcsolatot teremtett a hivatalos történetírással szembeni ellenkánont meghirdető Hajnal István és Thienemann között. A (leegyszerűsített) szellemtörténeti megközelítéssel szemben ők ketten újszerű módon a magyar középkortudomány komparatista törekvéseit a német egyetemi szociológia eredményeit hasznosítva próbálták rendszerezni. Gyáni Gábor jelezte, hogy sokat merített a konferenciáról hiányzó, Amerikában élő Kiséry András tanulmányaiból. Elmondta, abban is osztja Kiséry elképzeléseit, hogy a látszat ellenére Hajnal és Thienemann is beleillettek a modern kultúregyetem akadémikus világába, a szociológiai szempont elismertetéséért készek voltak meghozni azt az áldozatot, hogy az ilyen megközelítés értékmentességét hangsúlyozzák, s ami talán a legfontosabb, lépést tartottak a korabeli (főleg a német) tudományosság eredményeivel, de inkább a peregrinációból hazatért, tudását az otthoni közegeben kamatoztatni kívánó ösztöndíjas mintáját valósították meg (ameddig lehetett), kapcsolódásuk a nemzetközi tudományossághoz eléggé receptív jellegű.³ Kár, hogy az írott előadászövegből ezek a megfigyelések már hiányoznak. Thomka Beáta Thienemann főművének előremutató vonatkozásait hangsúlyozta, méghozzá nemzetközi összehasonlításban. Előadásának végén (*Világirodalom-konceptiók. Thienemann, Auerbach és néhány újabb szempont*) megemlékezett Auerbachnak és Thienemann-nak egyrészt a mediális szempontok elterjedésére, másrészt a gazdasági befolyás növekedésére vonatkozó, beigazolandó látszó közös „sejtéseiről”. Takáts József már a következő napon tartott előadásában (*Politikai és elméleti ambíció egy Thienemann-tanulmányban*) a híres-hírhedt *Mohács és Erasmus* kapcsán viszont arról beszélt, hogy a szinkronikus történetírás megvalósítására tett ezen kísérlet, lett légyen bármilyen nagyszabású, kudarcra ítéltetett, mivel Thienemann sokkal többel volt adósa az általa meghaladni kívánt szemléletmódnak, mintsem annak tudatában lett volna, és – ha jól értem – túl nagy léptékű témát választott újszerű megközelítmódja demonstrálásához (nem utoljára életében). Talán sikerült bemutatnom, hogy a Thienemann-életmű értékelésének és kontextualizálásának kihívását érzékelő – pontosabban ezt kihívásként érzékelő – tudósok előadásait hallgatva úgy éreztem magam, mint aki hullámvasúton utazik. A kötetben kevésbé látványosan jelentkezik ez az ingadozás. Legfőképpen azért, mert a pszichológiatudományt egyedül képviselő

² Dávidházi Péter: *Menj, vándor – Swift sírfelirata és a hagyományrétegződés*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2009, 166.

³ Kiséry András: *Hajnal és Thienemann láthatatlan kollégiuma: a kommunikáció egyetemi kutatása Magyarországon 1930 körül* (kéziratban). Ezúton is köszönöm neki, hogy elolvashattam.

Pléh Csaba említett előadásának szövege külön fejezetben a kötet legvégére került, szinte amolyan függeléknek hat, ráadásul a szerző maga is hangsúlyozza, hogy nem Thienemann-kutató: mindez azt az érzést erősíti, hogy a nyelvpszichológiai főmű inkább csak ráadás az életműre, és zárványjellege magyarázható azzal is, hogy Thienemann intézményes háttér és kapcsolatok híján olyan munkát keresett, amelyről úgy érezte, hogy magányosan is lehet magas színvonalon, magas *nemzetközi* színvonalon, sőt, örökérvényűen csinálni...

Természetesen érthető, hogy Thienemann újrafelfedezői közül néhányan igazságot szeretnének szolgáltatni a hosszú időn keresztül méltatlanul mellőzött és megbélyegzett nyelvész-irodalomtörténészeknek, azon dolgoznak, hogy elnyerje méltó helyét, és életművét legalább a hazai tudományosságba visszakapcsolhassák. Ezt szerintem inkább megnehezíti, mint megkönnyíti, hogy idős korában Thienemann memoárjaival és leveleiben a saját emlékművét próbálta felállítani, be akarta magát írni az örökkévalóságba. Nem az a baj, hogy más források tükrében világosan látszik ez a fajta önstilizációs szándéka vagy legalábbis törekvése (Ujváry Gábor – *A „csodagyerek” és a tudományszervező. Thienemann Tivadar ifjúkori pályája és szerepe a 20. század első felének magyar tudományos közéletében* – és Lengváry István – *Thienemann Tivadar az Erzsébet Tudományegyetemen* – nagyon fontos hiánypótló forrásfeltáró munkát végeztek, aminek köszönhetően most már sok mindenben tisztábban látunk), hiszen, mint Ujváry írta, „nemcsak memoárjaiból derül ki, hogy a legnagyobbak, az igazi újítók között van a helye”. (161.) (Bár talán helyesebb lett volna úgy fogalmazni, hogy *más* írásaiból kiderül.) Hanem az, hogy ez a minősítés túl általános. Van olyan kontextus, amelyből nézve inkább zárványnak és nagyszabású torzónak látszik az életmű, és ez a nézőpont elég pontosan kijelöli Thienemann helyét. Magam hajlok arra a gondolatra, hogy a nagy tudós és tudományszervező életműve inkább önmagáért vagy a tanulságaiért érdekes, mint jelenség, sőt, mint bizonyos értelemben tipikus, tipikusan korabeli *magyar* jelenség méltó a figyelemre (egyenetlensége, sőt, nemzetközi visszhangtalansága is nem kis részt a magyar tudományosságnak a sajátosságaiból, szerkezetéből érthető meg, amellyel annyit viaskodott, de amely végül is elfogadta, sőt, elismerte), nem pedig azért, mintha bármilyen értelemben is folytatható, integrálható vagy aktualizálható lenne. Bár Thienemann minden jel szerint rendkívül önazonos ember lehetett, számos törekvése és alkotása nem annyira páratlan, egyedi vagy magányos, mint azt memoárjaiban sulykolni igyekezett.

Jóllehet a kötetre az éles, tudományterületek szerinti tagolás jellemző, egyvalami egyértelműen összeköti a benne szereplő, különböző tárgyú és megközelítésmódú szövegeket. Mégpedig az, hogy legtöbbjük egy kortárs művével párba állítja tárgyalja Thienemann életművének egy-egy aspektusát: Horváth Jánoséval (Rákai Orsolya), Marót Károlyéval (Havasréti József), Erich Auerbachéval (Thomka Beáta), a történész Hajnal Istvánéval (Gyáni Gábor), a nyelvész-pszichológus Fónagy Ivánéval (Pléh Csaba, még ha csak érintőlegesen is), illetve az elsődleges kontextust rekonstruálja, mint például Takáts József, aki egy Babitscsal (le nem) folytatott párbeszéd vagy vita lenyomatát sejtí a *Mohács és Erasmus*ban.⁴

A sok apró újdonságot is hozó konferencia és kötet legfőbb tanulsága, hogy ez a fajta, az elsődleges kontextus feltárására irányuló megközelítés érdekesebb eredményekre vezet a rejtett vagy nyílt kultuszteremtő szándékkal végzett tanulmányoknál, és paradox módon talán Thienemann „ügyét” is jobban szolgálja. Hiszen ezekből is kiderül, hogy valóban *minden* érdekes, amihez köze volt Thienemann-nak. A hagiográfusi tisztelet viszont túlbuzgóságba csaphat át, hajlamos bebizonyítani, hogy a legkisebb apróság is az örökkévalósággal érintkezik, és Thienemann akkor is alkotott, sőt, nagyot alkotott, amikor maga sem tudta.

⁴ Ezt a feltételezést megerősítheti az is, hogy később Thienemann diplomatikusan kitért egy esetleges Babitscsal az *Alapfogalmakról* folytatandó nyilvános vita elől. Erről szintén Kiséry András írt említett nagy tanulmányában.

VESZÉLYES EGYÜGYŰSÉG

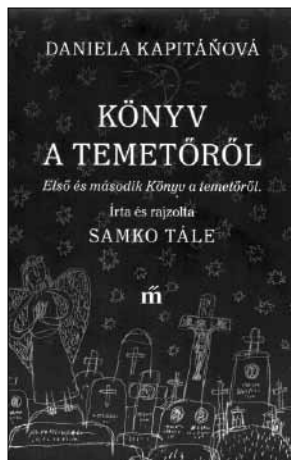
Daniela Kapitáňová: *Könyv a temetőről*

A szlovák színházi rendező és rádiódramaturg Daniela Kapitáňová első, hazájában 2000-ben napvilágot látott regényével valósággal berobbant a világirodalmi köztudatba. A megjelenése óta tizennégy nyelvre lefordított mű a szellemileg és testileg is fogyatékos, körülbelül egy tízéves gyermek szintjén lévő, magát írónak tartó, negyvennégy éves Samko Tále egyes szám első személyben írott vallomása, amely konkrét és átvitt értelemben is „alulnézetből” tart tükröt a rendszerváltás utáni szlovák társadalomnak.

Ennek az egymással összefüggő, kétféle „alulnézetnek” az elemzésekor induljunk ki a konkrétból: Samko Tálét a testi fogyatékosága, azaz a törpesége eleve arra predesztinálja, hogy olyan szögből tekintsen rá a társadalomra, amely felnőtt fejvel keveseknek adatik meg. A „törpe perspektíva” persze önmagában nem újdonság a világirodalomban: gondoljunk csak Günter Grass *A bádogdob*jának a növekedésben megrekedt Oskar Matzerath-jára, aki az asztalok és a tribünök alól, szintén alulról szemlélte a mind jobban faszízlódó Németországot. Ám Samko Tále „alulnézetét” egyáltalán nem lehet azonosítani irodalmi elődje perspektívájával. Azért nem, mert amíg *A bádogdob* hősenek törpeségéhez teljesen ép elme járult, addig Samko Tále mentálisan is sérült. Olyasfajta csökkentértelműség, már-már autizmus jellemzi, mint a szintén a kötet irodalmi és filmes előzményeként emlegetett *Forrest Gump*nak vagy az *Esőember*nek a hőseit: Samko Tále hozzájuk hasonlóan sok mindent nem ért, ezért sajátos világot épít maga köré, sajátos magyarázatokat kreál a történetekre, ám ha kiközzentük meg szokott napirendjéből vagy miliójéből, azt nagyon nehezen tűri.

Samko Tále átvitt értelmű alulnézetének oka épp a komfortzónájából való kiközzentés: Daniela Kapitáňová azt a kort ábrázolja, amikor a rendszerváltással megszűnt az „Azok ott fönt” (39.) időszaka, amikor felülről, pártállami szinten mondták meg, hogy ki mit gondoljon, érezzen és cselekedjen. Ekkor sok ember érezhette úgy, hogy kihúzták a talajt a lába alól, és sok mindent nem értett abból, ami körülötte zajlott. Az író erre a bizonytalanságra játszik rá, amikor olyan hőst állít a regénye középpontjába, aki a csökkentértelműsége miatt végképp, hatványozottan nem érti, hogy hová tűnt az a világ, amelyben ő „jó pionír” (88.) volt: „Mert én azt az egyet nagyon utálok, hogyha minden csak úgy megváltozik és utána minden másképpen van és az embernek meg se mondják, hogy akkor most ez hogyan van, és akkor az ember azt gondolja, hogy úgy van, mint ahogyan volt, de nem úgy van, hanem úgy, ahogyan nem volt, és akkor az emberek kinevethetik, mert az ember nem tudja, hogy most hogyan van.” (121.)

A hős az autisztikus vonásai miatt is folyamatosan visz-

Fordította Mészáros Tünde

Magvető Kiadó

Budapest, 2016

228 oldal, 2990 Ft

szakívánkozik a kommunizmusban jellemző játékszabályok közé. Ugyanúgy belemerevedik a kommunista éra szabályrendszerébe, ahogy Forrest Gump és az Esőember a maga sajátos világába. Csakhogy amíg két elődje a komfortosnak ítélt belső világában jól érezte magát, s nem tett kárt a körülötte élőkből, Samko Táléről ez már nem mondható el. Egyik nagy tragédiája az, hogy az előző rendszerből átörökölt szabálykövető magatartása a rendszerváltás után már végképp nem működhet: olyasfajta gonoszsággá válik, amellyel – ellentétben *A bádogdob* Oskarjával – Kapitánóvá hőse egyáltalán nincs tisztában. Amíg a törpe Oskar Matzerath szánt szándékkal, tudatosan gonoszkodott, ép elmével küldte halálba a két apját, csábított lopásra, szentségtelenítette meg a templom szobrait, addig az értelmi fogyatékos, törpe Tále – rendszerváltás ide vagy oda – még mindig jóhiszeműen árul el mindenkiről mindent a továbbra is kommunista eszméket valló RSDr. Gunár Karolnak. Vagyis tudatlansága, együgyűsége továbbra is besúgóként működött egy besúgóktól elvileg már mentes/mentesített világban, amelyben így legalább egy tucat ember – köztük a legközelebbi hozzátartozói – életét teszi tönkre.

Annak, hogy Samko Tále a rendszerváltás után is besúgó maradhat, nem csak a szabálykövető magatartása az oka. Hanem az őt körülvevő társadalom és Samko Tále megfelelni, minden szempontból idomulni akarása is. Tálének ugyanis nem elég, hogy RSDr. Gunár Karol meg van vele elégedve: „Aztán engem a RSDr. Gunár Karol nagyon megdicsért, hogy milyen ügyes vagyok, és mindent észreveszek, és ebben a tekintetben mindent tudok. Azt mondta, hogy ezután is vegyek észre mindent, de nekem ezt nem kell mondani, mert én jól tudok észrevenni, mert nekem nagy intelligenciám van.” (110.) Nem elég, mert ő mindenkinek meg szeretne felelni. Miközben a környezete a fogyatékosai miatt megveti, lenézi és kiközösíti, ő állandóan azt bizonygatja magának, hogy ugyanolyan, mint a többiek, sőt még jobb is náluk. Elhitei magával, hogy azzal, hogy a tolkocsiján – amely ugyanúgy hozzátartozik, mint Oskar Matzerathoz a bádogdobja – elszállítja a felesleges papírhulladékot a vásárcsarnokból, hasznos tevékenységet folytat, s megbecsült tagja a társadalomnak: „Mert én olyan vagyok, mint mindenki más, ezért is becsül engem mindenki más, mert én olyan vagyok, mint mindenki más.” (136.) A kommunista érából hozott szabálykövető magatartása mellett tehát az a maga előtt látott társadalmi minta, hogy aki nem átlagos, az megvetendő, valamint annak a kényszere, hogy bizonyítsa, ő bizony az átlaghoz tartozik, még inkább arra készíti, hogy folyamatosan figyelje (és jeleltesse), ha valami nem átlagos.

Így a szűkebb környezete jóstehetséggel megáldott nagy öregje, Gusto Rúhe jövődőléséből, mely szerint neki a temetőről kell könyvet írnia, olyasfajta egyes szám első személyben megírt anekdotagyűjtemény lesz, amelyben a magát írónak gondoló fogyatékos férfi folyamatosan arról mesél, hogy a városában, Komárnóban ki az, aki nem viselkedik normálisan, ki az, aki valamilyen szempontból kilóg a sorból. Ki az, aki – az ő együgyű világához mérten – nem él, ahogy ő mondja, „egészségesen”, nem iszik kefert, ahogyan ő, s nem mozog eleget a friss levegőn, ahogy a papírt tologatva ő teszi. „Azok ott fönt”, de elsősorban RSDr. Gunár Karol így „első kézből” értesülnek arról, hogy Samko apja képes a Szabad Európat hallgatni, hogy Gusto Rúhe alkoholista, hogy az albérlője, Alf. Névéry nem néz tévét, pedig micsoda dolog az, ha valaki nem néz tévét, hogy a nagybátyjának, Otobácsinak, akit a Szovjetunióban egyszer megcsapott a villám, „Küldetése van a gombák tekintetében”¹ (33.), hogy Tonko Szedílek „házasságon kívüli”, és ebben a tekintetben

¹ Samko Tále együgyűségéről árulkodó, ugyanakkor következetes nyelvhasználata a kötet legnagyobb érdemei közé sorolható. Ennek a következetességnek Mészáros Tünde kiváló fordítása révén mi is tanúi lehetünk: a magyar szöveg híven követi a fogyatékos férfi helyesírási hibákkal és sajátos kifejezésekkel telített szövegét: Samko Tále mindent valaminek „a tekintetében” csinál, következetesen „ítál”, vigyáz az „egészségére”, s kijelentései nagy többségét az önigazoló és önmegerősítő „Hát nem? Hát de.” szófordulattal zárja.

„nemnormális” (115), hogy Sekule Róbert „szexibicionista” (212.), mert mindig „azt” akarja, Borka pedig „hülye homokos buzi”. (32.)

Az átlagtól eltérő szexuális orientáció verbális üldözése már mutatja, hogy Samko Tále együgyűségéből fakadó szabálykövető magatartása és önigazolása veszélyes méreteket ölt. Olyannyira meg akar felelni az átlagnak, hogy mindent kritika nélkül elfogad, amit a családtagjaitól, a városbeliektől vagy a televízióból hall, s azonnal azonosul is a hallottakkal. Az egyébként szintén minden szempontból kiközösített Samko Tále így válik rasszisztává. Olyan fajgyűlölővé, aki mivel azt szajkózza, amit a környezetében hall, egyben tükröt is tart a társadalma elé. Alulnézete a társadalom tagjainak összes negatív tulajdonságát összegyűjti, egy nemzet gondolkodásmódjának minden lehetséges árnyoldalát magába foglalja: az irigységet, a bosszúvágyat, az ideológiai alapú gyűlölködést.

Samko a „buzikon” kívül – hiszen a „cseheket, a magyarokat, az oroszokat, a zsidókat, a kommunistákat, a cigányokat, a felvonulásokat, a pionirokat” (37.) gyűlölő apjától ezt hallja a leggyakrabban – legjobban a cigányokat és a magyarokat „útálja”: „Én csak azt az egyet nem értem, hogy miért van annyi cigány, de nemcsak Komárnóban, hanem az egész világon, mert csak azt az egyet nem értem, hogy minek vannak cigányok a világon, menjenek el példának okáért Cigányországba, ahonnan jöttek, mert amióta itt vannak, azóta az a gané Angelika Édesová lopja előlem a papírt a vásárcsarnokban és meg lesz mondva, mert az az én papírom. Az a gané Angelika Édesová. Útálom az Angelika Édesovát. Be kellene őt tiltani. Meg ilyenek.” (58.) A magyarokat pedig azért gyűlöli, mert „A magyarok minket mindig elnyomtak, és azt nem bocsátja meg nekik senki. Ez magától értetődő, hát nem? Hát de.” (155.)²

Mindezt benne mint a társadalom tükrében az a fajta nacionalizmus táplálja, amely a saját népét tartja mind közül a legtökéletesebbnek: „Mert a szlovákok a legjobbak a világon és a szlovák nyelv is a legszebb a világon. Tanultuk az iskolában és a televízióban is mondták, hogy a szlovák nyelv a legszebb a világon. Ezt abban a tekintetben lehet tudni, hogy a szlovák nyelvben van I betű. Az I betű a világon a legszebb betű, mert nagyon szép. A cse nyelv példának okáért nem lehet a világon a legszebb, mert nincs benne I. Úgyhogy a legszebb a világon a szlovák, mert van benne I. A legneveltségesebb nyelv a világon a magyar nyelv.” (60.)

Am Samko Tále a cigányok jelenlétén kívül még valamit nem ért. Nem érti Gusto Rúhe jóslatát: „Csak azt az egyet nem értem, hogy miért a temetőről. Nem tudom, hogy mit kell beleírni a Könyvbe a temetőről, mert nekem azt senkise mondta meg. Én azt se tudom, hogy miért pont a temetőről, amikor Komárnóban annyi sok szép hely van amelyikről írni lehet, példának okáért a vásárcsarnok.” (183.)

S bár Samko nem érti, hogy „miért pont a temetőről”, ennek a hol szárnalmas, hol taszító alaknak az anekdotákon keresztül kibontakozó „városképe” mégis egyre inkább egy temetőhöz kezd hasonlítani. Hiszen az itt élő emberek, mint a holtak, formálhatatlanok, megváltoztathatatlanok, képtelenek kigyógyulni az őket uraló veszélyes elméleteikből. Daniela Kapitáňová regénye tehát nem más, mint háttorzongató látletet a 21. századi nacionalista ideológia hullamerevségéről.

² Az egyik vele készített interjúban Daniela Kapitáňová magyarázatot ad arra, hogy Samko Tálénak miért épp a magyarokkal van az egyik legnagyobb problémája: „A történetet a legvadabb mečiarai időkben írtam, amikor a szlovák–magyar ellentét Komáromban, a szűkebb környezetemben nagyon éles volt, olyannyira, hogy attól félttem, tényleges fizikai összecsapásokba is torkollhatnak az indulatok. (...) Az akkori férjem magyar volt, vagyis a lányom félig magyar. És a Komáromi József Attila Színházban dolgoztam, magyar környezetben, úgyhogy a bőrömön éreztem ezt a fajta feszültséget. Valahogy muszáj volt kifejeznem a véleményemet.” Az interjú teljes szövegét lásd: <http://uj szo.com/napi lap/kultura/2016/05/16/elengedni-samko-kezet>

ALEŠ DEBELJAK EX-JUGOSZLÁV VILÁGIRODALMI KÖRKÉPE

Aleš Debeljak: Balkáni pallóhíd. Esszék a „jugoszláv Atlantisz” irodalmáról

Olyan világban élek, amelyik nem érdekel, és hűséges vagyok az elveszítetthez, saját otthonomhoz: ez az otthon a gyermekkor és a fiatalság, a világ hiteles megélésének és annak az édes életnek a korszaka, amit a többkultúrú, többnyelvű és többnyelvű közösségekben leélhettem. Azon privilegizált nemzedékekhez tartozom, akik Jugoszláviában születtek és nőttek fel.

Aleš Debeljak

Szomorú, hogy Aleš Debeljak (1961–2016) nemzetközi ismertségű szlovén író, esszéista, komparatista, egyetemi tanárt magyar tanulmánykötetének megjelenésekor már csak múlt időben, az *utolsó pallók egyikeként* emlegethetjük.¹ A könyvkritika búcsú a kiváló szellemiségű értelmiségitől, akinek a 2010-ben szlovén (*Balkanska brv*), majd 2014-ben horvát nyelven megjelent kötete (*Balkansko brvno*) maga is valamiféle búcsúzó mozdulat jegyében született. Rangos, rendszerező, hagyományértelmező munkát hagyott ránk, ami a közvetlen régió kívül az európai irodalmak kutatása számára is kiváló hivatkozási alapot képvisel. A *legismertebb szlovén kultúrteoretikus* című interjúban a rá jellemző szerénységgel nyilatkozott a könyv céljáról és jellegeről:

„– Hogyan választotta a személyes és a tényszerű történet ilyen sikeres ötvözését? Vajon a könyvet eredetileg is ilyennek képzelte, vagy ez a műfaji hibriditás az írás közben alakult ki?

– A könyvet laza esszéesorozatként képzeltem el, melyben a személyes történetet kultúr-történeti és irodalomkritikai keretbe illeszttem, noha írás közben bebizonyosodott, hogy a kulturális és a személyes történet-szálak átszövődései az elemzésnél magasabb szintű írói élvezetet biztosítanak. Másfelől – remélem – az olvasóhoz így közelebb fog kerülni nemcsak a feldolgozott írók életműve, hanem ők maguk is. Remélem, hogy a személyes és a kultúr-történeti ívek átfedései, a bemutatás és a magyarázat sikerrel

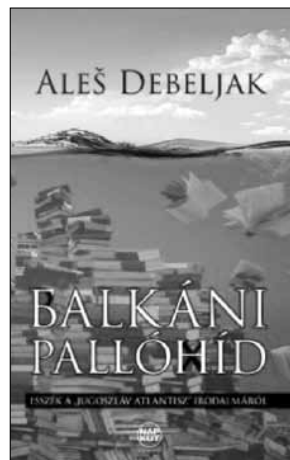
¹ Aleš Debeljak könyvei 17 nyelven jelentek meg. Magyar nyelvű kötetei:

A csend szótára, Gállos Orsolya, Csordás Gábor, Parti Nagy Lajos ford., Jelenkor Kiadó, 1996

Otthon és külföld, Gállos Orsolya, Babarczy Eszter, Szilágyi Imre ford., JAK–Jelenkor Kiadó, 1998

Európa európaiak nélkül, Gállos Orsolya ford., Napkút Kiadó, 2006

Fordította Gállos Orsolya
Napkút Kiadó
Budapest, 2016
243 oldal, 2490 Ft

járt, igazolván azt, hogy a kötetet nem csupán a szakembereknek, hanem az író örökös kísértetének, a művelt és érdeklődő olvasónak is szántam.”²

A kötet címadásával Debeljak Zdenko Lešić szarajevói irodalmár *Children of Atlantis: Voices from the Former Yugoslavia* (1995) vállalkozása előtt tiszteleg. A személyes hangú ajánlással, köszönettel, előhanggal és epilógussal közrefogott tíz tanulmány az ezredforduló előtt elsüllyedt Atlantisznak, a közös jugoszláv kultúra 20. századi képviselőinek és 21. századi örököseinek szenteli a figyelmet. A lezárult időből és a jelenből azokkal a poétikákkal kezdeményez párbeszédet, melyek alkotóit a morális tartás, a szemléleti tágasság és a művészi minőség jellemzi. Debeljak remek arcéleiből olyan művészi és szellemi körkép bontakozik ki, ami saját opusát is tágabb kontextusként övezi. A szerb, horvát, boszniai, zsidó származású, nyelvüket a migrációban is megtartó vagy nyelvváltóvá, angol, francia írókká vált szerzők művei az esszéíró látószögéből sajátos gazdagság reprezentálói a világirodalomban: az európai szellemiség, illetve a transzkulturális értékek képviselői. Nem véletlen, hogy a szlovén író azokban talált hasonlóan gondolkodó, rokon művészi, értelmiségi magatartású kortársakra, akik vele együtt szűkösnek, veszélyesnek tekintik a szellemi és imaginárius hagyomány s a kultúra egészének bármilyen nemzeti, regionális vagy ideológiai korlátozását.

„Jugoszlávia rövid évszázada véget ért. A Balkán többé nem a különféle kultúrák »salátástálja«.³ Most etnikai szempontok szerint egységesített, egymás iránt türelmetlen, gazdaságilag elszegényedett nemzetállamocskák területe. E fényben a szétszaggatott Jugoszlávia tragédiáját azok diadalénekeként hallgathatjuk, akik Danilo Kišre támadtak az 1970-es években. Nem egyik vagy másik egyén, hanem az ocsmány eszmék jutottak diadalra.” (143.)

A közösségi veszteséget pontosan jellemzi Muharem Bazdulj angol idézete: az emberek közösségileg örülnek meg, ám csak egyenként tudnak meggyógyulni. E fiatalabb boszniai szerzőnek szentelte Debeljak a *Kelet és Nyugat között* című írását. A *Balkáni pallóhíd* szerzőjének szemléletmódja kritikus intonációjú, s ebben feldereng a kíméletlenül megrágalmazott és az erősödő szerb nacionalizmus által a hetvenes-nyolcvanas években kiátkozott Danilo Kiš álláspontja.

„Kiš kozmopolita víziójából merítettem a bátorságot mind a nacionalista köldök-nézés, mind »a globális állampolgárság« jámbor kísértései ellen való lázadáshoz. Az identitás koncentrikus körei elvégre nem a közösségből, hanem az egyénből fakadnak, a helyi, nemzeti és regionális kultúrák rétegein keresztül terjednek, melyeket az egyén el akar és el tud sajátítani.” (129.)

A szlovén gondolkodó sosem politizált, a kulturális nyitottság és a szellemi függetlenség következetes képviselője azonban adott történelmi körülmények között radikális és kockázattal járó döntéssé válik. Debeljak nem tartott az elszigetelődéstől, holott elsősorban a szlovén nemzeti eszme torzulásait ostorozza. Nem tudott azonosulni az ideológiai következményekkel járó bezárkózással, a más etnikumokkal szembeni ellenséges magatartással és türelmetlenséggel. 2004-ben *Evropa brez Evropejcev* című kötetében értekezett átfogó szakmai apparátussal mindarról, ami a nemzetállamokra szakadozó országok és a konti-

² Jagna Pogačnik interjúja. Najpoznatiji slovenski teoretičar kulture. Aleš Debeljak: Bio sam dio privilegirane generacije koja je rođena i odrasla u Jugoslaviji. [Annak a privilegizált nemzedéknek a része voltam, amelyik Jugoszláviában született és nőtt fel] *Jutarnji*, 2011. 04. 06. <http://www.jutarnji.hr/kultura/knjizevnost/ales-debeljak-bio-sam-dio-privilegirane-generacije-koja-je-rođena-i-odrasla-u-jugoslaviji/2039991/> (Letölt. 2012.02.03.)

³ Utalás Rada Iveković franciaországi horvát filozófus, társadalomtudós könyvcímére.

nens jövőjében előrelátható kulturális következményekkel fog járni.⁴ Jól érzékelt és felmérte a veszteséget, amit a nemzeti kultúrák számára az önmagukkal szembeni kritikátlanság és az öneszményítés jelent. Kiindulópontjai a több kultúrájú Osztrák–Magyar Monarchia és a titói Jugoszlávia közötti történelmi párhuzamok. Érvelése és következtetései a mai szlovén kultúrában éppolyan idegenül hatnak, ahogyan elképzelhetően a második világháború utáni, homogén nyelvi közegben felnőtt, mai magyarországi nemzedékek számára is. A korábbi történelmi korszakok az ezredforduló előtt önállósult, egy nyelvű Szlovéniában a tudatos felejtési stratégia tárgyává váltak, ahogyan az elmúlt hat évtizedben Magyarországon is. A két háború között még éltek a Monarchia idején született nemzedékek, az európai érdeklődés és igényesség sem veszett még ki, a nyelvi homogenizáció és a retrográd kulturális bezárkózás korszaka néhol előbb, másutt később kezdődött, hatása azonban mindmáig eleven.

Debeljakot nem csupán műveltsége és a világmentés értelmiségi emberi és intellektuális tapasztalatai segítették ízlésének, szemléletmódjának alakításában. Valami eredendő, zsigeri ösztön is munkál benne, ami tiltakozik a kisszerű, rövidlátó nacionalizmus reflexei ellen. Tanulmánykötetének egyik követhető belső vonulata az életrajzi ív, amit tudatosan gazdagít történelmi és kortörténelmi vonatkozásokkal. Célja, hogy szlovén–amerikai gyermekeinek és leszármazottaiknak továbbadja a kulturális, művészeti és szellemi indíttatások tablóját, melyekből nézetei, filozófiája és poétikája kinőtt. Írásai valamennyiünk számára a horizonttágítás alkalmi, azok számára is, akik vele azonos vagy hozzá hasonló tapasztalatot szereztek a 20. század második felének Jugoszláviájában vagy a világban, s azon magyar olvasók számára is, akik érdeklődnek e különleges imaginárius hagyaték iránt. Debeljakkal osztozunk a valamikori közös, immár történetivé vált tradícióban, s immár abban a felismerésben is, hogy a nemzedékünk által értékelt örökségnek vannak folytatható, a valamikori régióban fölértékelődő, a jelenkor által igazolt és a világban is megbecsült tartalékai.

„A földön és a fejekben felállított új határok ellenére még él »a jugoszláv Atlantisz« kozmopolita irodalma. Ha Jugoszlávia szavatossági ideje lejárt is, az íróié nem. A »jugoszláv Atlantisz« odahaza kedvelt és nemzetközi elismertségnek örvendő írói, mint például Dubravka Ugrešić, Dragan Velikić, Aleksandar Hemon, Muharem Bazdulj, Igor Štiks és Miljenko Jergović talán a legjobb, de biztosan a legnépszerűbb és legsokszínűbb posztjugoszláv írók, mind Danilo Kiš műveiben (és életében) kerestek ihletet. [A névsor folytatható, tennem hozzá.]

Miért éppen Danilo Kiš az ihletforrás a posztjugoszláv irodalomban és például miért nem Meša Selimović, Miroslav Krleža vagy Ivo Andrić?” (130–131.)

A kérdésre Debeljak körültekintő tanulmány keretében válaszol, amelyben a Kiš-opus egészét méltatja. A kötetben tárgyalt írói névsor sem véletlenszerű: a szerzők egy részének életideje Ex-Jugoszlávia korszakára esik, a fiatalabbaké még nem zárult le, biográfiájuk közös vonása szerint pedig valamennyien migránsok, *a fikció nomádjai*. Az elődök közül a csongrádi születésű, élete legnagyobb részét Európa nagyvárosaiban leélő Miloš Crnjanski (a Jugoszláv Királyság berlini, londoni nagykövetével) és a szabadkai születésű Danilo Kišsel foglalkozik, akinek Franciaország volt a választott, második hazája. Kiš opusának utóélete folyamatos elevenségről tanúskodik mindmáig, olyan jelenlétről a Közel- és Távolság-Kelet irodalmaiban, amire korábban senki sem számíthatott.

A kötetben érintett többi író Amerikába, Kanadába, Angliába települt, Muharem Bazdulj pedig elhagyta Boszniát és Belgrádban él. Az eredet, a nyelv és az életpálya tekintetében rokon alkotók művészi kiteljesedése tehát európai vagy amerikai közegekben kö-

⁴ Gállos Orsolyának köszönhetően e jelentős kötet is hozzáférhető magyar nyelven.

vetkezett be. Charles Simic, David Albahari, Aleksandar Hemon, Igor Štiks többes kötődésű alkotók, akik eredeti és/vagy idegen nyelvre fordított műveikkel nemzetközivé tették az elsődleges anyanyelvű olvasótábort – a szerbet, a horvátot, a boszniai vagy éppen az amerikaiat. A művek külföldi irodalmi kritikája különleges élményt jelent a szakember számára. Nem kell komparatistának lenni annak észleléséhez, hogy az otthoni, itthoni, balkáni, közép-európai szempontok folyamatosan új befogadás- és értelmezésmódokkal bővülnek. Simicen és Hemonon kívül ma már/még igen sok külföldön felnőtt, jugoszláv származású, befutott nyelvvtöltő író működik. A valamikori közös szellemiségnek a továbbélése és transzformációi Debeljak irodalomtudósi, kritikai és alkotói beállítottságának posztumusz igazolói. Ugyanakkor az sem kétséges, hogy egy lezárult történelmi korszak kulturális hagyatékáról van szó, aminek közvetett hatása nem, ám közvetlen hatása véges.

A folytathatóság egyik remek és merész példája a *Sarajevske sveske* (Szarajevói füzetek) című kiadvány, melynek első számától mindvégig Debeljak is szerkesztőségi tagja volt. A lapban értékes tanulmányokat tett közzé, a *Balkáni pallóhíd*ban pedig külön szöveget szentel a 2002-ben megindult folyóiratnak.

„A *Sarajevske sveske* megjelenése a valamikori Jugoszlávia minden köztársaságából származó kiemelkedő értelmiségiek és nyilvános szereplők kezdeményezésének köszönhető. Egy csoport értelmiségi 2001-ben a volt Jugoszláviából felvetette egy olyan független regionális folyóirat kiadásának gondolatát, ami teret biztosít a párbeszéd számára és közvetítő szerepet vállal a balkáni megbékélésben, valamint az együttműködés és a kölcsönös megértés előmozdításában.” (Idézet a folyóirat kolofonjából, aminek Velimir Visković főszerkesztésében eddig 50 száma jelent meg.)

A *Szarajevói füzeteket* olvasva az évek során gyakran felmerültek bennem azok a dilemmák, amik Debeljakot sem hagyták érintetlenül. Látva azonban a résztvevők között az ismerős neveket, valamint a fiatalabb alkotók életkorát, a témák aktualitását, az írások színvonalát, elégtétellel nyugtázhattam azt, hogy egy vitális szellemi értékorientációt az erőszakkal megszüntetett társadalom, a megszámlálhatatlan országhatár és a határok között élőkre kényszerített ideológiák sem semlegesíthettek.

Debeljak válasza a kérdésre, hogy az utókor vajon miért éppen Danilo Kiš opusában találta meg a legfontosabb szellemi elődöt:

„Danilo Kiš viszonylag rövid karrierje alatt aránylag kis terjedelmű opust hozott létre, melynek nagy visszhangja volt Jugoszláviában és nemzetközi téren is a nagy európai nyelveken készült irodalmi fordítások, valamint olvasói és kritikai népszerűség által. Ezek a tények azonban nem volnának döntőek Kiš etikai és poétikai tartása nélkül. Kiš a maga sorsát ugyanis nem kötötte a jugoszláv államhoz vagy a kommunista projekthez, montenegrói iskoláztatása vagy szerbiai diákévei ellenére sem azonosult egyik jugoszláv néppel sem. Az ember iránti modernista érzékkel írt, és posztmodern eljárásokat alkalmazott.” (131)

A tanulmány fontos megállapítása szerint „Kiš olyan módon kezdett írni tabuizált és elhallgatott témákról, ahogyan a jugoszláv kultúrában még senki – a hatvanas években ilyen téma volt a holocaust, a hetvenesekben a gulag, a nyolcvanas években pedig az agresszív nacionalizmus és az etnikai sovinizmus.” (142)

A kötet szerzője több nemzedék alkotóira figyel: ahogyan Bazduljban felismeri a David Albahari-féle indíttatásokat, úgy észleltem magam is a sarajevói–chicagói Aleksandar Hemon angol prózájában a szoros kötődést a Danilo Kiš-féle fikciós modellhez. Hemon *Nowhere Man* (2002) és a *The Lazarus Project* (2008) című regényeiben, s különösképpen a *The Question of Bruno* (2000) című elbeszéléskötetében érvényesülő koncepció, a tény és a fikció viszonya olyan utat követ, aminek pályáját Danilo Kiš körvonalazta.

A tematikus rokonságon kívül a kettőjük közötti poétikai és szemléleti párhuzamok tűnnek különösen termékenynek. S talán az a mozzanat is, amelyről Debeljak ír:

„Karlo Štajnert leszámítva Kiš könyve egyáltalán nem foglalkozik Jugoszláviával. Egyik hőse sem jugoszláv, soha egyikük sem lép jugoszláv földre. E könyv valódi célja bemutatni a kommunista internacionálé önpusztító jellegét. Csak ilyen nézőpontból tárul fel Kiš *Síremléke* és a titói Jugoszlávia közös jellemzője – az ideológia, melynek nevében az ország megszületett, és hivatásos forradalmároknak kellett meghalniuk.” (143)

Ez a jegy teszi megfoghatóvá azt a minőséget, ami a Debeljak-féle művészi és morális beállítottságot, valamint az általa kiválasztott alkotók közösségét jellemzi. Crnjanski, Kiš, Albahari, Hemon és Štiks prózájának esztétikuma és poétikája túlnó a lokális, regionális kérdéssel: történetileg, gondolatilag és művésziileg annál egyetemesebb problémák foglalkoztatják őket. A kötet szerzője nem leplezi a baráti, testvéri ragaszkodást azokhoz a fiatalabbakhoz, akik Szarajevóban, Belgrádban vagy éppen Angliában, Kanadában, Chicagóban folytatják tevékenységüket. Tanári vénája arra ösztönzi, hogy megbecsüléssel tekintsen a mester-tanítvány viszonyra. Bazdulj vagy Igor Štiks pályáját olyan figyelemmel követi, ahogyan annak idején otthon Tomaž Šalamun, Amerikában pedig Charles Simic egyengette az ő útját. A zágrábi író, társadalomtudós Štiks (Bécs, Párizs, Chicago, Edinburgh intézményeiben kibontakozó) egyetemi karrierjének alakulásában Debeljak az *A Laboratory of Citizenship Nations and Citizenship in the Former Yugoslavia and Its Successor State* című doktori értekezés védelme óta vett részt. A védelemre a párizsi politikatudományi karon, a Sciences Pón került sor. Debeljak ennél is fontosabbnak tekinti a kapcsolatot, ami kettejükét Danilo Kiš írói példájához fűzi.

Ha még egyszer áttekintjük a *Balkáni pallóhíd*ban kommentált művek sorát, a szoros szellemi kötődések és a megbecsülésen alapuló emberi viszonyok háttérben felismerjük a mai kor egyik meghatározó *egyetemes* történeti adottságát. Az idézett interjú készítője, Debeljak horvát fordítója is rákérdezett erre: vajon miért csak *apatride* (hontalan) szerzőkkel foglalkozik. Válasza értelmében a számára jelentős alkotók átlépték a határt, amit a *saját nyelv* és a *saját világ határainak* egybeesése jelent.

„A nomád életforma az embert rákényszeríti alkalmazkodási képességeinek tökéletesítésére. A gyermek- és ifjúkor képei azonban az értelem primér tartalékaira figyelmeztetnek. Az identitásnak az egyénből induló koncentrikus körei úgy terjednek, ahogyan az öt körülvevő különböző kultúrák ihlető ereje is. Igor tudta, mit beszél, azt mondván, ha egyszer a bőröndök bepakolására kényszerítenek, már mindegy, hol állsz meg.” (209)

Az immár meg nem valósítható tervek között szerepelt a *Balkáni pallóhíd* folytatása, amelyben ugyancsak a hozzá közelálló, a valamikori régióban maradt vagy onnan eltávozott mai írőkkel foglalkozott volna. Az ex- és posztjugoszláv alkotások létértelmezésében Aleš Debeljak mindvégig elevennek érezte a közös szálat, amit azonban az ezredforduló historikus adottságai közepette már nem elsődlegesen a területi, nyelvi, nemzeti meghatározók, hanem egy imaginárius közösség tudata, szellemi *tradituma* és egy íratlan emberi morál alakít. A változó körélmények és kulturális befolyások tudatában olvasta és értelmezte az előttünk járók s a fiatalabb kortársak opusait. Ezt a kivételesen gazdag emberi és szellemi tapasztalatot osztja meg most posztumusz – Gállos Orsolya kiváló közvetítésében és áldozatos munkájának köszönve – magyar olvasóival is.

EMLÉKEZÉS BENCSIK ISTVÁNRA (1931–2016)

Néhány gondolat egy régi kurzusról

Már elsőéves korunkban szerettünk volna alakrajzra járni. Meg is kérdeztük egyik tanárunkat, hogy lehetséges-e, a válasz az volt, hogy inkább várjunk egy kicsit, másod-harmadévben érdemes felvenni, mert addigra már van annyi vizuális tanultsága, rajzi tapasztalata – és rossz berögződése – a hallgatóknak, amit ezen a kurzuson lehet korrigálni, fejleszteni. A tanácsot tudomásul vettük és vártunk egy évet, pedig nagyon izgatott minket, hogy mire taníthat egy Kossuth-díjas művész, vagy egyáltalán a gondolat, hogy megismerhetjük őt és járhatunk hozzá. A megelőlegezett bizalom talán azért is volt ilyen mértékű iránta, mert tanáraink nagyrészt az ő tanítványai voltak, és rengeteg sztorit, vicces és komoly anekdotát, sőt rémtörténetet is, már-már legendákat hallhattunk, az akkor a hetvenes évei vége felé járó Mesterről. Amikor tehát eljött az idő, örömmel mentünk. A kurzus Bencsik Istvánnak a graduális képzésben tartott egyetlen órája volt professor emeritusi kinevezése óta, Istenkúton fent az anatómiateremben péntek délutánonként. Ez a pénteki délután már önmagában szűrő volt, hiszen a legtöbb hallgató – akkor még –hétvégenként hazautazott, és csak néhány félnótás ortodox egyetemista volt hajlandó arra, hogy a szünnapokon ne az otthon melegét válassza, önként megritkítva a hazautazások számát. Az elhatározást még illogikusabbá tette, hogy akkoriban a Szobrászat Tanszéken uralkodó körülmények közel sem voltak olyan marasztalóak, mint a Zsolnay Kulturális Negyed high-tech műtermei. Hámló vakolat, beázott tető és az évek alatt a használatból – értsd a véget nem érő agyagalacsin-csatákat – egyre patinásabb falak és ablakok jellemezték a valamikor általános iskolaként használt épületegyüttest, melyet az egyre fogyatkozó, még használható konnektorok, csapok és piszoárok világa, valamint az ülepítő és a penész illata varázsolt számunkra otthonossá.

Fent az anatómiateremben, amint a modell megérkezett, beállítottuk és el is kezdtünk rajzolni, kissé tanácstalanul. Kisvártatva megérkezett a mester zöld Opellel, amin már látszottak a javítások (félelmetesen lassan vezetett, és közben magyarázott, nemegyszer hideg verejték futott végig a hátunkon, amikor az óra végén felajánlotta, hogy a Donátus kanyargós útjain keresztül elvisz bennünket a központig). Persze ez akkor volt, amikor már nyomot hagyott rajta a betegség. Néha busszal érkezett, ilyenkor panaszkodott, hogy milyen hosszú idő, amíg eljut a pályaudvarig.

Érkezéskor mindig körülnézett, szemügyre vette a modellt. Nehéz volt jó modellt találni, amikor sikerült, a létszám is növekedett. A kurzusra egyébként sokan jártak, nemcsak szobrászok, hanem festők is, még egykori hallgatók is. Hiszen lehetett teljesen szabadon rajzolni, akár még a látványhoz sem ragaszkodva, de ott volt a modell és a tér, tehát alkotásra lehetőség nyílt. (Ami hat-hét-nyolc éve még komolyan vehető tevékenységnek számított: a figura logikájának akár ellentmondani, természetesen a mai közfelfogásban, amikor az anatómia második virágkorát éli, és a klasszikus figura kőből, bronzból a műfajhierarchia csúcsára került – ismét, sajnos –, szinte halálos bűn.)

A modell csak egy inspiráció, ezen felül bármit lehet csinálni, bárhogy, bármilyen logika szerint felépítve, vagy bárhogy dühöngve, kapkodva, lendületesen, lassan, kézzel, lábbal, és persze bármivel, amivel rajzolni, festeni lehet, szilikonragasztótól az agyagig. A mester ezután leült, várt egy kicsit, hogy legyen mit nézni, fejlődjenek a rajzok. Nem volt korrekt olyan értelemben, hogy mindenkivel azonos mértékben foglalkozott volna. Volt, aki elbátortalanodott amiatt, hogy semmit nem szólt a rajzához, de volt olyan is, akivel órahosszat beszélgetett. Az itt készült munkákat memorizálta. Pedig sok rajz született, osztály-

zaskor a kevésbé rendszeres kurzuslátogatók is tíz-húsz rajzot mutattak neki. A rajzokra szinte pontosan emlékezett, és számon kérte, ha egy rajzot az alkotója valamiért nem rakott ki elé. Persze nem az osztályozás volt a lényeg, számára meg mégúgy se, mint mondta, neki az élete a tanítás, és az, hogy fiatalok között lehet, folyamatosan megerősíti őt magát is szellemileg, fizikailag.

Ami az alakrajzon történt, teljesen kívül állt minden, a képzés során a tantervben rögzített metódus logikáján. A szobrászképzés első három éve olyan feladatok köré csoportosult, melyek főleg az anatómiai szemlélet alapján kívánták nevelni a hallgatókat. Portré, aktmintázás, tér- és tárgyábrázolás, mind olyan feladatok megoldására készítene fel, melyek a szobrászat hagyományán belül az úgynevezett klasszikus elvárásokból, mint például egy portrémegrendelés, adódnak. Mondani sem kell, milyen szegényes lenne ma a művészetről szóló beszédter, ha a szobrászatról nem mint a képzőművészet tárgyköréről beszélénk, hanem a figurális szobormegrendelések világáról. A képzés ideje alatt talán a legnagyobb feszültség, amit éreztünk, ez volt. Három évet kell eltölteni anatómiai feladatokkal, és két évünk marad arra, hogy olyan munkákat készítsünk, amelyekre alapozva elindíthatjuk önálló működésünket. A Mester tisztában volt vele, hogy már nem a nagy huszadik századi mesterek akadémiaja a mai, abban az értelemben, hogy nem a szobrászat mestersége, azaz a faragás, a bronzöntés vagy a figurális megrendelések köré csoportosulnak a művészi élet problémái, hanem a huszonegyedik század médiumaival a kortárs képzőművészet szinte intermediális eszközrendszere kellene hogy megjelenjen a művészsképzésben, amihez nem annyira az anatómiai tudás, mint inkább a vizuális edzettség és formaoldó logika szükséges.

Az órán alkalmazott gyakorlat lényege az volt, hogy a kép és az ábrázolás szabályainak feloldása által megteremtett tér legyen az alkotás helye, a képi ábrázolás rajzi vagy festői eszközeit pedig vagy fokozatosan leépítve, vagy önálló szabályrendszert létrehozva, lépünk ki a stúdiómból és az anatómiai rajz sémáiból. A mester vezetése ebben azt a légkört jelentette, melyben a minél nagyobb autonómia játszott a kulcsszerepet. Hozzászólásaival mindig építeni akarta az önbizalmunkat. Nem esztétikai elvárások autoritásából beszélt, hanem őszintén, néha már-már misztikus kifejezéseket használva mondta el a benyomását. Mivel ő maga még régi vágású ember volt, gyakran mondott ellent önmagának, ilyenkor bocsánatot is kért. „Az a térd, bár jobban hasonlítana egy térdre, nagyon megzavarja a szemet!” – egyébként ilyesmit ritkán mondott –, de ügyetlen korrekciómat látva felhorkant: „Miért hallgat egy ilyen vén múmiára? Most tönkretette a rajzát!”

A Mester általában mindenkit dicsért. Amolyan ingyen kredit volt az óra, mert buktatni még akkor se volt hajlandó, ha valakit alig látott. A négyórás kurzus két fele között szünetet tartottunk, ilyenkor spontán beszélgetés alakult ki művészetről, közéletéről, oktatásról, természetesen a második szekvencia vége is ebbe torkolt. Miközben kint besötétedett, ő sokszor hosszasan mesélt, jó humorérzékkel, kegyetlen őszinteséggel és önkritikusan. Mi körülötte álltunk és hallgattuk. Mások erényeire (amelyeket, azt hiszem, sokszor csak vélelmezett) tekintettel volt, kollégáit nem szidta, pedig lett volna miért, hiszen akkoriban már gyakran konfrontálódott nézetei miatt. Jelentős művészi pályát bejárt emberként nem volt szüksége arra, hogy legitimálja jelenlétét, és a mesterségbeli tudás látszatával vagy felsőbbrendű korrektséggel takarozzon, megengedhette magának, hogy azt mondja, amit gondol. Igen változatos életet élt, amely jól elkülöníthető állomásokból állt – mint mesélte –, talán ez az utolsó, vagy inkább az utolsó előtti volt.

És azt hiszem, ez rámutatott a személyes pályaképeink mögött meghúzódó dilemmákra is. A Mester pályaképe hullámzó volt, a magaslatok és a buktatók együtt tették teljessé. Pályája kezdetén tíz év küszködés után tudta csak lemosni magáról a tanulmányai során felszedett paneleket. A Rákosi-korszak akadémiaja, ahol az unokaöcs, a Rákosié, szétverte az erotikusnak vélt mintázását, más volt, mint a mai. „Maguknak köny-

nyebb dolguk lesz” – mondta többször is. Hogy példakép-e, talán azért is nehéz megmondani, mert nincs tisztázva, ki számít sikeres embernek a pályájuk kezdetén álló hallgatók számára. Az önmagának tisztán alkotó, vagy a piac és az intézmények által kanonizált művész-menedzser, esetleg a kettő szerencsés találkozása. Vagy az individuális ember, aki sajnos nem tehet szert szabadságra individualitásához, és csak sejtí, hogy ő is úgy, mint példaképei, készen kapott anyagból dolgozik, de legalább élvezettel teszi... A Mester által elmondottak mögött általában két érv feszült egymásnak. Miközben a valódi személyiség elfogadhatatlanná vált, így életünk másból áll, mint személyiségünk folytonos igazításából a közfelfogáshoz, az igényekhez, a mintákhoz, mégis azt mondta, hogy a személyiség legmélyebb rétegei, ha nehezen is, de napvilágra hozhatók, és konvenciók nélkül lehetséges őket alkotó módon valóra váltani. Persze ez a valóra váltás szűk keretek közé van szorítva, műfaji és kanonikus keretek közé, de megnyilvánulása mindenképp forradalmi. Kertész Imre mondja: „A személyiség konformista tagadásával szemben személyiségként létezni, önmagában forradalom”.

A kurzus nem csak élmény volt, terápia a monoton hetekben... Azt hiszem, csak néhány olyan kivételes eset van az egyetemi években, a sok kötelezően elvégzett tárgy sorában, amikor egy tanár ilyen erővel hathat, mint ő azokon a péntek délutánokon, amelyek átforgattak minket. A klasszikus igények lekoptak, ahogyan a rögzült metódusok is, és ami talán ritka egy elvárások uralta társadalomban, a néhány év alatt, amíg óráit látogattuk, megtapasztalhattuk, milyen is felszabadultan, élményből dolgozni. Idővel barátság, sőt ahogy ő mondta: *szereket* alakult ki évfolyamunk és közte, amit még jobban megerősített az egyetemről való távozása miatt érzett hiány, a méltatlan körülmények fölött – hogy nem kívánatos személy lett – érzett bánat. De a jó kapcsolat megmaradt, és hogy egyre nyitottabb szemléletéről mennyire volt képes tanúbizonyságot tenni ő maga is, arról legutolsó munkái árulkodnak.

Tompa János Csaba

Császármorzsa

Sorra vettem tartozásaimat. Van bőven. A legutóbbira emlékszem a legélénkebben. A halála előtti napon sikerült olyan ebéddel meglepnem, melyet jó étvágygal evett. Korábban a hús száraz volt, mint a tapló, a céklát ő savanyúbban szokta készíteni... Felbátorodva a paprikáscsirke miatt kapott dicséreten, megkérdeztem, mit hozzak legközelebb. Talán székelykáposztát? *Ne, az nehéz lenne.* Biztattam, kérjen bármit, ami jólesne. Hosszú csend. (Hosszú csendek mindig voltak, mindig átgondolta, mit mondjon, hogyan. Többször mesélte, mennyi erőfeszítést tett felnőttként azért, hogy helyesen, választékosan tudjon beszélni, mert gyerekként ezt nem tanulhatta meg. Az utóbbi hónapok csendje más volt, tavasszal mondta a hoglétét firtató, a mivel foglalkozik mostanában kérdésre: *gondolko-dom... lebegnek élet és halál közt.* Ezt az ember csendben teszi – gondolom.) Akkor – most már tudom, a halála előtti napon – talán a gyerekkor filmje pörgött, vagy a közelmúlt hétköznapos működést még engedő idejének képei, amikor még *szoktam főzni magamnak.* Császármorzsa – mondta végül. Megigérttem, bár még soha nem készítettem. Megkérdezem, mit mond az orvos, mikor mehet haza, hogy tudjam, hova vigyem majd az ételt, a kórházba vagy Pécsváradra. *Nem tudom.* Olyan jó volt látni, hogy erőre kapott. Tényleg elhittem, nagyon reméltem, hogy megint, legalább még egyszer megtörténik, ami előtte sokszor: győz az élni akarása. Amit akkor tapasztaltam, már tudjuk, a halál előtti „jól lét” volt. A hozzávalókat megvásároltam, a receptet megkerestem, de elkéstem vele. Úgy tűnhet a fentiekből, hogy én voltam, aki az utolsó hónapokban, hetekben jelen voltam, de nem,

nem eléggé. Voltak páran azonban, és őket nagyon becsülöm ezért, akik magányának legszorítóbb idején, különösen az utolsó hónapokban figyelmesen, tapintatosan és kitartóan mellette álltak, elérhetőek voltak számára, közülük is Orosz Klárának, Palatinus Dórinak, Rádóczy (f) Lacinak, Kuti Lacának köszönöm jelenlétüket. Az Öreg iránti tisztelem, korábban gyakori konfliktusaink, önbecsülési problémáim miatt köztünk sajnos soha nem alakult ki annyira bensőséges viszony, amelyet én mester és tanítvány ideális kapcsolatának képzelek el. A közelség meghatározott, nem választható.

Mikor Várkonyi György megkeresett, írok az Öregről – elnézné, tudom, hogy így szólítom –, örültem, de hamarosan jött a tipródás. Kedélyesen anekdotázni nem akartam, nem tudtam volna, a számomra fontos személyes tapasztalatok átgondolása elkerülhetetlen, elsősorban magam miatt, de sok idő, amíg ez formát ölt. Előtte azonban, a gyászmunka első lépéseként az elmulasztott látogatások, a fel nem tett kérdések, a ki nem mondott fontos mondatok miatt érzett lelki furdalást lenne jó feloldani, tartozásaimat számba venni. Ez utóbbiak közül a soha el nem készült császármorzsaról volt könnyebb írni, de megpróbálom elmondani azt is, amely a legmélyebben érint, több mint öt év elteltével még mindig felkavar.

Tartozom tehát azzal, hogy megírom, miként ért véget „hivatalosan” tanári pályája. Megaláztatásának közeli tanújaként gyáván hallgattam róla eddig, sajnos túl sokáig. Tudom, megkönnyebbült volna, ha még életében nyilvánosságot kap ez a történet. Nyíltan sose panaszkodott emiatt, ha mégis feltört a keserűség, csak ismerősei, barátai legszűkebb körében beszélt róla. Talán szégyellte is, és talán az utolsó pillanatig el sem hitte, hogy ez megtörténhetett. Nem adatott meg számára, hogy maga döntsön arról, mikor vonul vissza, hogy megérdemelt megbecsültséget érezzen.

Nehéz lenne meghatározni azt a pillanatot, mikor dőlt el, nem taníthat tovább, inkább egy folyamat következménye volt ez. Heves véleménynyilvánításait, kemény kritikáit, gondolom, egyszer csak megelégtették. A konfliktusokat nem kereste, de vállalta, nem tűrhette, hogy valakit megalázzanak. Soha nem személyeket kritizált, hanem állításokat, gesztusokat, véleményeket, helytelennek vélt döntéseket. Ha úgy érezte, süket fülekre talál, a nyilvánosságot választotta, mint például amikor a *Jelenkor*hoz fordult pár éve egy írása megjelentetését kérve. Sokakban gyűltek a személyes sértettségek, fekélyesedtek, de vitába szállni vele senki nem mert. Hetvenkilenc éves volt, amikor úgy érezte, a tanítással kapcsolatban felhalmozott tapasztalatát szeretné megosztani kollégáival. Egy évzáró összejevetelt jó alkalomnak gondolt erre, a beszélgetésre hívottakkal épp csak azt felejtette el közölni az erre felkért, mi is az összejevetel célja. A kedélyeskedő semmitmondó társalgást tűrte egy ideig, de látva a helyzet reménytelenségét, hazament. De nem adta fel, úgy döntött, a fiatalabb kollégák talán nyitottabbak lesznek közlendői meghallgatására, otthonát gondolta alkalmasnak a szűkebb körű, nem csak a felszín kapirgáló beszélgetés folytatására. Sokakban visszatetszést szültek – véleményem szerint csupán egészséges büszkeségről, nagy életpasztastról tanúskodó – az iskolaalapítással kapcsolatos, a tanítás lényegét, fontos feltételeit firtató állításai, az eszmét az ember elé, fölé helyező tanári hozzáállást keményen kritizáló mondatai. *Ez inkvizíció!*

Gondolom, ennek a találkozásnak híre ment, és betelt a pohár. A tavaszi szemeszter kezdetén megtudtuk, kivéve őt, hogy megszűnik a kurzus, amit óraadóként a graduális képzésen vezetett. Nem sokkal korábban kórházba került, onnét, telefonon instruált hallgatókat, hiszen a munkát távollétében is folytatni kell. A kurzusa megszűnését bejelentő értekezlet másnapján meglátogattam a kórházban. Beszélgetésünk során döbbsentem rá, hogy ő még nem tudja, nem taníthat tovább. (Mondták később, jelteni mentem. Nem.) Sokkolt, hogy én tudom már, amit ő nem. Megfelelőnek gondolt fórumon kértem, maradjon, kértem kollégáimat, ha egyetértenek kérésemmel, aláírásukkal csatlakozzanak. Hárman aláírták az Öreg maradását kérő, indokokkal alátámasztó levelemet, és volt egy szóbeli ígéret is. Az aláírók egyike egy nap múlva rádöbbsent, hogy „presszionáltam”.

A szóbeli ígéret feltételes volt, nem is történt meg, bizonyára súlyos lelki gyöttrődéssel járt volna, hisz az ígéretevő legmélyebb meggyőződése szerint Bencsik mester értékromboló lett idős korára. Amikor a hallgatók tudomására jutott a kurzus megszüntetése, szintén kérték Bencsik maradását, sokan bátran kiálltak mellette. Ami ezután jött, retorziók, régóta visszafojtott indulatok felszínre törése, lubickolás a hatalom nyújtotta lehetőségekben, józan ésszel máig felfoghatatlan számomra, de indifferens abból a szempontból, amiért ez a szöveg készül, ezért nem részletezem.

Már a szorgalmi időszak vége fele jártunk, egy bizottsági ülésre az Öreg is eljött gyanútlanul. Jött, hiszen ez volt a dolga. A döntés után több hónap elteltével sem tudta még, hogy semmi keresnivalója ott. Pár héttel később, május végén nyolcvanadik születésnapján köszöntöttük otthonában. Örült, hogy olyan sokan elmentünk hozzá, de láthatóan elkeseredett volt. Szégyenemben majd elsüllyedtem, mert cinkosnak éreztem magam a hallgatásban, mondandójából ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy még akkor sem tudta, hivatalosan ő már nem taníthat. *Elfogyott körülöttem a levegő.* E mondata is igazolta, nem igaz, amit róla állítottak: Bencsik agyalágyult vén hülye. Később, szerintem túl későn, aztán hívták, de nem ment el, mert nem akarta – amint mondta – menesztésének indokait a szőnyeg szélére állítva hallgatni. Nem volt tehát összedobott ötszázasokból vásárolt búcsúajándék, sem pezsgővel koccintás, elmaradt egy nevével jelzett díjalapítása, és sorolhatnám, még mi minden. Nagyon bántotta, ami történt, méltatlannak érezte. Szerette volna megbeszélni egy általa erre méltónak tartottal mindezt. Felkereste az irodájában, de nem találta. A titkárnőtől kapott ígérettel ellentétben soha nem hívta az Öreget találkozóra az illető. (Pár évvel később, amikor a maradását pártoló egyik kollégának lehetősége adódott, kérte, jöjjön vissza tanítani, de az Öreg nemet mondott.) Gondolhatnánk szerencsétlen véletlenek halmazának a történetet, vagy racionális, személytelen, érzelemmentes intézményi döntésnek az alakrajz kurzus megszüntetését. Gondolom, jó intézményi döntések így is szülehetnek, de csak a közös érdekeket előtérbe helyezve. Közélről látva itt nagyság és kisstílűség, bátorság és gyávaság, nyíltság és sunyiság harcáról volt szó, csata nélkül. Pedig elkerülhetetlen lett volna őszintén, érvelve, sérelmeket mellőzve ütköztetni a nézőpontokat, megbeszélni a problémákat.

A kényszerpihenőre öt év maradt, létrejött viszont az utolsó műsorozat. Küzdés volt ez, munkaterápia? Nem tudom. Magány, szomorúság, elkeseredettség, gyöttrődés kísérte. Az már soha nem derül ki, meddig tart ez az élet, ha rendszeres kapcsolatban maradhatott volna fiatalokkal és ereje fogytán maga dönthet a befejezésről. Azt viszont jó tudni, hogy tudta, sokan vagyunk őt becsülő, hálás tanítványai. A féltregetett ember – ahogy a gyászmisét celebráló papok egyike mondta – temetése után egy egész (kis) kert megtelt velünk. Spontán tor. Örült volna.

Rezsonya Katalin

Emlékező sorok Bencsik Istvánra

Nem szerencsés, ha a visszaemlékező a saját személyét tolja előtérbe egy nekrológ írása során, ugyanakkor a következő sorok nem kívánnak szabályos nekrológnak látszani, pusztán rögzíteni emlékeimet abból az időből, amikor a kilencvenes évek közepén két évig együtt dolgoztunk Bencsik Istvánnal a pécsi egyetem Képzőművészeti Mesteriskolájában. Bencsik volt a Mesteriskola, majd később a Mesteriskola műhelyéből kinövő művészeti doktori program vezetője, jómagam mellette – illetve a munka oroszlánrészét elvégző, a Mesteriskolát megálmodó Keserü Ilona mellett – dolgoztam mint tudományos titkár. Ez persze nem jelent sokat, de így módomban volt közelről megismerni őt, ezen túlmenően mind tanítványaival, mind kollégáival, az úgynevezett Professzorok Kollégiumával

(Bencsik mellett Keserü Ilona, Konkoly Gyula, Rétfalvi Sándor, Schrammel Imre) is rendszeresen volt alkalmam találkozni. Mindez afféle életrajzi „űrügy” csupán, hiszen (olykor) képzőművészeti témákkal is foglalkozó irodalomkritikusként volt némi fogalmam munkásságáról, és a kortárs művészetben betöltött helyéről is.

A fent körvonalazott pozícióból lehetőségem volt megismerni őt mint magánembert (az akkori idők kultúrát gründoló káoszában rengeteg időt töltöttünk együtt), mint szobrász professzort és mint munkahelyi vezetőt. Az utolsóként említett szempontot gyorsan letudva: Bencsik rendkívüli ember volt, de ideális vezetőnek aligha alkalmas, néhány gyors döntés olykor meglehetősen impulzív meghozatalától eltekintve az adminisztráció és a szervezés hidegen hagyta, sőt a bürokrácia bármely mozzanatának előtérbe tolokódása a napi munka során elutasítást, ingerültséget, sőt, dühöt ébresztett benne. Olyan ember volt, aki vezetőként egyetlen dologra hagyatkozott: a tekintélyére.

Mind négy szemközt, mind társaságban elbűvölően kedves tudott lenni, figyelmes és kis-régimódián, körülményesen udvarias. Csibészes, nyílt, kisgyerekes mosolya lefegyverző volt. Akkoriban egy kissé túlméretezett, égszínkék Buick gépkocsival közlekedett, ami meglehetősen feltűnéssel járt. Úgy általában véve sokat adott a külsőségekre: a hanyag eleganciára, a legjobb ruhákra, az udvarias gesztusokra. A Mesteriskolában az volt az elképzelés, hogy a professzorokat mesternek illő szólítani, ez azonban egyetlen ember, Bencsik esetében vált teljesen magától értetődővé, *Bencsik mester*, még ma is így gondolok rá, tanítványaitól is mindig azt kérdeztem: a Mester hogy van? Volt benne valami ab ovo mesterszerű.

Mindez természetesen csak az érem egyik oldala. Környezetének sok nehézséget, bosszúságot, sőt, keserűséget okozott rendkívüli indulatossága. Nem volt ember, aki ne hallotta volna ordítani, ez olyan mértékben – szinte védjegyszerűen – hozzátartozott személyiségéhez, hogy szerintem nem kegyeletsértő megemlíteni. Egy alkalommal az akkor még működő Láthatatlan Kollégium diákjai tettek látogatást Bencsik műtermében, a csoportot Erdélyi Ágnes filozófus kísérte. Bencsik mindenkit jó előre, és már akkor bizonyos ingerültséggel figyelmeztetett, hogy semmihez ne nyúljanak hozzá. Egy 1956-os emlékműpályázatra dolgozott akkor, egy „csonkolt világfa” gipsz makettjét álltuk körül, és a mester a tervezett mű koncepcióját magyarázta. Ekkor valaki hozzápiszkált a pár centi magas modellhez, a fácska eldőlt; a kötelező ordítás természetesen nem maradt hatott el.

Gondolkodása mind művészként, mind tanárként különös volt: zaklatott, befelé forduló, tépelődésszerű; a problémák szofisztikált megoldásai idegesítették, éppen ezért meglepődtem, amikor láttam, hogy ez a minden elméletieskedéstől idegenkedő ember Heidegger *A műalkotás eredete* című könyvét ajánlja olvasmányul tanítványainak. Feltételezhető, hogy egyrészt az indulatosság, másrészt a tépelődésre való hajlam voltak azok a belső kerékkötők, melyek következtében – kivételes tehetsége dacára – művészi pályáját törések, hézagok szakították meg. Művészetfelfogása, a kortárs művészetéről alkotott képe meglehetősen konzervatívnak hatott; egyértelműnek látszott, hogy saját területét, a legnagyobb fizikai erőt és technikai jártasságot követelő kőszobrászatot helyezi a hierarchia csúcsára; ugyanakkor igekezett az övétől eltérő elképzeléseket (bár leginkább csak akkor, ha tanítványairól volt szó) követni és segíteni.

Csonkonzervatív, később nemzeti radikalizmusba hajló politikai nézeteivel nem tudtam mit kezdeni, de az is az igazsághoz tartozott, hogy soha nem traktált velük. Utolsó találkozásunk alkalmával, már súlyos betegen, a kezemet megragadva mondta: „József (mindig így szólított), nekünk beszélnünk kellene egymással. Sok fontos dolgot tudnánk egymásnak mondani.” Az utóbbi években, amikor már visszavonultan élt, és soha nem találkoztunk, ha szóba került a neve, mindig eszembe ötlött, vajon mire gondolhatott, vajon mit akarhatott mondani.

Havasréti József

